

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/141016>

Please be advised that this information was generated on 2021-06-17 and may be subject to change.

Vernieuwingsinitiatieven
rond eten, zorg en geld in Nederland –
een kwestie van spiritualiteit

VU University Press
De Boelelaan 1105
1081 HV Amsterdam
The Netherlands

www.vuuniversitypress.com
info@vuuitgeverij.nl

© 2015 Elisabeth Hense, Nijmegen

Verzorging omslag: Haags Blauw, Den Haag
Verzorging binnenwerk: Yolande Verhoef | grafische producties, Amsterdam

ISBN 978 90 8659 701 7
NUR 700

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written consent of the publisher.

Vernieuwingsinitiatieven rond eten, zorg en geld in Nederland – een kwestie van spiritualiteit

Elisabeth Hense

VU University Press, Amsterdam

Inhoud

1 Maatschappelijke spiritualiteit in contexten van maatschappelijke vernieuwing – negen initiatieven in Nederland

- 1.1 Maatschappelijke spiritualiteit
  - Ervaringsdeskundig in de zoektocht naar meer levenskwaliteit
  - Koesteren van waarden
  - Cultiveren van een levensstijl
  - Zorg voor het zelf
- 1.2 In contexten van maatschappelijke vernieuwing
  - Horizonten rond eten
  - Horizonten rond zorg
  - Horizonten rond geld
- 1.3 Negen initiatieven in Nederland

2 De initiatieven

- 2.1 Rond eten
  - Uit Je Eigen Stad
  - Hotspot Hutspot
  - Thuisafgehaald
- 2.2 Rond zorg
  - Zorgcoöperatie Hoogeloon
  - Unal zorg
  - Eigen Kracht Centrale
- 2.3 Rond geld
  - Stichting Stro
  - Qoin
  - Dette Glashouwer

3 Op zoek naar meer volheid van leven

- 3.1 Wie is op zoek naar meer volheid van leven?
- 3.2 Wat wordt er onder meer volheid van leven rond eten, zorg en geld verstaan?
- 3.3 Hoe wordt meer volheid van leven gerealiseerd?
- 3.4 Waartoe leidt dit?

4 Besluit

Dankwoord

Heel veel dank aan allen die aan dit onderzoek hebben meegewerkt. In eerste instantie zijn dat mijn interviewpartners Huibert de Leede (Uit Je Eigen Stad), Bob Richters (Hotspot Hutspot), Marieke Hart (Thuisafgehaald), Jo van der Heijden (Zorgcoöperatie Hoogeloon), Aysel Disbudak (Unal zorg), Fiet van Beek (Eigen Kracht Centrale), Jaap Vink (Stichting Stro), Edgar Kampers (Qoin) en Dette Glashouwer (Money, money, money). Veel dank ook aan Dr. Petra Kleinpenning die mijn tekst op het Nederlands heeft doorgekeken en Dr. Jan Oegema van de VU University Press voor zijn prettige begeleiding van dit project. Mijn studenten uit de mastercursus 'spiritualiteit en maatschappelijke vernieuwing' dank ik voor hun meedenken. En tenslotte dank ik mijn faculteit voor de ruimte die mij voor dit onderzoek is gegeven.

19 maart 2015
Elisabeth Hense

1

Maatschappelijke spiritualiteit in contexten van maatschappelijke vernieuwing – negen initiatieven in Nederland

1.1 Maatschappelijke spiritualiteit

Hoewel de klassieke geloofsbeleving in westerse landen verder afneemt, zijn de behoefte aan betekenisgeving en het streven naar hogere beginselen nog altijd sterk. Spirituele motieven en geestelijk engagement blijven in onze samenleving volop aanwezig. Maar omdat ze in alle richtingen zijn gediffundeerd, worden ze vaak te weinig herkend. Het duidelijkst zichtbaar zijn onze spirituele ambities wellicht in de context van maatschappelijke vernieuwing. Onderzoek naar de spirituele beginselen van maatschappelijke vernieuwing staat dan ook hoog op de agenda van de spiritualiteitsstudies – al moeten we als geesteswetenschappers nog leren de pioniers en koplopers van de maatschappelijke ontwikkelingen effectiever van dienst te zijn. Wat maakt maatschappelijke vernieuwers zo interessant voor de spiritualiteitsstudies? Daarvoor kunnen minstens vier redenen genoemd worden. (1) Maatschappelijke vernieuwers maken zich zelf tot ervaringsdeskundigen op hun zoektocht naar het betekenisvolle, het hogere, het juiste, het waardevolle. (2) Voor hun engagement koesteren zij waarden uit het cultureel erfgoed. (3) Maatschappelijke vernieuwers cultiveren een levensstijl die georiënteerd is op de realisatie van meer volheid en diepte in het (samen) leven en (4) zij dragen zorg voor zichzelf op hun geëngageerde weg, ook bij tegenslag. Al dit noem ik hier aspecten van ‘maatschappelijke spiritualiteit’ en kenmerkend voor het handelen en de attitude van veel maatschappelijke vernieuwers.

Ervaringsdeskundig in de zoektocht naar meer levenskwaliteit

Maatschappelijke vernieuwers hebben doorgaans een rijke verbeelding van het betekenisvolle, het hogere, het juiste, het waardevolle. Maar die verbeelding alleen maakt hen nog niet tot vernieuwers. Ze worden pas vernieuwers wanneer ze initiatieven nemen, daadwerkelijk aan de slag gaan en hierdoor tot ervaringsdeskundigen worden op een (nog onbekende) route naar dit betekenisvolle en waardevolle toe. Voor de spiritualiteitsstudies is het niet alleen interessant te vragen welke ervaringen ze opdoen op hun pad. We willen ook weten hoe de diverse ervaringen van maatschappelijke vernieuwers samenhangen. Welk verhaal vertellen vernieuwers zelf op basis

van hun ervaringen? Hoe verbinden ze hun eigen verhaal met dat van anderen? De spiritualiteitsstudies waren lang gewend om mensen die zich tot ervaringsdeskundigen in dit soort zaken maken, in te delen bij de grote en bekende religies (zie bv. de serie *World Spiritualities* 1986v). Inmiddels groeit echter een consensus dat geleefde spiritualiteiten steeds minder duidelijk van elkaar gescheiden kunnen worden en het steeds moeilijker wordt om ze in 'zuivere tradities' uiteen te rafelen (McGuire 2008). In onze geglobaliseerde wereld, waarin de spirituele tradities open gebroken worden en de geestelijke elites hun macht op hun volgelingen steeds meer verliezen, manifesteert zich het vrije spel van uitwisseling tussen mensen die zoeken naar nieuwe wijzen waarop ze betekenis kunnen geven aan het leven of glimpen van het goede, het juiste en het genadige binnen handbereik kunnen halen.

Kunnen we een trend onderscheiden in de ervaringsverhalen van maatschappelijke vernieuwers? De 'intuïties van volheid van leven' (Taylor, 2007; Hense 2014) die onze tijdgenoten als richtinggevend beschouwen, hebben vaak te maken met het goede leven voor iedereen, onafhankelijk van seksuele geaardheid, etnische identiteit of mentale vermogens. Gelijkwaardigheid, respect en *fairness* zijn waarden die zeker in onze westerse wereld breed worden gedeeld. Maar we worden in onze samenleving ook geconfronteerd met waarden waarmee we ons minder of helemaal niet meer kunnen of willen verbinden. Loyaliteit is bv. een waarde die we tegenwoordig kritisch bekijken en scherp willen afgrenzen tegen corruptie, niet transparante besluitvorming en onrechtmatige bevoordeling. Door veel onderzoekers – bv. de socioloog Ulrich Beck – wordt de nieuwe samenleving van de toekomst beschreven als een kosmopolitische samenleving (Beck, 2012), dat wil zeggen: een samenleving die voortdurend wordt uitgedaagd cultuur- en traditieoverschrijdende horizonten voor onze gezamenlijke zoektocht naar levenskwaliteit aan te reiken.

De termen 'kosmopoliet' en 'kosmopolitisch' zijn in de wetenschappelijke literatuur veelvuldig besproken (Bodelier, 2012; Schreiter, 2011). Letterlijk betekent 'kosmopoliet' wereldburger en 'kosmopolitisch' kenmerkend voor het wereldburgerschap. De meeste tijdgenoten die onderzoek doen naar de wereldburger en het wereldburgerschap, vatten deze termen op als vele verschillende standpunten in zich behelzend. Door de diverse wereldburgers worden namelijk zeer diverse perspectieven vertegenwoordigd. Er is geen overkoepelend of objectief oogpunt van dé wereldburger ten aanzien van het geheel van de wereld, maar er zijn vele verschillende invalshoeken van vele verschillende wereldburgers, die zich op verschillende tijden en plaatsen verhouden tot de wereld. Hun verschillende optieken zijn voortdurend in beweging en worden beïnvloed door de concrete sociaalhistorische situatie en door de mogelijkheden tot transformatie met het oog op een voller, rijker en waardiger leven die op een gegeven moment en plaats ter beschikking staan. Rond concrete thema's – zoals voedsel, zorg, geld – creëren deze wereldburgers met elkaar normatieve horizonten waarbinnen hun ervaringskennis en -deskundigheid t.a.v. hun streven naar meer 'volheid van leven' tot uitdrukking komt.

Wat is de waarde van de (kosmopolitische) ervaringskennis en -deskundigheid van maatschappelijke vernieuwers? In ieder geval is die niet (alleen) aandoenlijk of onbeholpen, maar een belangrijke bron voor correctie, aanvulling, verbetering of omverwerping van concrete plannen en praktijken in de diverse sectoren van de samenleving. Maatschappelijk geëngageerde burgers leveren een belangrijke bijdrage tot de reali-

satie van meer saamhorigheid, integriteit, respect en wat nog meer van belang is in contexten waar betekenis, kwaliteit en waarden onder druk staan. Onderzoek naar maatschappelijke vernieuwing vanuit spiritualiteitsstudies neemt de ervaringen van maatschappelijk geëngageerde burgers serieus en vraagt naar hun doorwerking in de samenleving.

Koesteren van waarden

Niet zelden hebben maatschappelijke vernieuwers hun vernieuwend idee te danken aan een inspirerende tekst, een mooi kunstwerk of belangrijke waarden uit het cultureel erfgoed van onze samenleving. Zo kan de regel van Benedictus inspiratiebron zijn voor nieuwe vormen van leiderschap in het bedrijfsleven of inspireert *Ik en jij* van Martin Buber de leerkrachten van een school tot een nieuwe stijl van lesgeven. *The Man of Sorrow* van Bill Viola kan tot een nieuwe beleving van menselijkheid aanzetten en van hieruit tot nieuwe initiatieven in het zorgstelsel leiden. En de kerstboodschap van paus Franciscus uit 2014 laat CEO's – zoals de *Financial Times* (22 december 2014) schreef – hun manier van managen overdenken. Voor de spiritualiteitsstudies is het niet alleen interessant te achterhalen welke literaire of kunstzinnige expressies als inspiratiebron dienen of welke waarden uit onze cultuur feitelijk gekoesterd worden; wij willen ook weten welke expressies en welke waarden we in bepaalde situaties kunnen aandragen om initiatieven van maatschappelijke vernieuwing te versterken en het debat over maatschappelijke vernieuwing te bevorderen. De instituties van kerk en religie in Westerse landen zijn weliswaar verder aan het afbrokkelen en worden niet meer als hoedsters van belangrijke waarden waargenomen, maar de spiritualiteitsstudies kunnen blijven herinneren aan heilige momenten die het menselijk leven doel en richting kunnen geven. Deze heilige momenten worden doorgaans ontdekt in de sfeer van het alledaagse en de sfeer van de marge. Hier liggen de vindplaatsen voor geestelijk engagement en broedplaatsen voor de zoektocht naar meer levenskwaliteit.

In de sfeer van het alledaagse leven kan de maaltijd zo'n bijzonder moment zijn waaruit geestelijk engagement voortkomt. Maar ook de zorg, geborgenheid en veiligheid in een gemeenschap en het kwijtschelden van schuld, het schenken en gunnen zijn kernmomenten van een geheiligd leven. Vooral als deze momenten verbonden worden met aandacht hebben voor de kwetsbare, de machteloze, wezens zonder stem, de nutteloze, de onbeminde, degene met een gebrek, de oude, de zieke, de verslaafde, de dwaas, zien we geestelijk leven opbloeien.

Maatschappelijke vernieuwers vertrekken vanuit dit soort heilige momenten in het dagelijkse leven of het leven in de marge. Hier ontdekken ze sporen naar een voller, rijker, waardiger leven. Onderzoek naar maatschappelijke vernieuwers vanuit spiritualiteitsstudies brengt in kaart welke sporen gevolgd worden en waar ze daadwerkelijk heen leiden.

Cultiveren van een levensstijl

Afhankelijk van de concrete situatie waarin we ons bevinden, en van hetgeen we als rijker, voller en waardiger ervaren, krijgt ons leven door het volgen van onze spirituele intuïties een bepaalde kleur. We ontplooiën activiteiten waarmee we naar de realisatie van onze intuïties streven en geven ons over aan onze verlangens naar gedijen, vrede, heelheid, onbaatzuchtigheid en integriteit. De veelkleurigheid waarmee mensen

van onze tijd hun spirituele zoektocht gestalte geven, is zeker opvallend te noemen. Onderzoekers moeten dan ook bedacht zijn op een enorme diversiteit en complexiteit van vormen van spiritualiteit (McGuire, 2008, 3-17). Juist voor Nederland heeft de bestuurskundige en socioloog Gabriel van den Brink dit onlangs in een dik boek uitvoerig bevestigd (Van den Brink, 2012a en b). Hij en zijn team laten zien dat Nederlanders erg sterk zijn als het gaat om toewijding aan het vaderland, het werk, de naaste, de samenleving, de mensheid, de liefde, het lichaam en de natuur – enkel de toewijding aan God scoort niet meer zo hoog. De spirituele diversiteit lijkt in Nederland dus ver gevorderd te zijn: 'Met andere woorden: het Hogere is hier niet zozeer verdwenen maar het heeft zich op een wonderbaarlijke wijze in alle richtingen verspreid. Bezien vanuit het oude geloof mag het dan wel lijken alsof Nederland een gesecculariseerde samenleving is geworden, maar historisch en sociologisch bezien kunnen we beter zeggen dat het engagement met hogere waarden en geestelijke beginselen juist bloeit.' (Van den Brink, 2012b, 93)

Ook in de context van bedrijfsleven, ondernemerschap en economie is de toewijding aan het hogere volop aanwezig. Ook hier treffen we mensen aan die hun toewijding aan het milieu, de samenleving en degene van wie ze houden in hun levensstijl tot uitdrukking willen brengen. De gezondheid van producenten en consumenten, de kwaliteit van een product of dienst, de sociale rechtvaardigheid en vrede staan op de agenda, evenals de wijze waarop bestuurders beloond worden, de houding tegenover mensenrechten en kinderarbeid. Velen gaat het ook in deze context in feite om niets minder dan het opnieuw uitvinden van de wijze waarop wij willen leven en werken. Het team rond Van den Brink heeft bv. uit de verhalen van medewerkers van een grote Nederlandse bank kunnen opmaken dat deze medewerkers authentiek willen handelen. Daarmee bedoelden ze dat ze bij zich zelf willen blijven en in overeenstemming willen handelen met de waarden die ze zelf koesteren. Ze zijn betrokken op elkaar, op hun klanten en op de samenleving. Ze willen aandacht schenken, sociale gerechtigheid beoefenen en collegiaal handelen. Een gezonde levensstijl, balans tussen werk en privé en bevlogenheid zijn voor hen belangrijk. Ook verlangen ze naar ruimte voor vernieuwing: zij willen voldoende verantwoordelijkheid en autonomie om het beste uit zichzelf te halen (Van den Brink, 2012a, 435-439; Van den Brink, 2012b, 47-57). Door keuzes in lijn met voorkeuren als deze transformeren professionals niet enkel hun eigen leven, maar ook dat van hun klanten, hun collega's en allen die in hun sector geïnvolveerd zijn.

Op deze wijze kunnen ook de markten veranderen. Op de markten wordt namelijk niet enkel in materiële producten en diensten gehandeld, maar tegelijk ook in spirituele perspectieven. Via de markten worden leefomstandigheden van mens en dier en de conditie van het milieu direct beïnvloed. Markten worden daarom in toenemende mate gezien als het strijdtoneel waar het op de voorgrond weliswaar om prijzen gaat, maar waar op de achtergrond waarden worden verhandeld: de duurzaamheid van menskracht en milieu, het respect voor mensen onafhankelijk van etniciteit, gender en sociale klasse, het ontwerpen van een meer rechtvaardige en zorgzame wereldgemeenschap (Finn, 2006, 126-145). De roep naar een sensibilisering van *executives* voor deze en andere waarden wordt steeds hoorbaarder. En het besef groeit dat onze intuïties van volheid van leven waargemaakt moeten worden in de realiteit van de markten van onze tijd. Onderzoek naar maatschappelijke vernieuwing vanuit spiritualiteitsstu-

dies richt zich dan ook op de diversiteit van geïnspireerde leefstijlen en de attitudes die hierin van belang zijn.

Zorg voor het zelf

Maatschappelijke vernieuwers hebben vaak behoefte aan concrete technieken waarmee ze zichzelf de nodige support voor hun vernieuwende weg kunnen verschaffen. Een aantal van deze technieken waren onder de term ‘zorg voor het zelf’ al in de Griekse oudheid bekend (Foucault, 1988). Mensen zetten deze technieken in om ‘met hun eigen middelen of met de hulp van anderen op hun lichamen en zielen, gedachten, gedrag en wijze van zijn in te werken, om zichzelf te transformeren en zo een zekere toestand van geluk, reinheid, wijsheid, volheid of onsterfelijkheid te bereiken’ (Foucault, 1988, 18). De wortels van de moderne technieken die ingezet worden om dit doel te bereiken, lokaliseert Foucault in de Griekse filosofie van de eerste en tweede eeuw en de Christelijke spiritualiteit van de vierde en vijfde eeuw. De oude praktijken bestonden o.a. uit vormen van meditatie en verstillig ten behoeve van zelfreflectie, het introspectieve schrijven aan of spreken met een vertrouwde persoon, het trainen van het lichaam ten behoeve van persoonlijke onafhankelijkheid, etc. De spiritualiteitsstudies hebben aandacht voor al deze (deels vergeten) technieken en adviseren in contexten van training en coaching over adequate vormen van zorg voor het zelf.

Meditatie en verstillig: In *De Ira* (boek 3) beschrijft Seneca (ca. 1-65 n. Chr.) hoe zo’n meditatieve zelfreflectie er in de oudheid uitzag. Het doel van de zelfreflectie was bewustwording van de fouten in het eigen gedrag, opdat er voortaan beter gehandeld zou kunnen worden. Wat niet goed was gegaan, werd niet beschouwd als het gevolg van slechte intenties, maar als het huidige onvermogen om een goede intentie nu al te kunnen realiseren. De meditatieve reflectie was gericht op het zoeken naar alternatieve mogelijkheden en bijsturingen. Het ging niet om een zelfveroordeling, maar om een optimalisering van het eigen handelen (Foucault, 1988, 33).

Het introspectieve schrijven en spreken: Maar niet enkel eigen fouten en ongewenste ontwikkelingen waren voorwerp van reflectie. In een brief aan zijn vriend Fronto (144-145) spreekt Marcus Aurelius (121-180) gedetailleerd over alle gebeurtenissen van de ten einde lopende dag. Hij doet dit niet omdat alle gebeurtenissen op zich van belang zijn, maar omdat hij wil meedelen wat hem bezighoudt, hoe hij erover denkt en wat hij erbij voelt. De introspectie zelf en ook het feit zichzelf mee te kunnen delen aan zijn vriend waren voor hem verrijkend. In de derde en vierde eeuw werd de introspectie doorontwikkeld in het christelijke milieu. Er ontstond een cultuur van diepe belangstelling voor het zelf. Dit gebeurde niet pas in de reformatie en de romantiek, maar is een heel oude praktijk in de Westerse traditie en was al goed ontwikkeld toen Augustinus (354-430) zijn *Confessiones* schreef. Men ging letten op nuances in de persoonlijke beleving en intensiverde en verbreedde het besef van zichzelf door hierover te schrijven of te spreken (Foucault, 1988, 28-30).

Trainen van het lichaam ten behoeve van persoonlijke onafhankelijkheid: De stoïcijnen (ca. 300 v. Chr. – 180 n. Chr.) kozen voor bepaalde ascetische praktijken om voor hun zelf te zorgen. Het ging hierbij niet om het idee van een geestelijke reiniging zoals vaak het geval was in de oude praktijken van seksuele onthouding, die later in het christendom veelvuldig werden beoefend. Het doel van de ascetische praktijken was de onafhankelijkheid van het individu ten opzichte van de buitenwereld te verster-

ken. In *De Genio Socratis* van de platonische filosoof Plutarchus (ca. 45-125) wordt die onafhankelijkheid getraind door zich over te geven aan uitdagende sport of door eerst een rijke tafel met verleidelijke gerechten te laten dekken, vervolgens afstand te doen van deze lekkernijen en ze aan de slaven te serveren terwijl men zelf het slavenmaal at (Foucault, 1988,37).

Ook in onze tijd gebruiken mensen nog steeds technieken van ‘zorg voor het zelf’. Het kunnen de hier besproken vormen zijn die in een eigentijds jasje gestoken worden of talrijke andere vormen waarmee men de eigen ‘intuïtie van volheid van leven’ wenst vast te houden en de eigen vernieuwende weg wil doorontwikkelen. Onderzoek naar maatschappelijke vernieuwing vanuit spiritualiteitsstudies heeft aandacht voor de vraag welke vormen van ‘zorg voor het zelf’ passend zijn in bepaalde contexten, bij bepaalde problematieken en voor bepaalde persoonlijkheidstypes.

1.2 In contexten van maatschappelijke vernieuwing

Omdat ‘intuïties van volheid van leven’ in zoveel diverse contexten geconcretiseerd worden, is helemaal niet zo eenduidig te beschrijven hoe maatschappelijke spiritualiteit er in onze samenleving uit ziet. Wij moeten dus allereerst inzoomen op de afzonderlijke contexten van maatschappelijke spiritualiteit en hierbij ook de vraag stellen welke waardehorizonten binnen de afzonderlijk contexten zichtbaar worden. Zoals boven al gezegd, zien we tegenwoordig vooral seculiere waardehorizonten om ons heen ontstaan. In ieder geval volgen deze horizonten niet meer vanzelfsprekend de oude lijnen van de traditionele religies. Beck spreekt in deze samenhang over normatieve horizonten die ontworpen worden door mensen met verschillende perspectieven en diverse achtergronden, om met elkaar te streven naar een meer rechtvaardige, vreedzame, inclusieve samenleving (Beck, 2012). Ook Stackhouse beschrijft de trend tot meer gezamenlijkheid in onze westerse samenlevingen, die volgens hem zichtbaar wordt in het wijder en oecumenischer worden van de openbare ruimte (Stackhouse, 2007, 81). In zelfreflexieve normatieve horizonten blijven de ontwerpers van deze horizonten niet buiten schot, maar zijn ook zelf in het geding. Dat wil zeggen: de waarden die zij willen promoten, dienen zij ook zelf waar te maken. Met andere woorden: het ontwerpen van deze horizonten is geen neutrale act, maar heeft een spirituele component, namelijk het onderscheiden en bevorderen van waarden die volheid van leven in een samenleving naderbij kunnen brengen. Weliswaar bestaat er in een geglobaliseerde wereld geen eensgezindheid over de invulling van ‘volheid van leven’, maar het debat hierover is – zoals Hollenbach aangeeft (Hollenbach, 2003, 3-6) – daardoor niet minder noodzakelijk. Op hun beurt zullen al deze normatieve horizonten in elkaar moeten grijpen om ‘intuïties van volheid van leven’ naar elkaar door te vertalen en op elkaar af te stemmen. Feitelijk zal het gaan om talloze kleinere en grotere horizonten die elk voor zich en in aanraking en overlap met elkaar beschreven en geanalyseerd kunnen worden. Vervolgens kan gekeken worden of, en zo ja hoe deze horizonten elkaar in de contexten die ons hier interesseren – voedsel, zorg, geld – beïnvloeden. De contexten voedsel, zorg en geld zijn natuurlijk niet de enige contexten waarbinnen op dit moment sprake is van maatschappelijke vernieuwing. Andere interessante

contexten die onderzocht zouden kunnen worden zijn wonen, energie en rechtshulp. We beperken ons hier echter – bij wijze van voorbeelden – tot voedsel, zorg en geld en richten onze aandacht nu in eerste instantie op een beschrijving van deze horizonten zelf. Daarna zullen we meer in detail kijken naar negen projecten van maatschappelijke vernieuwing die binnen deze horizonten gesitueerd kunnen worden, om vervolgens de vraag te stellen of we raakvlakken en overlap tussen de drie genoemde horizonten kunnen vaststellen.

Horizonten rond voedsel

De Nederlandse samenleving wordt voortdurend geconfronteerd met schandalen rond de productie, de bereiding of de verspilling van voedsel. 'Dit moet anders', zeggen veel landgenoten, en zij hebben op verschillende scharniermomenten van de voedselketen initiatieven gestart. Stadslandbouw, zelf koken en het delen van eten met anderen zijn er drie van. De centrale waarde in alle drie initiatieven is verbondenheid tussen mens en natuur en tussen mensen onderling. Stedelingen komen in aanraking met de natuurlijke productie van hun voedsel en met hen die zorg hiervoor dragen. Mensen die zelf koken grijpen terug op natuurlijke ingrediënten en gaan meestal samen met anderen van hun creaties genieten. En mensen die hun eten delen scheppen via leukere en gezonde maaltijden een stukje verbondenheid tussen burens of wijkgenoten.

Stadslandbouw. Hoe dichter we bij elkaar gaan wonen, hoe verder verwijderd we raken van ons voedsel. Dit gegeven levert in toenemende mate problemen voor onze steden op. Sociale problemen, omdat een groeiende groep mensen in steden hun voedsel niet meer kan betalen. Economische problemen en milieuproblemen, omdat voedselketens te ingewikkeld en te lang zijn en de kringlopen in de voedselproductie niet gesloten worden. Stedelingen hebben nog nooit zo'n grote zorg gehad over 'de herkomst van hun voedsel, de productie, de opmaak en de verdeling van voedsel, zijn smaak en zijn prijs' stelt Carolyn Steel (Steel, 2011). Daarom ontstaan er overal ter wereld op dit moment voedselnetwerken die op eigen kracht bij willen dragen aan lokale oplossingen en steden weer tot een goede plaats willen maken, waar je als gemeenschap toegang hebt tot goed voedsel. Steel gebruikt het begrip 'sitopia' (Grieks *sitos* = voedsel; *topos* = plaats) voor deze steden en suggereert hiermee dat deze plaatsen hun gestalte krijgen op basis van een herwaardering van lokaal voedsel. Terwijl een 'utopia' een perfecte plaats aanduidt die onbereikbaar blijft, worden 'sitopia's' overal gerealiseerd – al gebeurt dat steeds op een voorlopige en nooit toereikende wijze. Eén van de nieuwe 'sitopia's' in Nederland is het stadslandbouwbedrijf *Uit Je Eigen Stad* in Rotterdam (de Leede, 2013). Andere initiatieven zijn *Grown Down Town* (Amsterdam), *Het Creative City Lab* (Amsterdam) en *De Moestuin* (Utrecht).

Zelf koken. Koken schijnt iets fundamenteel menselijks te zijn. Al in 1773 noemde de Schotse schrijver James Boswell de mens 'het kokende dier'. Recenter werd het belang van koken voor een adequate typering van de mens bevestigd door Lévi-Strauss. Hij schreef dat koken 'het verschil aangeeft tussen dieren en mensen' (Lévi-Strauss, 1964). Koken heeft er niet alleen toe geleid dat mensen beter in hun energiebehoefte konden voorzien en dat het verteren van voedsel gemakkelijker werd. Koken levert ook tal van andere voordelen op. Of het nu gaat om onze gezondheid, gezellig contact met onze medemensen, onze zelfredzaamheid of ons bewustzijn van natuurlijke producten – al dat bevorderen wij door zelf te gaan koken. Michael Pollan (2013) stelt dat het ant-

woord op heel veel vragen die hem bezighouden, in feite steeds precies hetzelfde is: koken! Iemand die kookt kan dus veel voor elkaar krijgen. De impact van koken op onze levenskwaliteit is enorm. Naast de verzorging van mensen met iets voedzaams en lekkers, boeken we meestal ook nog sociale en ecologische winst. Een zelfgemaakte maaltijd wordt namelijk meestal niet alleen, maar in gezelschap gegeten. En een gedeelde maaltijd is geen kleinigheid. 'Het is de fundering onder het gezinsleven, de plek waar onze kinderen de kunst van het converseren aanleren en de gewoonten van de beschaving verwerven: delen, luisteren, hun beurt afwachten, verschillen overbruggen, discussiëren zonder irritaties.' (Pollan, 2013) Koken is niet enkel binnen gezinnen van grote waarde, maar kan ook voor andere gemeenschappen zoals buurten, scholen en woongroepen veel betekenis hebben. Wie zelf kookt kan meebepalen welke ingrediënten gebruikt worden. Hij of zij heeft daardoor ook een stem wat betreft de manier van telen van ons voedsel, de bewerking van voedsel en de transportwegen van voedsel. Het is dan ook niet verwonderlijk dat Bob Richters met de kookevenementen voor kinderen in zijn Rotterdamse restaurants 'Hotspot hutspot' een heleboel winst tegelijk weet te boeken: hij brengt onderwijs, horeca en creativiteit bij elkaar en maakt een aantrekkelijk aanbod voor (multiculturele) kinderen die weinig toegang tot andere vrijetijdsbesteding hebben (Richters, 2013).

Delen van maaltijden. In het laatste decennium heeft breed gedragen kritiek op overconsumptie steeds meer geleid tot vormen van een *sharing economy* (deeleconomie). Men wil niet enkel minder consumeren, maar richt de focus ook op verantwoord consumeren, samen consumeren en het uitdelen van een eventueel overschot. Mensen delen, schenken, ruilen, lenen of verkopen de spullen die ze zelf niet nodig hebben. Dit alles bevordert gemeenschapsopbouw en maakt mensen onafhankelijker van de conventionele markten. Bovendien is dit beter voor het milieu: er worden minder grondstoffen verbruikt, er wordt minder weggegooid, men spant zich in om kringlopen te sluiten. In de *sharing economy* komen vraag en aanbod heel direct bij elkaar; er is geen tussenpartij. Of het nu om energie, vervoer, wonen, kleding of eten gaat – vormen van een *sharing economy* zijn een echt alternatief geworden voor mensen met minder geld, mensen die bezig zijn met de milieuproblematiek en mensen die zoeken naar meer sociale verbondenheid. Met haar project Thuisafgehaald heeft Marieke Hart het Nederlandse landschap van ShareNL, waar projecten als Peerby, SnappCar, Togethr en Konnektid al langer succesvol waren, op zeer originele wijze uitgebreid: Thuisafgehaald maakt het voor mensen mogelijk hun eten met hun burens te delen. De winst hiervan is onder andere: wie van koken houdt, heeft nu een platform; er ontstaat veel sociale spin-off als je je eten in de keukens van je burens afhaalt; mensen met een klein budget die niet zelf kunnen koken, hebben toch toegang tot een lekkere en gezonde maaltijd; er wordt minder eten verspild en weggegooid (Hart, 2013).

Horizonten rond zorg

De huidige zorg in Nederland moet ingrijpend veranderen. Dat is niet alleen nodig om de kosten te beperken, maar ook omdat mensen anders verzorgd willen worden: met meer regie over hun leven, een eigen invulling van welzijn en een zorgvuldige afstemming van de zorg op de eigen situatie. De nieuwe architectuur van de zorg krijgt gestalte binnen de diverse maatschappelijke sectoren. Wij bespreken hier community-

vorming rond zorg in de *civil society*, nieuwe wetgeving voor zorgnemers vanuit de overheid en een alternatief zorgaanbod in de sector van de markt.

Communityvorming rond zorg in de civil society. Een overzicht van community's in het sterk veranderende landschap van de zorg in Nederland geven Co Politiek en Remco Hoogendijk samen met 125 bevoegen innovators op LinkedIn in hun *Zorginnovatieboek*: www.zorginnovatie.nl (zie ook Skopr 12/2012). De feiten die hier beschreven zijn, de deelnemers van de LinkedIn-groep, de inhoudelijke commentaren die met elkaar worden uitgewisseld, en de live bijeenkomsten met ieder 125 deelnemers maken duidelijk dat de zorg op grond van communityvorming sterk in beweging is en dat de inzet van velen nu al leidt tot verandering van de rollen, taken en bevoegdheden van zorgverleners, burgers, zorgverzekeraars en gemeenten.

De verschillende community's streven hoofdzakelijk drie doelen na. (1) Via community's delen mensen hun kennis en ervaringen met elkaar, wat tot een verbetering van de behandeling leidt. Zo bestaan er wereldwijde, maar ook landelijke of lokale community's rond bepaalde aandoeningen of chronische ziektes zoals diabetes. In deze community's zijn niet enkel patiënten met elkaar verbonden, maar kunnen ook zorgverleners participeren. Een voorbeeld hiervan is Mijnzorgnet (initiatief vanuit het UMC St. Radboud in Nijmegen), een virtuele community ontstaan vanuit Parkinsonpatiënten en -behandelaars. (2) Via community's mobiliseren mensen hun eigen zorg buiten het professionele circuit om en verbreden daarmee de beschikbare mantelzorg. Dat is niet alleen gunstig voor de kosten van de zorg, maar brengt ook meer cohesie teweeg. Wehelen (een samensmelting van Mantelzorgplaats en caire.nu) is een voorbeeld op landelijk niveau. Op lokaal niveau valt o.a. te denken aan Ouderwetse Burenhulp in een Modern Jasje van Dini Lubberts (Lubberts Interim) en Saskia Danen (Zorg4Zorg). (3) Via community's vergroten mensen hun invloed op zorgverzekeraars en overheidsinstellingen. Daardoor kunnen mensen zelf aangeven welke zorg ze willen inkopen en wat ze willen doen om de kosten hiervan beheersbaar te houden. Eén van de toppers van dit soort community's is de Zorgcoöperatie Hoogeloon (Van der Heijden, 2013).

Nieuwe wetgeving voor zorgnemers vanuit de overheid. Een voorbeeld van ruimte maken voor een nieuwe architectuur van de zorg via nieuwe wetgeving speelt op het terrein van de kinder- en jeugdbescherming. Al langer is bekend dat er in de kindbescherming een frictie bestaat tussen hulpvraag en geboden zorg. 'Ouders en jongeren willen baas blijven over wat er tijdens hulpverlening met hen gebeurt. Zij willen daarvoor relevante informatie van deskundige personen en eisen, dat daarbij de samenhang van gebeurtenissen op de verschillende levensterreinen behouden blijft en ze wensen samenwerking bij eventuele oplossingen.' (Eigen Kracht Centrale, 2011) Tegen deze achtergrond is rond de eeuwwisseling de Eigen Kracht-conferentie ontwikkeld (Van Beek, 2013). De overheid die op dit moment de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker in een participatiesamenleving wil transformeren, maakt tegenwoordig meer ruimte voor eigen kracht: iedereen die dat kan, mag (en moet) zelf verantwoordelijkheid nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving. Dit is helemaal in lijn met de *Wet werk en bijstand* (2003) en de *Wet maatschappelijke ondersteuning* (2006), die al langer de zelfredzaamheid van de burger willen vergroten. De *Wet herziening kindbeschermingsmaatregelen*, waarin de roep om meer eigen kracht

in de kindbescherming nu inderdaad gehoor vindt, is begin 2014 aanvaard door de Eerste Kamer.

Alternatief zorgaanbod in de sector van de markt. Jaarlijks wordt er 2,5 miljard euro verspild aan probleemgezinnen. Dat is een kwart van de tien miljard die hieraan opgaan (Skipr daily, 8/2012). Blijkbaar is er wel geld voor probleemgezinnen, maar dit geld wordt voor een deel niet doeltreffend benut. In tijden van omvangrijke bezuinigingen – met name ook in de zorgsector – is dit verhaal niet langer acceptabel. Dat zorg voor gezinnen met (meerdere) problemen wel zinvol en effectief georganiseerd kan worden, laten nieuwe particuliere zorginstellingen zien waarvan Unal zorg een goed voorbeeld is. Unal zorg werkt met gezinnen ‘waar anderen vaak al vijf jaar in gezeten hebben en waar niks gelukt is’ (Disbudak, 2013). De sleutel voor succes ziet Unal zorg vooral in de zorgvuldige afstemming van de hulpverlener op de cliënt, niet andersom. Met name is er afstemming nodig op de culturele achtergronden van cliënten en ook op hun bijzondere situatie, wanneer er sprake is van één of meer gezinsleden met een (lichte) verstandelijke beperking. Niemand is volgens Unal zorg beter hiervoor toegerust dan hulpverleners die vanuit (jarenlange) eigen ervaring de achtergrond en de situatie van probleemgezinnen intuïtief begrijpen en/of een passie voor deze doelgroep hebben. Deze hulpverleners kunnen de wensen van hun cliënten gemakkelijker begrijpen en respecteren, en creëren door meegaande empathie bij hen de wil tot zelfontwikkeling.

Horizonten rond geld

Ons huidige geldstelsel kent een groot aantal nadelen die door de verschillende soorten van crisis waarin we verkeren, steeds zichtbaarder worden. Wat is er allemaal mis met dit stelsel zodat het deze schadelijke gevolgen kan hebben? Helen Toxopeus en Simone Toxopeus (2011) hebben in hun bundel *Een verkenning van ons geldstelsel* zes dimensies van ons huidige geldstelsel benoemd die verandering behoeven: (1) De geldeconomie is losgekoppeld van de reële economie en geld is een monocultuur geworden, (2) hoewel we niet alle waarden in geld kunnen uitdrukken, nemen we vaak beslissingen op basis van geld, met alle gevolgen van dien, (3) rente op geld en onbeperkt eigendom ondermijnen de duurzaamheid van een samenleving, (4) banken dienen te weinig een maatschappelijk belang en functioneren te veel in dienst van aandeelhouders, (5) de meeste mensen begrijpen niet goed hoe geld werkt, en zien geld ten onrechte als iets neutraals, en (6) geld speelt een grote rol in het bepalen van onze identiteit en we gebruiken ons talent vaak voor werk dat het meeste geld, maar niet de meeste waarde oplevert. Omdat er zoveel negatieve kanten aan ons huidige geldstelsel zitten, wordt er nagedacht over alternatieven. Kunnen we onze samenleving (gedeeltelijk) herinrichten op basis van ‘ander geld’? Het ontwikkelen van meer bewustheid omtrent geld kan hand in hand gaan met verandering van gedrag en attitude.

Ontwerp en inzet van alternatieve currencies. Sinds ongeveer 20 jaar is men in Nederland bezig met de ontwikkeling van alternatieve *currencies* (valuta’s). Met dit ‘andere geld’ wil men meer eigenaarschap van de burger voor het publieke domein creëren. Waarom is dat nodig? De (lokale) overheid kan veel taken niet aan en heeft vaak enkel een bezuinigingsvisie, maar niet een visie die warmte met zich meedraagt. Verantwoordelijkheid dragen voor elkaar en omkijken naar elkaar is niet met conventioneel

geld te betalen, maar wellicht wel met alternatief geld te stimuleren. Hoe kan dit vorm krijgen? We kunnen ons onze economie heel eenvoudig voorstellen als een as: aan de ene kant van de as heb je de gifteconomie – binnen gezinnen of in vriendenkringen helpen mensen elkaar vooruit zonder iets terug te verwachten. Aan de andere kant van de as heb je de wederkerigheidssfeer – hier geldt het principe van ‘voor wat hoort wat’. Als je hier tussenin zit en ‘de gift de wederkerigheid begint te raken, is een *currency* een instrument om dat te faciliteren en de hoeveelheid wederkerigheid groter te maken’ (Kampers, 2013). Met andere woorden: via een *currency* kun je het wederzijdse geven en nemen aantrekkelijk maken, en wel op zo’n manier dat een stukje van de warmte van de gift behouden blijft. Zo kun je bv. als gemeente alternatieve muntjes ‘uitbetalen’ aan vrijwilligers die zich inzetten voor ouderen, en met die muntjes kunnen de vrijwilligers bv. gebruikmaken van het cultureel aanbod van de gemeente: dan houd je in zekere zin vast aan de gifteconomie (vrijwilligerswerk), maar raak je ook aan de sfeer van de wederkerigheid en probeer je de hoeveelheid wederkerigheid groter te maken.

Een voordeel van een alternatieve munt is dat je er onmiddellijk gebruik van kunt maken. Ook als je haar niet zelf hebt ontworpen en je niets weet over de achtergronden van zo’n munt, kun je er toch mee betalen. Via het gebruik van alternatief geld raken mensen dus betrokken bij waarden nog voordat ze nagedacht hebben over deze waarden. De filosoof Cottingham (2005) legt uit dat het eigenlijk altijd zo gaat: eerst komen mensen via hun handelen met waarden in aanraking en pas later volgt eventueel bewustwording en positiebepaling. Dat is ook wat een kind meemaakt, als het ingroeit in een waardegemeenschap. Je hoort bij een gemeenschap en neemt deel aan haar levensstijl. Er wordt je een manier van leven aangereikt, die je kunt oppakken en vervolgens doorgegeven aan anderen. Enkel als er frictie ontstaat en er iets niet klopt, zet het individu een stap terug en zoekt samen met een passende kring van mensen om zich heen naar een alternatieve praktijk.

In de klassieke economie wordt het debat over andere dan materiële waarden niet gevoerd. Men gaat ervan uit dat de zogenaamde ‘onzichtbare hand’ (Adam Smith) van de markt ervoor zorgt dat het, ondanks het streven naar eigenbelang van de homo economicus, uiteindelijk goed komt met onze samenleving en wij naar een rooskleurige toekomst worden geleid. Maar klopt dat wel? Bij veel burgers groeien twijfels: moeten we niet met elkaar in debat over goed en kwaad van deze onzichtbare hand? En waarom vertrouwen op een onzichtbare hand als wij op verantwoordelijke wijze het systeem van de markt kunnen veranderen? (Sedláček, 2012). In Griekenland verleide de onzichtbare hand van de markt tot te veel consumeren met geleend geld. Dit liep uit op een ramp, niet op een ‘rooskleurige toekomst’. De illusie is doorgeprikt. Griekenland is zich op dit moment aan het heroriënteren en volop bezig om een nieuw economisch systeem uit te vinden. Hierin spelen lokale gemeenschappen, hun eigen gezonde en duurzame producten, het natuurschoon van de eigen regio en de culturele geschiedenis van het land een belangrijke rol. Via de inzet van lokale *currencies* willen burgers hun eigen hand weer steviger aan de markt houden (Tegenlicht, 2013). Stichting Stro en Adviesbureau Qoin ondersteunen burgers in Europa en elders hierbij en helpen hen hun waarden zichtbaar te maken voor zichzelf en anderen: het fundament waarop men wil bouwen.

Bewustwording omtrent alternatieve currencies. In de laatste decennia zijn we in toenemende mate geconfronteerd met zogenaamde *'wicked problems'* (Conklin, 2006). Dit zijn problemen die sociale, culturele, ecologische en economische componenten hebben en dermate complex in elkaar zitten dat je niet eens helder kunt definiëren waarin het probleem eigenlijk bestaat. Elk deelprobleem staat namelijk in wisselwerking met andere deelproblemen en er vormt zich een kluwen die niet meer te ontrafelen is. Ons huidige geldstelsel is onderdeel van veel *'wicked problems'*. Eigenlijk hebben we van alles genoeg, maar geld lijkt niet het beste middel om te ruilen. Onze pensioenfondsen of verzekeringsmaatschappijen waarborgen onze levensstandaard, maar speculeren wel met voedsel en ontnemen anderen daardoor het hoognodige. Sommige van ons moeten vijf jobs tegelijk uitoefenen en worden toch steeds armer. Het Westerse kapitalisme blijkt helemaal geen basis te leggen voor een vrije markt, zoals lang werd beweerd, integendeel: het bevordert monopolievorming en manipulatie. Theatermakers leggen de vinger op de wonden van een samenleving. Dette Glashouwer doet dit al jaren, eerst met het gezelschap Super Nuver, nu zelfstandig. Toen de overheids-subsidies voor theater en kunst opdroogden en Dette haar baan verloor besloot ze in een theaterprogramma aan de orde te stellen waar zijzelf, maar ook vele tijdgenoten, steeds meer last van krijgen: ons huidige geldsysteem, dat als een soort vilthaar door onze *'wicked problems'* heen zit en ons hindert in het anders en beter inrichten van ons leven. 'Misschien is het wel zo', zegt Dette, 'dat er nog nooit een thema waar iedereen het over wil hebben, zo ontzettend bovendrijft in de maatschappij' (Glashouwer, 2013). Ook andere theatergezelschappen zoals De Warme Winkel, Theatergroep Max en De Mug met de Gouden Tand hebben dit thema opgepakt.

1.3 Negen initiatieven in Nederland

'Betrokken burgers zijn belangrijk voor een levende democratie. Ze houden volksvertegenwoordigers en overheidsinstanties scherp en spelen een belangrijke rol in de inkleuring van de maatschappij; ze verschaffen het draagvlak voor het uitvoeren van beleid, vullen het in door hun alledaagse handelen, en zorgen voor maatschappelijke vernieuwing door het inbrengen van ideeën, onderwerpen en aanpakken.' Dit is te lezen op de website van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over het project 'Vertrouwen in burgers', waarover op deze site ook een gelijkkluidend rapport te downloaden is (WRR, 2012).

De grote vragen van de mensheid lijken de drijfkracht achter vernieuwende initiatieven te zijn: Hoe stellen we ons het menselijke leven voor? Wat zien we als goed en juist? Wat draagt bij tot vervulling en diepte? Wat laat mensen gedijen en maakt onze samenleving rijker? De nieuwe antwoorden op deze vragen worden door de vernieuwers van de negen projecten die we hieronder nauwkeurig zullen bekijken, kleinschalig verteld, pragmatisch, dialogisch en fragmentarisch. In deze projecten zijn zij op zoek naar nieuwe plattengronden voor onze maatschappij en ontwerpen zij nieuwe vormen van menselijk leven – zowel individueel als ook collectief. Vernieuwers ervaren hoe aanstekelijk hun inspiratie kan zijn voor anderen. Hun werk bestaat uit pionieren, improviseren, afstemmen en uitproberen. Ze stellen prioriteiten, maken keuzes en dragen deze uit. Hun projecten blijven geen eilandjes, maar raken aan andere initiatieven.

Zo ontstaan er hele clusters van projecten rond bepaalde thema's – op dit moment gebeurt dit o.a. rond de thema's voedsel, zorg en geld – en deze projecten brengen samen grotere bewegingen op gang. Enkele aspecten van deze grotere bewegingen zullen wij benoemen nadat we nu eerst aandacht hebben besteed aan *Uit Je Eigen Stad*, *Hotspot Hutspot*, *Thuisafgehaald*, de *Zorgcoöperatie Hoogeloon*, *Unal zorg*, de *Eigen Kracht Centrale*, *Stro*, *Qoin* en *Money, money, money* van Dette Glashouwer.

Literatuur

- Beck, U. (2012). Redefining the Sociological Project: The Cosmopolitan Challenge. In: *Sociology* 46 (1), 7-12.
- Beek, F. van (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over de Eigen-Kracht-centrale. *DANS data guide*, 14.
- Bodelier, R. (2012). *Kosmopoliet & Krottenwijk*. Tilburg: Wereldpodium.
- Bohn Stafleu van Loghum (uitgeverij), *Skipr* 8/2012, 33-34 en 12/2012, 38-40.
- Boswell, J. (1773). *A Journal of a Tour to the Hebrides*. Unedited.
- Brink, van den G. (2012a). *De lage landen en het hogere*. De betekenis van geestelijke beginse-len in het moderne bestaan. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brink, van den G. (2012b). *Eigentijds idealisme*. Een afrekening met het cynisme in Nederland. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Conklin, J. (2006). *Dialogue Mapping: Building Shared Understanding of Wicked Problems*, Chichester: Wiley & Sons Ltd.
- Cottingham, J. (2005). *The spiritual dimension – Religion, Philosophy and Human Value*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cousins, E. (1986v.). *World Spiritualities*.
- Disbudak, A. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Unalzug. *DANS data guide*, 14.
- Finn, D. K. (2006). *The moral ecology of markets*. Addressing claims about markets and justice. New York/Cambridge: Cambridge University Press.
- Foucault, M. (1988). *The Care of the Self*. New York: Pantheon.
- Glashouwer, D. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over het theater-programma *Money, money, money*. *DANS data guide*, 14.
- Hart, M. (2013) Interview van Marianne Dagevos en Elisabeth Hense over *Thuisafgehaald*. *DANS data guide*, 14.
- Hense, E. (2014). Present-day spiritualities in confessional, popular, professional and aesthetic contexts: contrasts or overlap? Introduction. In: Hense, E., Jespers, F. & Nissen, P., *Present-day spiritualities – contrasts and overlaps*, Leiden: Brill.
- Heijden, van der J. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over de *Zorgcoöperatie Hoogeloon*. *DANS data guide*, 14.
- Hollenbach, D. (2003). *The Global Face of Public Faith: Politics, Human Rights, and Christian Ethics*. Washington: Georgetown University Press.
- Kampers, E. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over *Adviesbureau Qoin*. *DANS data guide*, 14.
- Leede, de H. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over *Uit Je Eigen Stad*. *DANS data guide*, 14.
- Lévi-Strauss, (1964). *The Raw and the Cooked*. Paris: Plon.
- McGuire, M. B. (2008). *Lived Religion. Faith and Practices in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.

- Pollan, M. (2013). Een pleidooi voor echt koken. Utrecht / Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Richters, B. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Hotspot Hutspot. DANS data guide, 14.
- Schreier, R. (2011). Cosmopolitanism, Hybrid Identities, and Religion. In: Exchange 40, 19-34.
- Sedláček, T. (2012). De economie van goed en kwaad. Schiedam: Scriptum.
- Stackhouse, M. (2007). Globalization and Grace (God and Globalization: Religion and Powers of the Common Life, Volume 4). New York: Continuum 2007.
- Steel, C. (2011). Sitopia and the Urban Paradox. In: Miazzo, F. & Minkjan, M. (ed.). Farming the City. Food as a Tool for Today's Urbanisation. Amsterdam: trancity*valiz, 13-16.
- Taylor, Ch. (2007). A Secular Age. Cambridge: Belknap, Harvard University Press.
- Tegenlicht – Het antwoord op de crisis komt uit Griekenland. VPRO, 2 september 2013.
- Toxopeus, H. en Toxopeus, S. (2011). Een verkenning van ons geldsysteem. Problemen en mogelijke oplossingen. Den Haag: Oxfam Novib.
- Vink, J. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Stichting Stro. DANS data guide, 14.
- WWR (2012). Vertrouwen in burgers.
-

2 De initiatieven

Vanuit hun persoonlijke toe-eigening van een gegeven maatschappelijk probleem en hun eigen creatieve vermogen om de dingen anders aan te pakken, dragen vernieuwers in Nederland bij aan een andere inrichting van de samenleving rond de thema's eten, zorg en geld. Wie zijn bij deze initiatieven betrokken, wat doen zij precies, hoe doen zij dat en waartoe leidt dit? Deze vragen zullen nu per initiatief in detail worden beantwoord. Hierbij wordt gebruikgemaakt van de informatie die op de eigen websites van deze initiatieven te vinden is, die via interviews met de initiatiefnemers in 2013 beschikbaar is gekomen en die via de media of wetenschappelijke rapporten over de initiatieven is gepubliceerd. De beschrijvingen kunnen natuurlijk niet in alle opzichten volledig zijn. Hier worden enkel de meest opvallende aspecten van deze vernieuwingsprojecten benoemd.

Wie zijn erbij betrokken?

In deze paragraaf wordt gekeken naar de initiatiefnemers, medewerkers, medestanders, ondersteuners, doelgroepen, critici en sympathisanten. Wie zijn deze mensen, welke (geografische, culturele of professionele) achtergrond hebben ze en hoe zijn ze op elkaar betrokken? In alle gevallen gaat het om mensen die zich zelf tot ervaringsdeskundigen maken op hun zoektocht naar meer levenskwaliteit.

Soms is het nodig om een stukje van de ontstaansgeschiedenis van een project te achterhalen om zo terug te gaan naar de initiatiefnemers. In andere gevallen zijn de initiatiefnemers van het eerste uur nog steeds de trekkers van het project. De meeste vernieuwingsprojecten die hier besproken worden, hebben maar enkele betaalde medewerkers, maar trekken wel veel vrijwilligers aan. Wat dragen de vrijwilligers bij aan het project en hoe lukt het de initiatiefnemers vrijwilligers te enthousiasmeren? Onder medestanders verstaan we hier instituten, bedrijven of particulieren die met de initiatiefnemers rond eenzelfde doelgroep of eenzelfde maatschappelijke problematiek samenwerken of van gedachten wisselen. Meestal is deze samenwerking complementair van aard en zorgt zij voor het aanhaken van het vernieuwingsproject bij andere initiatieven of voorzieningen. Daarnaast treffen we rond alle vernieuwingsinitiatieven nog een groep mensen aan, die we hier 'ondersteuners' noemen. Zij dragen ideëel bij aan een project doordat ze er bv. voor zorgen dat er aandacht is voor het project, of ze dragen in materieel opzicht bij via donaties, subsidies en inbreng in natura, etc. De doelgroepen van de initiatieven zijn vaak meerledig: een initiatief richt zich niet enkel op bepaalde maatschappelijke groepen, maar tegelijk ook op de vrijwillige of professionele acteurs die toegerust moeten worden voor hun inzet voor deze groepen. Onder critici verstaan we hier spelers in het veld die mogelijke nadelen of beperkingen van het project aan het licht brengen. De sympathisanten zijn mensen die enthousiast zijn over het project en die eventueel zelf vergelijkbare eigen initiatieven starten.

Wat doen zij?

In dit deel wordt samengevat welke waardeconfiguratie voor een initiatief van maatschappelijke vernieuwing leidend is en welke aanpak gekozen wordt om deze waardeconfiguratie te implementeren. Ook wordt er een kort overzicht gegeven van de kerntaken binnen het betreffende initiatief waarmee de waardeconfiguratie wordt uitgedragen. Ten slotte wordt aangegeven welke economische aspecten van belang zijn om gestalte te geven aan deze waardeconfiguratie.

In de hier besproken projecten staan vooral sociale waarden (bv. verbondenheid, gezelligheid, geborgenheid, huiselijkheid, veiligheid) en vitale waarden (bv. schoon en gezond milieu, goede voeding, persoonlijke ontwikkeling, eigen regie, eigen kracht, keuzevrijheid, genieten, pionieren) voorop (vgl. Van den Brink, 2012). Deze waarden worden door de initiatiefnemers van deze projecten gezien als aspecten van het 'goede leven', en configuraties van deze waarden kunnen leiden tot meer 'volheid van leven'. Via o.a. een herstructurering van de voedselketen, het zorgstelsel en het geldstelsel wil men deze waarden in praktijk brengen. Met andere woorden: de initiatiefnemers gaan ervan uit dat zij behoorlijk in de huidige gang van zaken moeten ingrijpen om de genoemde waarden te kunnen realiseren. In feite beogen de vernieuwingsinitiatieven niet minder dan een grondig transformatieproces van de wijze waarop wij tot dusverre ons eten, onze zorg en ons geld hebben ingericht. Dit moet o.a. leiden tot een meer transparante invulling van de kerntaken binnen de onderzochte projecten. Deze wil men dichter bij de doelgroepen en samen met hen uitvoeren. In veel gevallen is het streven naar meer levenskwaliteit verbonden met een zoektocht naar nieuwe financieringsmodellen, waarin donaties, subsidies, vrijwilligerswerk en een afbouw van bureaucratie van belang zijn.

Hoe doen zij dit?

Deze paragraaf beschrijft de wijze waarop het initiatief van maatschappelijke vernieuwing gestalte krijgt en volgehouden wordt. Hier gaat het om houdingen, attitudes en handelingen waarmee de waardeconfiguraties gerealiseerd worden en via een nieuwe levensstijl verduurzaamd worden. Welke houdingen, attitudes en handelingen zijn gericht op de verwezenlijking van meer 'volheid van leven' en kunnen voor anderen tot voorbeeld dienen, opdat ook zij meer levenskwaliteit bereiken? Daarnaast gaat het om (zelf-)reflexieve praktijken: welke afwegingen worden gemaakt om levenskwaliteit op het spoor te komen, en welke rol spelen argumenten en emoties in het nemen van beslissingen waarmee men de levenskwaliteit wil verbeteren? Welke dilemma's zitten in de weg? Hoe belangrijk zijn studie en scholing in de zoektocht naar meer 'volheid van leven'? Ten slotte gaat het in deze paragraaf over vormen van 'zorg voor het zelf': welke vormen van coaching, begeleiding, introspectie en ascese helpen de maatschappelijke vernieuwers om al deze houdingen in praktijk om te zetten en hun weg vol te houden?

Vaak begint een maatschappelijk project met een daad van verzet tegen onwenselijke praktijken of toestanden of begint het vanuit een gevoel van gemis van iets wenselijks dat bij kan dragen aan meer 'volheid van leven'. Via een concrete toewijding aan de medemens, de samenleving of het milieu wordt de tot dusverre gebruikelijke gang van zaken op een positieve wijze op zijn kop gezet. Dit wordt mogelijk op grond van creatieve en moedige afwegings- en keuzeprocessen. Men ontdekt gaandeweg hoe het

anders kan en welke (persoonlijke) prijs men hiervoor kan en wil betalen. Vaak vraagt de nieuwe insteek om een aanpassing van de trainingen en de scholing van betrokken professionals. Niet minder belangrijk is de afstemming van de 'zorg voor het zelf' op de nieuwe omstandigheden. In taaie en ingewikkelde transformatieprocessen lijkt een adequate vorm van 'zorg voor het zelf' essentieel voor het welslagen van een project.

Waartoe leidt dit?

Hier wordt beschreven welke invulling het initiatief van maatschappelijke vernieuwing aan de 'volheid van leven' geeft en in hoeverre een dieper, waardiger, betekenisvoller en rijker leven rond de drie thema's eten, zorg en geld voor de betrokkenen concreet gerealiseerd wordt.

Alle hier besproken projecten streven naar de realisatie van een betere wereld. Juist omdat de thema's eten, zorg en geld zo belangrijk zijn in het alledaagse leven van iedereen, lijken ze uitermate geschikt in de strijd voor een betere wereld. Inderdaad maken alle projecten ook meteen zichtbaar wat er anders wordt en hoe de levenskwaliteit van de betrokkenen waarneembaar verandert. In alle projecten gaat het immers niet enkel om mooie plannen en ideeën, maar ook om de concrete omzetting hiervan.

2.1 Rond eten

▮ Uit Je Eigen Stad

Wie zijn erbij betrokken?

Het enthousiasme van Huibert de Leede voor de landbouw heeft een lange voorgeschiedenis: al in zijn studententijd en zeker sinds hij een eigen gezin heeft, verbouwt hij ook zelf voedsel in eigen tuin. 'Dat heeft er wel voor gezorgd dat ik anders ben gaan eten', zegt hij. Zijn ooms en neven waren allemaal boer en als kind speelde hij elke vakantie op de boerderij. Toch is hij ook een stadsmens. Dat de combinatie van boerenbedrijf en stad heel goed mogelijk is, ontdekte Huibert enkele jaren geleden toen hij betrokken raakte bij Eetbaar Rotterdam, een denktank en netwerk van mensen die vanuit verschillende kennis en achtergronden met stadslandbouw bezig waren (De Bakker et al., 2013). Uit die kring is het idee gekomen om op de Marconistrip in Rotterdam een bedrijf te vestigen dat bekend is geworden onder de naam Uit Je Eigen Stad. Dit bedrijf is opgericht door een klein team van drie specialisten: naast Huibert de Leede die opgeleid is op het terrein van de organisatiekunde en ervaring heeft opgedaan met verandertrajecten, zijn Johan Bosman en Bas de Groot bij het project betrokken. Johan Bosman komt uit het vastgoed: hij heeft oog voor de herbestemming van leegstaande gebouwen en onbenutte terreinen. Bas de Groot komt uit de landbouw: hij heeft passie voor het samengaan van stad en natuur. 'Dus dat zijn onze drie verschillende achtergronden', zegt Huibert. 'De één legt meer de nadruk op herontwikkeling van de stedelijke gebieden, de ander legt meer de nadruk op de voedselketen, en weer een ander legt de nadruk op de mens die verbonden moet worden met het eten.' Alle drie initiatiefnemers zien grote Nederlandse steden zoals Rotterdam, Amsterdam en Den Haag als een aangewezen plaats voor agrarische toe-

passingen. De samenstelling van het team heeft als voordeel dat zij verschillende deskundigheden bij elkaar brengt en daarmee het succes van het project bevordert. Maar ondanks dit lonende samengaan van meerdere deskundigheden is het voor mensen met verschillende karakters en voorkeuren niet altijd gemakkelijk om samen een eenduidige visie en doelstelling te ontwikkelen. Spanningen op dit vlak hebben er uiteindelijk voor gezorgd dat Uit Je Eigen Stad met twee in plaats van drie projectleiders verder is gegaan.

Uit Je Eigen Stad heeft vast personeel in dienst: twee tuinders, een kok en bedienend personeel – al met al tussen de zes en acht medewerkers. Zij zijn aangetrokken voor uitvoerende werkzaamheden in de landbouw, de winkel en het restaurant. Daarnaast zijn er rond de tachtig vrijwilligers die met praktische zaken meehelpen. Bovendien zijn er scholieren die van alles leren over stadslandbouw en daarbij een aantal kleinere taken op zich nemen.

Het bedrijf werkt samen met andere bedrijven (met name restaurants en particulieren) die bereid zijn een goede prijs te betalen voor hoogwaardige producten. De woningbouwcorporatie Havensteder heeft een lening verstrekt die via huur en rente terug wordt betaald. De lokale overheid zorgde voor het verlenen van de nodige vergunningen. 'Wij hadden de mazzel dat de politieke macht van Rotterdam dit heel graag wilde', zegt Huibert. Een hoge ambtenaar van de stad heeft ervoor gezorgd dat er creatief werd omgegaan met de regels en dat Uit Je Eigen Stad van start kon gaan. 'Er zit natuurlijk veel nieuwswaarde aan, dus is het goed voor Rotterdam om dit neer te zetten. En men is ook echt wel serieus bezig met duurzaamheid', legt Huibert uit. In 2013 kreeg de stadslandbouw in Rotterdam een stevigere basis door de oprichting van een raad voor stadslandbouw. Huibert heeft zich meteen voor deze raad aangemeld en wil meehelpen een voedselvisie voor de stad te ontwikkelen, waarbij ook wordt nagedacht over de afvalstroom.

De media-aandacht voor Uit Je Eigen Stad zorgt voor een ideële ondersteuning van het project, maar levert in eerste instantie materieel gezien niet veel op. 'We hebben bijna een jaar geleden het achtuurjournaal gehaald, dat is wel gaaf', zegt Huibert. 'Het gekke is, het brengt nauwelijks omzet met zich mee. *De Havenloods*, dat is een lokaal krantje hier, dat is vele malen relevanter voor ons dan het journaal.' Wel kan de media-aandacht helpen bij *crowdfunding*, een financieringsmodel waarmee Uit Je Eigen Stad een kapitaal van € 65.000 wist te behalen voor het opstarten van het bedrijf. Ook kon Uit Je Eigen Stad rekenen op steun van Stichting DOEN.

Het bedrijf trekt een groeiende community van klanten en cursisten. Mensen komen niet enkel om te winkelen of lekker te eten, maar willen ook kennis opdoen over stadslandbouw. 'Mensen komen met ongelofelijk veel vragen naar ons toe. De Universiteit van Wageningen komt weer met een groep, dus dat brengt het wel op. Er komen groepen van tot en met Engeland aan toe, en Duitsland, die komen hier naartoe voor rondleidingen.'

De critici van de stadslandbouw blijven wijzen op de relatief kleine groep van mensen die via stadslandbouwprojecten verzorgd kan worden. Huibert denkt dat de stadslandbouw 'misschien voor 3 of 4% de stad kan voeden'. Volgens hem is het erg moeilijk om de 10% te overschrijden. Sympathisanten van de stadslandbouw vinden dit soort getallen minder belangrijk. 'Eén ding is duidelijk: mensen die directe ervaring hebben met het produceren van voedsel, en dus weten hoeveel moeite dat kost, en

die bijvoorbeeld ook directe ervaring hebben met het slachten van dieren en weten hoe indrukwekkend dat is, zullen mogelijk minder verkwistend zijn (dertig procent van het voedsel wordt nog altijd weggegooid!) en minder vanzelfsprekend vlees eten. De directe betekenis van lokale productie voor natuur is misschien marginaal, maar de emotionele en educatieve betekenis voor de band van mensen met natuur kan toch substantieel zijn', stelt Bart van de Klundert (2013, 223). In ieder geval kon Uit Je Eigen Stad rekenen op veel sympathie tijdens het stadsinitiatief Rotterdam 2012 en is het door de massale stemmen vanuit het publiek tweede geworden. De sympathisanten van de stadslandbouw juichen het toe dat mensen overal in het land met eigen (kleine) initiatieven beginnen: wijktuinen, plantsoenen met eetbaar groen, bakken met groente en fruit in je straat, daktuinen. Een landelijke organisatie (www.stedennetwerkstadslandbouw.nl) verbindt de lokale initiatieven van stadslandbouw met elkaar en helpt samen met alle belangstellenden de praktijk van stadslandbouw vooruit.

Als wij schetsmatig in kaart brengen wie bij Uit Je Eigen Stad betrokken is of zich op de een of andere wijze tot dit project verhoudt, komen wij uit bij de volgende groepen en hun specifieke rollen:

initiatiefnemers	eerst drie, daarna twee projectleiders van Uit Je Eigen Stad
medewerkers	enkele professionals, ca. 80 vrijwilligers, scholieren
medestanders	lokale partners (restaurants, particulieren, woningbouwcorporatie Havensteder), lokale overheid
ondersteuners	media, donateurs
doelgroepen	klanten en cursisten
critici	mensen die de impact van Uit Je Eigen Stad voor gering houden en nadruk blijven leggen op massaproductie
sympathisanten	mensen die Uit Je Eigen Stad als model zien voor eigen initiatieven om de voedselproblematiek in hun regio te helpen oplossen

Wat doen zij?

In veel Nederlandse steden is het eten compleet losgekoppeld van de mens en zijn de voedselketens volledig geïndustrialiseerd. Met Uit Je Eigen Stad laten Huibert de Leede en Johan Bosman zien dat het ook anders kan. De volgende drie aspecten van hun bedrijfsvoering kunnen als vernieuwend worden beschouwd: (1) Een eerste aspect is dat hun landbouwbedrijf gecombineerd wordt met een eigen winkel, vergaderzalen en een restaurant. Op deze wijze is de voedselproductie ingebed in andere tastbare activiteiten die gerelateerd zijn aan het eigen voedsel. (2) Een tweede aspect is dat Huibert en Johan een enorme diversiteit aan producten aanbieden: 'We hebben vijftig verschillende soorten groentes, we hebben vleeskippen, we hebben legkippen, paddenstoelen, er komt nog vis en we willen graag varkens, want we willen de kringlopen sluiten en het afval moet gewoon naar varkens', zegt Huibert. De veelheid aan producten in een kleinschalig bedrijf laat iets zien van de natuurlijke rijkdom van het eten. (3)

Een derde aspect is dat het bedrijf van Huibert en Johan is opgericht op oud terrein. De verfraaiing van verwaarloosde delen van de stad zorgt voor een prettige leefomgeving, mooie plekken tussen beton en asfalt waar je graag naartoe gaat. ‘Mensen lijken het toch weer dichterbij huis te zoeken’, meent Huibert. In hun dagelijkse leven willen ze ruimte geven aan een aantal waarden die te maken hebben met het beleven van hun eigen vitaliteit: de eigen gezondheid, het leuke van zelf tuinieren, genieten van verse producten, ontspanning zoeken in een weelderige tuin, leven in een schoon milieu. Uit Je Eigen Stad lift mee op de nieuwe behoefte naar meer levenskwaliteit rond je eigen eten en is tegelijkertijd ook een aanslingeraar daarvan (zie ook Bronsveld, 2014, 30-33).

Omdat een kleinschalig stadslandbouwbedrijf erg arbeidsintensief is, moest in de startfase eerst nog blijken of het Uit Je Eigen Stad wel zou lukken om genoeg klanten te trekken en voldoende omzet te genereren. Na twee jaar hard werken bleek dat dit resultaat behaald is en dat het bedrijf dus bestaansrecht heeft: er wordt heel veel geproduceerd en er is ook voldoende navraag naar de producten.

Naast het praktische werk in de tuin, de kassen, de stallen, de winkel en het restaurant wordt in een stadslandbouwbedrijf als Uit Je Eigen Stad ook educatief en sociaal werk verricht: mensen kunnen van alles leren over de groei van hun voedsel, ze ontmoeten elkaar en zijn samen bezig. Huibert en Johan delen hun kennis met belangstellenden, zij laten hun businessplan zien en denken erover een soort *summer course* Stadslandbouw te gaan geven. Zij organiseren evenementen rondom eten, discussieavonden of een workshop over het opzetten van een eigen moestuin. Maar Huibert wil nog meer: ‘Als er ooit een heel intelligent artikel van mij komt met heel intelligente uitspraken over de voedselketen, dat zou mijn ego strelen’, zegt hij. Wat hem betreft zou Uit Je Eigen Stad zich door mogen ontwikkelen tot kenniscentrum voor stadslandbouw.

Huibert en Johan hebben in de aanloopfase van hun bedrijf afgezien van eigen salaris. Na twee jaar inspanning betalen zij zichzelf nu het minimumloon uit. Door de hulp van de vrijwilligers en scholieren kunnen zij de personeelskosten verder beperken. Daarnaast heeft *crowdfunding* in de beginfase een aanzienlijke bijdrage opgeleverd. Bovendien heeft Uit Je Eigen Stad met een aantal lokale partnerbedrijven afspraken gemaakt over wederzijdse dienstverlening met gesloten beurzen (De Bakker, 2013).

De belangrijkste aspecten van de inzet van Uit Je Eigen Stad kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	gezondheid, schoon milieu, gezelligheid en genieten in de sociale gemeenschap
implementatie van waarden	via herstructureren van voedselketens in steden
kerntaken	gezond voedsel produceren, in vers voedsel handelen, lekker voedsel koken en opdienen; cursussen geven; bevorderen van gemeenschapsleven in de stad via evenementen rond voedsel, etc.
economische aspecten	projectleiders werken twee jaar zonder salaris en verdienen daarna het minimumloon, vrijwilligers en scholieren helpen met eenvoudig werk, <i>crowdfunding</i> , dienstverlening met gesloten beurzen binnen een netwerk van partnerbedrijven

Hoe doen zij dat?

In zijn lijvige studie naar de geestelijke beginselen in de Lage Landen heeft Van den Brink laten zien dat we vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw te maken hebben met een nieuwe vormgeving van spiritualiteit. Spiritualiteit wordt niet langer 'in politieke organisaties, laat staan in kerken gezocht. Men zoekt haar vooral in persoonlijke ervaringen en in het gevoelsleven' (Van den Brink, 2012, 163). Daarmee verandert ook het object van toewijding: na een voorkeur voor sacrale waarden (in kerken) en sociale waarden (in politieke organisaties) streeft een deel van de Nederlandse bevolking nu naar vitale waarden (eigen gevoelsleven). 'Het gaat dan om een levensstijl waarbij mensen een hoge waarde toekennen aan zaken als levenslust, gezondheid, lichamelijke genietingen of een goede energiebalans.' (490) Deze oriëntatie is volgens Van den Brink een relatief nieuw verschijnsel en hangt samen met de secularisatie, 'omdat het najagen van lichamelijke genoegens in de christelijke traditie zelden positieve connotaties had' (490). Andere vitale waarden zijn de vreugde aan het pionieren, het zoeken van afwisseling, de respectvolle omgang met de natuur – allemaal waarden, waarop ook Huibert de Leede grote nadruk legt. De oprichting van Uit Je Eigen Stad kan gezien worden als het claimen van meer ruimte voor deze vitale waarden in onze samenleving en de moedige realisatie hiervan. Onder andere gebeurt dit door toewijding aan het milieu: het tegengaan van verspilling en vervuiling wordt verbonden met duurzame (zoveel mogelijk biologische) landbouw en veeteelt. Daarnaast is er ook sprake van toewijding aan de medemens die zoekt naar hoogwaardig en lekker voedsel, naar een prettige plek voor zijn boodschappen. Voor hun idealen zijn Johan en Huibert bereid zichzelf in financieel opzicht, ondanks grote werkdruk, de deugd van de matiging op te leggen: ze zien twee jaar lang af van een eigen salaris en zijn daarna tevreden met het minimumloon. Bovendien zijn beiden bereid om steeds weer een hele strijd aan te gaan met betrokken instanties, die een overvloed aan regels hanteren. 'We hebben hier een paar honderd kippen, dat stelt helemaal niks voor', zegt Huibert. 'Maar niemand weet van wetgeving over kippen in de stad, en dan gaan ze bellen naar Brabant, en dan vragen ze de wetgeving op van de bio-industrie van kippen en die geven ze aan ons. Dus toen moesten wij emissiepunten gaan berekenen. Maar je hebt het maar over een paar honderd kippen, ik bedoel, je ruikt ze niet, je hoort ze niet. Er loopt hier een gasleiding vanuit de Noordzee, een van de grootste van West-Europa loopt hier onderdoor. Dan is er een mortaliteitsratio van 0,0007 die voor dit gebied geldt, dus als die zou ontploffen, zou dit hele gebied letterlijk opgeblazen worden. Ons hele pand van 20 meter lang is helemaal ingepakt met allemaal brandwerende materialen, voor € 20.000 geloof ik. Daar zit geen enkele logica achter. Er kan geen vuur komen onder de grond, en als er vuur bij komt, blazen we ons met z'n allen op, dan heb je ook niks aan brandwerend materiaal. Maar toch moet het, omdat het een regel is van die mortaliteitsratio. Dat zijn zaken, daar kun je heel boos om worden, maar dat heeft toch geen zin.' Huibert en Johan hebben zich niet van de wijs laten brengen en hebben met hun project laten zien dat ze naast het nodige uithoudingsvermogen ook veel lef hebben: 'Leegstaande slooppanden en braakliggende terreinen: geen projectontwikkelaar durft zijn vingers vandaag de dag te branden aan deze rotte kiezen van de stad. Maar de mannen van Uit Je Eigen Stad wel! Met geloof, hoop en lef blazen zij een voorheen verlaten plek in Rotterdam nieuw leven in en krijgt de hongerige stad weer voedsel', schrijft het *jamiemagazine*. 'Jawel, het is nog steeds heel spannend, we kunnen nog

steeds eind september failliet zijn, dat kan, of eind december', zegt Huibert. 'Dat zijn heel reële scenario's, absoluut.' Maar dit hindert hem niet om zich met heel veel overgave op zijn project toe te leggen.

Ten behoeve van het nemen van goede, weloverwogen en uitgebalanceerde beslissingen met het oog op meer 'volheid van leven' willen Huibert en Johan een kritische, zelfreflexieve kijk op het eigen handelen ontwikkelen. Huibert zegt: 'Louise Fresco is veel meer gericht op gewoon grootschalige landbouw. Een plofkip is niet goed voor de dieren maar wel goed voor het milieu, dus dat moeten we gewoon doen. Dat is de ene kant, dat je daarover in discussie gaat en daarin een soort middenweg weet te vinden. Er zijn ook grote onderzoeksrapporten, professionele onderzoeksrapporten van ICCO (Interkerkelijke Organisatie voor Ontwikkelingssamenwerking) over hoe kleinschaligheid juist wel verantwoord kan zijn in ontwikkelingslanden. Dat vind ik superboeiende thema's, daar zou ik graag in mee willen denken. Maar dat levert niet zo veel geld op voor hier, dus ik weet niet zo goed hoe je daar een combinatie van moet maken.' Voor Huibert gaat het om de vraag of het echt zin heeft wat ze met Uit Je Eigen Stad doen: 'Heeft het zin om in de stad eten te produceren? Wat wij in ieder geval laten zien, is dat je van een heel lelijk rangeerterrein in een heel korte tijd een gave plek kunt maken waar mensen graag naar toe komen. Dat is in ieder geval een impuls voor deze omgeving, in ieder geval deze plek. Dat is iets wat we in een heel korte tijd hebben bewezen. Dat staat buiten kijf. Dat het ook rendabel kan, dat hebben we nog niet bewezen, maar zijn we wel aan het bewijzen. Als het deze zomer een beetje goed loopt, dan bewijzen we dat ook. En ik denk ook dat we gaan bewijzen, doordat scholen hier gaan komen vanaf 1 september, dat je op een commerciële manier kinderen mee kunt laten draaien een seizoen lang.'

Hoe kunnen de initiatiefnemers van Uit Je Eigen Stad zich de nodige support voor hun vernieuwende weg verschaffen? Hoe organiseren zij voldoende 'zorg voor het zelf'? De initiatiefnemers trekken als reisgenoten met elkaar op en begeleiden elkaar als het spannend of moeilijk wordt. Daarnaast was er ook coaching, omdat bleek dat er vragen bleven sudderen rond de gezamenlijke doelen en een eenduidige visie. 'Dus we hebben een maand geleden een sessie gehad om te kijken: moeten we niet uit elkaar.' Een ander aandachtspunt van de zorg voor het zelf is het onafhankelijker worden van de mening van derden, met name als je de indruk hebt in de ogen van anderen te falen. 'Ik moet niet nadenken over wat anderen van me vinden', zegt Huibert. 'Waarom vind ik dat nou zo belangrijk, en waarom zou het erg zijn om te zien dat een bedrijf failliet is gegaan? Dat probeer ik wel voor mezelf een plek te geven.'

Kort samengevat springen de volgende kenmerken van de werkwijze van Uit Je Eigen Stad in het oog:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	claimen van ruimte voor vitale waarden, toewijding aan milieu en medemens, matiging, uithouden van spanningen en ambivalenties, lef hebben, overgave aan werk
reflexieve praktijken	kritische, zelfreflexieve kijk op eigen handelen, studie
zorg voor het zelf	initiatiefnemers begeleiden elkaar als reisgenoten en worden gecoacht, zich losmaken van andermans oordeel

Waartoe leidt dit?

De wijze waarop wij ons voedsel produceren, onze handel met voedsel inrichten, ons voedsel verwerken en ons eten delen, geeft vorm aan onze samenleving. Voedsel dient niet enkel om te overleven maar geeft ook betekenis aan ons leven. Omdat voedsel een basale behoefte is van iedere mens, kun je het gebruiken om nieuwe kansen te creëren: over culturele, economische en sociale grenzen heen. Feitelijk kan voedsel gezien worden als de spil waarmee wij de hele wereld zouden kunnen transformeren (Steel, 2011, 14).

Buurtten in grote Nederlandse steden kunnen gezien worden als voedselclusters, waarin professionals en vrijwilligers samenwerken om te voorzien in de behoeften van de lokale gemeenschap. Stadslandbouwbedrijven spelen volgens Steel een belangrijke rol in deze buurten. Juist omdat de verzorgingsstaat zich steeds verder terugtrekt, is het zinvol dat de lokale gemeenschap met dit soort bedrijven en andere initiatieven zelf een oplossing voor haar eigen honger aandraagt. Steel benadrukt dat drie aspecten van belang zijn om vanuit die honger een betere wereld in te richten: (1) dat iedereen toegang krijgt tot voedsel, (2) dat gemeenschappen de productie en consumptie van voedsel ook aan een lagelonenstelsel weten te koppelen, en (3) dat mensen creatief worden en zich met elkaar verbinden om adequate lokale oplossingen te verzinnen (Steel, 221-222). Uit *Je Eigen Stad* laat zien dat in het oude haventerrein van Rotterdam nu al iets van deze voorwaarden wordt verwezenlijkt, dat de nieuwe omgang met voedsel nu al tot een betere plek leidt. Tegelijk blijven nog veel vragen open: gaan mensen daadwerkelijk kiezen voor harder werken, minder loon, maar wel lekker en gezond voedsel, wel een gave weelderige tuin? Kan de toegang tot lekker en gezond voedsel daadwerkelijk gezien worden als parameter voor een hoge levenskwaliteit? Bedrijven als *Uit Je Eigen Stad* geloven hierin en nemen anderen mee in dit geloof. Maar zal uiteindelijk de hele buurt mee willen transformeren?

realisatie van meer volheid van leven

voedsel als tool voor een betere wereld

Literatuur

- Bakker, E. de et al. (2013). *Energieke zoektochten naar verduurzaming in landbouw en voedsel*. Wageningen: WOt-rapport 121, 43-47.
- Brink, van den G. (2012a). *De lage landen en het hogere. De betekenis van geestelijke begin-elen in het moderne bestaan*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bronsveld, C. (2014). *Onze oogst. Sociale effecten van Rotterdamse stadslandbouwprojecten*. Rotterdam: Trichis.
- Klundert, van de B. (2013). *Op zoek naar onze natuur. Perspectieven voor wildernis*. Utrecht: InnovatieNetwerk.
- Leede, de H. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over *Uit Je Eigen Stad* met Huibert de Leede. *DANS data guide*, 14.
- Steel, C. (2011). *Sitopia and the Urban Paradox*. In: Miazzo, F. & Minkjan, M. (ed.). *Farming the City. Food as a Tool for Today's Urbanisation*. Amsterdam: trancity*valiz, 13-16.

<http://www.uitjeeigenstad.nl/>
www.stedennetwerkstadslandbouw.nl
<http://www.jamiemagazine.nl/nl/content/21801/jamie-s-local-en-global-heroes.html>

Hotspot Hutspot

Wie zijn erbij betrokken?

Bob Richters heeft in zijn leven al van alles gedaan: 'Mijn achtergrond is de kunstacademie, daarnaast heb ik in de horeca gewerkt, een tijdje ben ik zijdelings betrokken geweest in de internationale mode, toen heb ik een docentenopleiding beeldende vakken gedaan, ik organiseerde ook veel evenementen en uiteindelijk ben ik het catering gaan noemen', zegt hij. Voor zijn veelzijdigheid heeft hij zelf de label 'alleskanste-naar' bedacht. Hij legt uit: 'Ik kan van alles wat, maar ben nergens specialist in.' Toen zijn baan in de catering door de economische crisis onder druk kwam te staan, heeft Rob in Lombardijen en Schiebroek restaurants met eigen moestuintjes opgestart. Hij noemt zijn restaurants Hotspot Hutspot: voor kinderen uit de wijk is het een hotspot – een plek waar je moet zijn en waar je op verhaal kan komen; voor de klanten is het een hutspot – een plek waar je allerlei lekkere gerechten in een multiculturele sfeer krijgt aangeboden.

Lombardijen en Schiebroek zijn niet de beste wijken van Rotterdam. Als gevolg van werkloosheid en een tekort aan creatieve initiatieven kampen deze wijken met armoede en een gebrek aan sociale cohesie. Na schooltijd is er weinig te doen voor kinderen. Veel tieners hebben problemen thuis of op school en kunnen nergens succeservaringen opdoen. Ze moeten al op jonge leeftijd zelfredzaam zijn, maar krijgen daarvoor weinig tools. Rob haalt de tieners van straat en biedt hun een gezellige en nuttige vrijetijdsbesteding. De kinderen maken kennis met het telen van groenten, kruiden en fruit, ze leren gezond en lekker te koken, mogen hun maaltijden ook zelf in een prettige en veilige sfeer opeten, en 's avonds serveren ze hun creaties aan de gasten. De restaurants werken dagelijks met zeven of acht tieners, een aantal re-integratiejongeren en een groep volwassen vrijwilligers (deels bemiddeld door de Vrijwilligersbank Rotterdam). De re-integratiejongeren kunnen eventueel doorgroeien naar de 'payroll'. De koks van de restaurants zijn professionals die de kinderen en jongeren aansturen en 'opleiden'.

Het project ontvangt subsidies van de lokale overheid. De woningcorporaties Havensteder en Vestia stellen terreinen en panden ter beschikking. Bovendien springen de woningcorporaties bij als de gemeente haar toezeggingen niet op tijd kan overmaken: 'Het is momenteel even heel spannend', zegt Bob, 'want ik ben al een maand vanuit mijn reserve aan het financieren. De deelgemeente heeft toegezegd € 10.000 erin te stoppen. Ik heb maandag nog een gesprek gehad met Vestia, en daar vroeg ik om de aanvullende € 5.000, en zij zeggen dan gelukkig: ik ga kijken of ik toch € 15.000 kan regelen voor je, want de gemeente is veel te traag. Nou, dat geeft dan weer even hoop.' Hotspot Hutspot werkt samen met RadarUitvoering (een re-integratie-, welzijns- en zorgbedrijf), Pameijer (organisatie voor hulp aan kwetsbare groepen), Stichting Dock (organisatie voor mensen die laag op de sociale ladder staan) en het Leger des Heils.

De restaurants krijgen veel publiciteit in de media en trekken klanten uit het hele land. Wie een steentje bij wil dragen aan het project, kan na het eten tegoedbonnen voor maaltijden aan MetZuid (www.metzuid.nl) doneren. 'Dat is een welzijnsorganisatie die voedselpakketten verzorgt voor mensen die op de wachtlijst van de voedselbank staan. MetZuid zorgt voor de verspreiding van de bonnen onder hun klanten en doet deze in de pakketten, bijvoorbeeld wanneer iemand jarig is of op feestdagen, zoals Moederdag.' (hotspothutspot.tumblr.com) In 2013 werd een vriendenkring opgericht die helpt de wankele financiële situatie van Hotspot Hutspot verder te verbeteren. 'Ik kreeg een tijdje terug opeens € 50 op mijn rekening van een gast. Er stond bij: kijk maar waar je het nodig hebt', vertelt Bob. Dat bracht hem op het idee om 'een ANBI te worden', zodat het fiscaal aftrekbaar is. 'Ik zat hier met een tekort van ongeveer € 15.000 voor komend half jaar', vertelt Bob. 'Als ik van tweehonderd man € 65 heb, ben ik er ook. En dat is helemaal geen gek getal.' Voortdurend is Bob op zoek naar sponsors die iets bij willen dragen. Daarnaast doet hij moeite om subsidies te verwerven: in september 2013 eindigde hij in de finale van de landelijke competitie Groen en Doen voor projecten die natuur, landschapsbeheer en groen in de stad bevorderen. Hotspot Hutspot was in 2013 ook deelnemer in de competitie Groen Dichterbij van het Oranjesfonds en is één van de Groen Dichterbij Icoonprojecten 2014 (www.groendichterbij.nl/icoonprojecten2014).

Het project richt zich op kinderen vanaf tien jaar uit en rond de wijken Lombardijen en Schiebroek, jongeren vanaf twintig jaar die re-integratieprojecten volgen en werkervaring willen opdoen, en wijkbewoners die als vrijwilligers actief willen zijn in de moestuinen en de restaurants. Daarnaast richt het project zich indirect ook op ingeschrevenen op de wachtlijst voor de voedselbanken in Rotterdam. Op een heel natuurlijke wijze ontmoeten deze doelgroepen in de restaurants mensen uit Rotterdam of elders uit het land die eens lekker willen gaan eten op een uitzonderlijke plek in een uitzonderlijke sfeer.

Sympathisanten van het project benaderen Bob Richters voor initiatieven elders in Nederland. Bob spreekt dan over zijn 'businessgevolgen': 'Doordat ik dingen doe, ontstaan er andere dingen. Het is niet zo dat ik op eigen initiatief een Hotspot in Heijplaat of in Crooswijk wil of in Den Haag of in Amsterdam. Die mensen komen naar mij toe. Zij vinden mijn dingen leuk en zeggen: ik wil meedoen.' Naast ondernemende mensen komen ook politici naar Bob toe: in 2013 kwam de Kamerfractie Groen Links in het restaurant eten; ook raadsleden van Groen Links van de gemeente Rotterdam schoven aan in de Hotspot Hutspot. De politici worden geboeid door de enorme veerkracht en creativiteit in dit project.

Critici van Hotspot Hutspot zijn er eigenlijk niet. Maar waarschijnlijk zijn er wel mensen die zich zorgen maken over de grote werkdruk die op de schouders van Bob Richters ligt en over de stress die hij heeft om zijn begrotingen rond te krijgen.

Als wij schetsmatig in kaart brengen wie bij Hotspot Hutspot betrokken is of zich op de een of andere wijze hiertoe verhoudt, komen wij uit bij de volgende groepen en hun specifieke rollen:

initiatiefnemer	Bob Richters als alleskanstenaar
medewerkers	enkele professionals (met name koks) en een grote groep vrijwilligers: (multiculturele) tieners, jongeren, volwassenen in en rond de wijken Lombardijen en Schiebroek van Rotterdam
medestanders	lokale overheid, woningcorporaties Havensteder en Vestia
ondersteuners	donateurs, vriendenkring, sponsors, subsidiegevers
doelgroepen	gasten en medewerkers in de restaurants en de moestuinen, waaronder ook ingeschrevenen bij de voedselbank
critici	geen
sympathisanten	ondernemers die eenzelfde project elders willen realiseren en politici die belangstelling hebben voor de veerkracht in het project

Wat doen zij?

Veel kinderen die in Hotspot Hutspot meedraaien, kampen met een laag zelfbeeld en hebben hun talenten nog niet kunnen ontdekken. Bob wil ze een veilige en gelukkige plek bieden, zodat ze hun zorgen even kunnen vergeten en succeservaringen meemaken. Hij wil dat ze voldoening kunnen ervaren door zelf producten te telen, te koken en uit te serveren. Dit helpt niet alleen voor hun zelfontplooiing, maar is ook gezond, nuttig en draagt bij aan meer levensvreugde. Om deze doelen te realiseren, heeft Bob geen groot kapitaal nodig. Hij wil zo veel mogelijk spullen hergebruiken: de bakken waarin de planten worden gekweekt, gereedschap, het meubilair en het servicegoed – dit alles krijgt een tweede leven. Dat het geheel toch hip en vitaal oogt, ligt aan de vormgeving en de accenten die gezet worden: wel biologische kweek, wel een professioneel ingerichte keuken van nieuw materiaal, wel leuke koksbuisjes en schorten voor de bediening, een grote etalage die aantrekkelijk is opgemaakt, een weelderige rijkdom in de bakken, nieuwe en verrassende soorten en smaken. Hotspot Hutspot is jong en positief. Wat Bob wil is ruimte voor ‘een soort basislevenswaarde’. ‘Wat moet je nu nog willen in deze tijd’, zegt hij. ‘Wat ik wil? De dag plukken en er een feestje van maken.’ Het gaat om het beleven van je eigen veerkracht en daarmee het versterken van elkaars veerkracht. De vreugde aan het pionieren hoort hierbij, alsook het zoeken van afwisseling en sociale verbondenheid.

Bob combineert in zijn projecten wat hij zelf leuk vindt: ‘onderwijs, horeca en creativiteit’. Onderwijs betekent voor Bob talent versterken, beter worden in de dingen waar je goed in bent, zelfvertrouwen ontwikkelen. ‘Om half vier gaan we open: kom maar meedoen, als je het leuk vindt. Heb je geen zin, ga dan alsjeblieft naar huis, ga iets anders doen waar je wel blij van wordt, of houd gewoon je baaldag. Je moet zin hebben hier, het is ander onderwijs.’ Horeca staat voor vers, gezond en lekker. De kinderen ontdekken ‘hoe gemakkelijk het is om zelf je groenten te telen en dat het ook nog voordeliger is. En dat je dingen vers maakt in plaats van dat je prakties voor mensen gaat opwarmen.’ De creativiteit van Bob zit door alles heen: ‘Ik wil in een racetempo leuke ideeën verzinnen en dat uitvoeren en dan door naar de volgende, dat is wat me bezighoudt. En daar zoveel mogelijk mensen van mee laten genieten. Laat ik het zo zeggen: kunst moet communiceren. Dit is dan heel toegepaste kunst, in sommige gevallen kookkunst. Ik haal er wel een kick uit om met zo weinig mogelijk middelen zoveel mogelijk voor elkaar te krijgen.’

Bob heeft een plan gemaakt voor een groot stuk braakliggende grond in Dordrecht. ‘Het wordt een heel mobiel eetbaar park’, vertelt hij. Fruitbomen, groenten en kruiden worden in bakken gekweekt omdat de grond in Dordrecht maar voor enkele jaren beschikbaar is. Daarna kun je alles gemakkelijk oppakken en elders neerzetten. De bakken geven de juiste entourage voor allerlei evenementen die Bob bedenkt: ‘Een kofferbakverkoop of een openluchtbioscoop of een kleinschalig muziekfeest, een streekmarkt, en ‘s winters die bakken in een grote rechthoek zetten, er water tussen spuiten als schaatsbaan, dat soort dingen.’ Bij alles betreft Bob zoveel mogelijk andere mensen, heel graag ook kinderen: paden mozaïeken met gratis straatstenen van Marktplaats, nadat een bedrijf de grond voor niets heeft geëgaliseerd, de bakken verven met gedoneerde verf, zodat ze er ook in de winter vrolijk uitzien, als gezin of als schoolklas een bak voor je rekening nemen en er iets moois van maken. Blijkbaar gaat het Bob gemakkelijk af om veel mensen te enthousiasmeren: Hotspot Hutspot heeft een groep van tachtig tot honderd geïnteresseerde kinderen per restaurant die binnen kunnen lopen als ze er zin in hebben om mee te doen. ‘Ze spelen zo goed mogelijk restaurantje. Dat vinden zij leuk. Er zijn er die wat met de keuken hebben, maar vooral meiden vinden bediening heel erg leuk, omdat je dan op een positieve manier met gasten in aanraking komt en complimentjes krijgt, dus dat is makkelijk waardering halen, die ze vaak op andere plekken niet krijgen.’

In zijn projecten combineert Bob verdienmodellen met subsidies en donaties en de inzet van vrijwilligers. ‘Ik wil een soort verdienmodelletje eraan hebben’, zegt hij. ‘Het hoeft niet selfsupporting, want ik vind het ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid, maar ik wil ook laten zien dat ikzelf een bijdrage lever.’ Het restaurant draait hoofdzakelijk op basis van de inzet van vrijwilligers en de inkomsten uit de verkoop van maaltijden en drankjes, maar heeft voor sommige dingen extra geld nodig. Wekelijks krijgen de kinderen bv. eerst een stukje hygiënetraining. Daarvoor heeft Bob ‘een fondsje geworven’. Ook bijdragen in natura zijn welkom, van braakliggende terreinen en leegstaande panden tot tweedehands of nieuw materiaal en verse producten. Dertig procent van het voedsel haalt Hotspot Hutspot uit eigen tuin. Wat ontbreekt wordt onder gunstige voorwaarden bij leveranciers uit de omgeving gekocht.

De belangrijkste aspecten van de inzet van Hotspot Hutspot kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	talentontwikkeling, gezondheid, duurzaamheid van spullen, schoon milieu, gezelligheid en genieten in de sociale gemeenschap
implementatie van waarden	via onderwijs op basis van plezier, herstructureren van voedselketen, wijkontwikkeling op basis van plezier
kerntaken	voedsel produceren, koken en opdienen; kinderen en jongeren begeleiden in leerprocessen en in hun ontwikkeling; bevorderen van sociale verbondenheid
economische aspecten	de restaurants blijven afhankelijk van subsidies, donaties, bijdragen in natura, inzet van vrijwilligers; wel zorgen ze via verdienmodellen voor een deel van de inkomsten

Hoe doen ze dat?

De lokale overheid, de woningcorporaties, de donateurs en de subsidiegevers zien wat Bob Richters neerzet en worden ook zelf enthousiast voor zijn projecten. Dat bevreemdt. 'Ze vertrouwen me en laten me volledig los', zegt hij. 'Geef mij de ruimte en je boekt het meeste resultaat.' Bob krijgt de ruimte en schept ook ruimte voor anderen. Dat gaat gemakkelijk omdat hij met de eerste levensbehoefte bezig is: met eten. Daar probeert Bob een feestje van te maken. Hij laat zien hoe je samen op een plezierige wijze je eten kunt produceren, bereiden, opdienen en ook zelf opeten. 'Het is ook een soort buurtfeestje, maar dan gewoon iedere week weer', zegt Bob. En op dit buurtfeestje transformeren kinderen, jongeren en vrijwilligers van enkel consumenten in producenten. Dat verschaft meer onafhankelijkheid, eigen kracht, de gelegenheid jezelf en anderen op een heel directe wijze te ondersteunen. De toewijding aan elkaar krijgt een heel natuurlijke entourage. Datzelfde geldt voor de toewijding aan het milieu: op een heel natuurlijke wijze raken mensen betrokken bij het fraaier, weelderiger en schoner maken van hun directe leefomgeving. Dit wordt ondersteund door de deugd van de matiging. 'Ik ben geen *evil*', zegt Bob. 'Ik ben er niet om zo gauw mogelijk te cashen. Als ik genoeg geld heb om van te leven en mijn dingen kan betalen, dan is het goed. Voor de rest wil ik een goede tijd hebben met zoveel mogelijk mensen eromheen.' Dat gaat niet altijd op een harmonieuze wijze. Bob stelt dat de burgerparticipatie enkel lukt als er ook ambtenaarparticipatie is, dat ambtenaren de kansen moeten zien en dingen mogelijk moeten maken. De strijd met handhavende ambtenaren gaat Bob telkens weer aan. Het handhaven van regels ziet hij maar als één taak van de ambtenaar, grenzen verleggen is een andere.

Omdat Bob met zijn projecten pionierswerk verricht en de wijze waarop hij meer 'volheid van leven' bereikt, eerst nog door hemzelf uitgevonden moet worden, is hij behoorlijk zelfreflexief bezig. Dat is niet zozeer een rationele bezigheid, maar gaat vooral intuïtief: 'gesprekken aangaan, dingen aftasten, uitproberen' en kijken wat haalbaar is. Er zijn geen gebaande wegen voor de realisatie van zijn projecten, maar het is meer een wisselwerking van actie en reactie. 'Terwijl ik een maand geleden hier nog met een ambtenaar stond die de bakken weg wilde hebben, want dat kon niet zo, is de regelgeving nu aangepast en mag iedereen in Rotterdam tegenwoordig geveltuintjes en bakken neerzetten en ook bankjes, als er maar 1,80 m stoep vrij blijft.' Bob baant de wegen blijkbaar niet enkel voor zichzelf. Ook anderen hebben er profijt van. Zijn wijze van doen is 'bottom-up, eerst doen en dan denken, begint eer ge bezint'. Zo kan hij de dingen soms gemakkelijker door laten ontwikkelen dan andersom.

Hoe slaagt Bob Richters erin zich voldoende support te verschaffen voor zijn projecten? Wat doet hij om zelf overeind te blijven? Het grote en sterke netwerk van Bob speelt hierbij zeker een belangrijke rol. Hij heeft veel mensen op wie hij bij allerlei problemen kan terugvallen. Hij ontvangt veel support van de media, zijn gesprekspartners bij de overheid en de woningcorporaties en zijn gesprekspartners uit zijn private netwerk. Hans Boutellier ziet de kunst van het improviseren via netwerken als 'de belofte van georganiseerde vrijheid. Het gaat om een dynamiek die uitstijgt boven het beeld van chaos versus ordening. Nieuwe omstandigheden vragen om nieuwe vormen van ordening. Na de gemeenschap (*Gemeinschaft*) met haar mechanische orde, en de maatschappij (*Gesellschaft*) met haar organische orde zouden we kunnen spreken van een *Netzschafft*, die haar ordening realiseert via improvisatie' (Boutellier, 2011, 40).

Kort samengevat springen de volgende kenmerken van de werkwijze van Hotspot Hutspot in het oog:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	vertrouwen, ruimte scheppen voor vitale waarden, toewijding aan medemens en milieu, matiging, uithouden van spanningen en ambivalenties
reflexieve praktijken	gesprekken aangaan, aftasten, uitproberen
zorg voor het zelf	initiatiefnemer zoekt ondersteuning door netwerk

Waar toe leidt dit?

Hotspot Hutspot bevordert de realisatie van een meer inclusieve maatschappij. Ook mensen met weinig inkomsten, allochtonen, mensen met een handicap tellen mee. 'We hebben ook Ali in Lombardijen, een Marokkaanse Down-jongen van 19, die kon in het begin niks', vertelt Bob. 'Hij kan nu een sappie persen en het netjes aan tafel brengen. Nou, dat is heel stoer.' Het unieke aan Hotspot Hutspot is dan ook dat er een mix van verschillende doelgroepen in een leuke en gezellige setting bij elkaar komt. En de gasten van het restaurant bekrachtigen door hun aanwezigheid de inclusie van iedereen. 'Ik heb een jongen uit het speciaal onderwijs gehad', zegt Bob. 'Een Marokkaanse jongen die altijd voor de supermarkt hing. Twee maanden terug heeft hij hier zijn stage afgerond met een 8½.' Dat dit gelukt is heeft niet enkel met de prettige sfeer van doen, maar heeft ook met de wijze van leren in Hotspot Hutspot te maken. Zoals Michael Pollan schrijft, bestaat er bij het bereiden van voedsel 'een dieper soort van leren dat je alleen kunt ervaren door het werk zelf te doen, al je zintuigen vertrouwd te maken met de fijne kneepjes en het hoe en waarom van een ingewikkeld maaksel. Het eindproduct is persoonlijke, fysieke kennis die lijnrecht tegenover abstract of academisch staat, vleesgeworden kennis, zoals wanneer je neus of je vingertoppen weten dat het deeg nog een keer gekneet moet worden, of klaar is om gebakken te worden' (Pollan, 2013, 340). Op deze diepere wijze leren met al je zintuigen en bovendien genieten van de producten die je zelf hebt gemaakt, is een geweldige ervaring, zeker ook voor kinderen die het niet gewend zijn dat voedsel telen en bereiden zo'n feest kan zijn.

realisatie van meer volheid van leven

met kinderen en re-integratiejongeren bouwen aan een inclusieve wereld

Literatuur:

- Boutellier, H. (2011). De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld. Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Pollan, M. (2013). Een pleidooi voor echt koken. Utrecht / Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij De Arbeiderspers.
- Richters, B. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Hotspot Hutspot. DANS data guide, 14.

<http://hotspothutspot.nl/>
www.groenendoen.nu
hotspothutspot.tumblr.com

■ Thuisafgehaald

Wie zijn erbij betrokken?

Iedereen kent dat wel: je ruikt op straat of in de tuin dat één van je burens aan het koken is, en de geur is zo veelbelovend dat je het liefst gewoon mee zou willen eten. Marieke Hart en Jan Thij hebben het niet bij het ruiken van die lekkere lucht uit de keuken van hun burens gelaten, maar zijn voor zichzelf een maaltijd gaan regelen: tegen kostprijs haalden zij in september 2011 voor het eerst bij hun burens een bordje pompoensoep af en konden op deze wijze meegenieten van hun kookkunsten. Collega's, familie en vrienden waren enthousiast over dit verhaal. Je eten delen met burens – dat blijkt niet alleen te kunnen, het is voor beide partijen ook aantrekkelijk: de één houdt van koken en kan het ook goed, de ander vindt het fijn om een goed alternatief te hebben voor kant-en-klare producten of zijn eigen culinaire fiasco's. Toch belt niet iedereen letterlijk bij de burens aan om te vragen of zij voor hem of haar een hapje mee willen koken. Dat gaat blijkbaar gemakkelijker als je daarbij geholpen wordt. Geïnspireerd door hun persoonlijke ervaring met de haute cuisine van hun burens, ontwikkelden Marieke en Jan een online platform met de naam Thuisafgehaald dat het afhalen van een zelfgekookte maaltijd in heel Nederland faciliteert. De professionele achtergronden van Marieke en Jan komen in dit initiatief op perfecte wijze bij elkaar. Marieke werkte al jaren op het gebied van mondiaal burgerschap, o.a. bij de NCDO. Dat staat voor Nationale Commissie voor internationale samenwerking en Duurzame Ontwikkeling. 'Ik probeerde mensen te betrekken bij een betere wereld', zegt zij. In haar werk ging het om vragen zoals: 'Hoe ga je om met je eigen burens? Wat draag je bij aan de samenleving? Hoe houd je rekening met de consequenties van de keuzes die je maakt?' Jan had veel ervaring met online community's. Hij is gespecialiseerd in *gamified learning* en online gezondheidscommunicatie. Hij dacht meteen: 'Als je iets in het echte leven mogelijk wilt maken, dan kun je dat online faciliteren.'

Met eigen spaargeld lieten Marieke en Jan door designbureau Insyde een website bouwen: 'We hebben een webbureau gezocht waar we tot op heden heel gelukkig mee zijn. De eigenaar is dol op lekker koken, dus die is helemaal blij met dit project', vertelt Marieke. Het project werd gepresenteerd bij *De Wereld Draait Door* en binnen een paar dagen zaten de eerste duizend mensen op het platform. 'Het groeit nog steeds, er komen nog steeds honderd mensen per dag bij', zegt Marieke. 'We zijn inmiddels de veertigduizend gepasseerd, volgend jaar hopen we op 75.000 uit te komen.' Inmiddels is er een fulltime communitymanager in dienst en een fulltime stagiair (uit de hoek van de voeding of de communicatie) voor het uitvoerende werk. In 2013 heeft Marieke haar baan rond het mondiaal burgerschap opgezegd en zij is nu helemaal beschikbaar voor haar eigen project. Jan besteedt er gemiddeld twintig uur per week aan. 'We konden totaal niet inschatten dat het zo groot zou worden, dat is ons echt wel overkomen', legt Marieke uit. Inmiddels zijn er zelfs al zusterprojecten in Denemarken, België en Duitsland gestart. De licentiehouders in deze landen gebruiken de

techniek van Thuisafgehaald en dragen hiervoor de helft van hun winst af aan het 'moederbedrijf'.

In sommige gemeenten werkt Thuisafgehaald samen met relevante lokale stakeholders als buurtcentra, welzijnsorganisaties en woningbouwcorporaties. Via diverse media wordt het initiatief ondersteund en krijgt bekendheid. Naast het optreden bij *De Wereld Draait Door* waren diverse TEDx-talks van belang, waarin Marieke haar project voor het voetlicht kon brengen. Het VSB-fonds, Stichting DOEN en het Skanfonds geven financiële steun aan het platform voor een bijzonder aanbod voor kwetsbare mensen: ouderen, mensen die kampen met een tijdelijke of chronische ziekte, mensen met een beperking. Thuisafgehaald zoekt voor deze mensen 'thuis-koks die een stapje extra willen zetten voor hun buurtgenoten. Denk bijvoorbeeld aan het koken op een vaste dag, het doorbellen van je aanbod of misschien het langsbrengen van een maaltijd' (www.thuisafgehaald.nl). Thuisafgehaald is net als Uit Je Eigen Stad aangesloten bij Foodguerrilla, een platform van NCDO dat verschillende initiatieven op het gebied van lokaal voedsel steunt en verbindt.

Thuisafgehaald trekt vooral mensen aan die met relatief weinig geld aan een goede maaltijd willen komen, mensen die behoefte hebben aan sociaal contact in hun buurt, mensen die van koken houden en hun eigengemaakte heerlijkheden willen delen met een ander.

Critici van het platform keren zich tegen de bijdrage (vijfentwintig cent) die de afhalers voor het gebruik van de website moeten betalen. De meeste afhalers hebben echter geen moeite met het feit dat Marieke Hart en Jan Thij zelf ook moeten leven van een betaalde baan. 'Wij zijn heel open, helemaal transparant, ons budget staat online', zegt Marieke, 'alles, omdat wij geloven dat we niks verkeerd doen. En volgens mij is het uiteindelijk goed gelukt om mensen in dit verhaal mee te nemen.' Het groeiend aantal ingeschrevenen op de website bevestigt deze inschatting.

Als wij schetsmatig in kaart brengen wie bij Thuisafgehaald betrokken is of zich op de een of andere wijze tot dit project verhoudt, komen wij uit bij de volgende groepen en hun specifieke rollen:

initiatiefnemers	twee projectleiders van Thuisafgehaald
medewerkers	webbureau, communitymanager, stagiaires, licentiehouders in andere landen
medestanders	buurtcentra, welzijnsorganisaties, woningbouwcorporaties
ondersteuners	<i>De Wereld Draait Door</i> , Tedx-talks, Stichting Doen, VSB-fonds, Skanfonds
doelgroepen	koks en eters in Nederland, een bijzonder aanbod voor kwetsbare mensen
critici	mensen die tegen een eigen bijdrage voor het gebruik van de website zijn
sympathisanten	ingeschrevenen op de website

Wat doen zij?

‘Wat ik leuk vind’, zegt Marieke, ‘is dat het eigenlijk helemaal niet om die maaltijden gaat. Dat is wel het eerste instappunt, de reden waarom mensen meedoen. Maar uiteindelijk zie je dat het contact wat mensen met elkaar krijgen, veel belangrijker is en dat er een hele spin-off komt in sociale zin.’ De spin-off ontwikkelt zich langs allerlei trends in de samenleving waar Thuisafgehaald op aan kan haken: meer aandacht voor lokaal geproduceerd voedsel, natuurlijke producten, geen pakjes en zakjes, minder voedselverspilling, zelf koken i.p.v. uit gaan eten, de vrijblijvende eigentijdse wijze van zoeken naar gemeenschapszin. Met allerlei acties pakt Thuisafgehaald dit soort interesses rond voedsel op en doet daarmee ‘stiekem ook iets goeds voor de wereld’. Marieke noemt dit ‘speels verantwoord’: vertrekken vanuit de verschillende belangen, wensen en behoeften die je als mens hebt en tegelijk een weg banen naar ‘een betere wereld’. Zo kun je bijvoorbeeld ‘een campagne doen waarbij we de niet-Nederlandse thuiskoks in het zonnetje zetten’, zegt Marieke, ‘en dan meteen ook iets vertellen over waar ze vandaan komen’. Er zijn heel veel aanknopingspunten voor sociale spin-off en iedereen kan er uit pakken wat voor hem of haar relevant is. Dat hierbij voor mensen in de marge speciale voorzieningen worden ontwikkeld, hoort bij de ‘betere wereld’ die de initiatiefnemers voor ogen staat.

Thuisafgehaald brengt vraag en aanbod rond een lekkere maaltijd heel direct bij elkaar. De community rond dit platform wil haar eten delen zonder tussenhandel. Je eten delen zonder materiële winst kennen de meeste tijdgenoten enkel nog in de context van de familie en de vriendenkring. De burens, mensen uit de straat of de wijk zijn veelal uit het sociale netwerk verdwenen. Met Thuisafgehaald komen ze op een luchtige en verrassende wijze weer in beeld.

Thuisafgehaald werkt aanbodgericht en vraaggericht: de koks kunnen op de site laten weten dat ze een bordje over hebben, en de afhalers kunnen vragen wie er voor hen wil koken. Bovendien is er ook de mogelijkheid thuis met elkaar aan tafel te gaan, waardoor er een vorm van verdieping ontstaat en mensen meer betrokken raken bij elkaar. Meer betrokkenheid ontstaat ook rond de groep eters die dankzij Thuisafgehaald nog zelfstandig kunnen blijven wonen. Dat is de groep mensen die nog geen indexering hebben voor gesubsidieerde maaltijdvoorzieningen, maar dankzij Thuisafgehaald toch op een betaalbare wijze aan hun eten kunnen blijven komen.

De kerntaak van Thuisafgehaald bestaat uit het bieden van een platform waar aanbieders en afhalers van maaltijden elkaar ontmoeten, hun vraag en aanbod met elkaar afstemmen, samen de sociale cohesie in een buurt en de zorg voor het milieu versterken.

Marieke en Jan hebben voor zichzelf en hun medewerkers nieuwe banen gecreëerd. Zo gauw het platform in andere landen opstart, verstevigt hun financiële positie en kunnen ze doorgroeien. In België loopt het al, in Denemarken en Duitsland wordt het idee ook positief ontvangen. Hoewel voor de opstartfase van het project dus subsidie nodig was, lijkt inmiddels het moment gekomen dat Marieke en Jan hun eigen broek kunnen ophouden. Enkel hun aanbod richting kwetsbare mensen zal blijvend van extra financiële middelen afhankelijk zijn. De gebruikers van het online platform functioneren als een soort ambassadeurs: zij stimuleren het delen van maaltijden door mond-tot-mondreclame. De aanbieders en afhalers doen zaken met elkaar via de zogenaamde *sharing economy* (deeleconomie) of *collaborative consumption* (samen-

werkend consumeren). Dit is een rechtstreekse vorm van ruilen van goederen zonder monetaire winst voor de betrokken partijen. De belangrijkste aspecten van de inzet van Thuisafgehaald kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	bevorderen van gezond, lekker, lokaal, divers eten; tegengaan van verspilling; gezelligheid en genieten in de sociale gemeenschap; koken voor mensen die extra aandacht nodig hebben
implementatie van waarden	door eten te delen zonder materiële winst, de sociale betrokkenheid in buurten vergroten en de lokale zorg voor het milieu versterken
kerntaken	platform bieden voor afhalers en aanbieders
economische aspecten	projectleiders hebben voor zichzelf en enkele medewerkers banen gecreëerd, subsidie was nodig in de opstartfase en blijft nodig voor het aanbod voor kwetsbare mensen, gebruikers zorgen voor de marketing, <i>sharing economy of collaborative consumption</i> voor afhalers en aanbieders

Hoe doen zij dit?

‘Als je iets kunt verzinnen om andere mensen te stimuleren op een leuke manier, die past bij wat ze zelf ook willen, dan word ik daar blij van’, zegt Marieke. In haar werk rond mondiaal burgerschap heeft Marieke vaak met de vraag geworsteld hoe je er mensen warm voor krijgt om zichzelf in te zetten om ‘iets goeds te doen voor de wereld’. Ze kwam er gaandeweg achter dat het gedrag niet automatisch door kennis en inzichten verandert. Soms is het veel effectiever om te vertrekken bij de belangen en wensen die mensen in het alledaagse leven hebben. ‘Relaxen om een goedkope, gezonde, lekkere maaltijd te kunnen halen bij je buurman, zonder dat je moeite hoeft te doen’ is volgens Marieke een doeltreffender verhaal dan complexe zaken rond mondiaal burgerschap uitleggen. Vervolgens gaat het erom in zo’n verhaal ‘de juiste *vibe*’ te creëren en anderen niet te veel met de morele wijsvinger de les te lezen. Met elkaar attitudes in praktijk brengen die onmisbaar zijn voor een betere samenleving gaat veel prettiger als mensen elkaar scherp houden. Als een kok bv. te hoge prijzen vraagt, wordt hij door de afhalers niet meer benaderd. Als mensen hun maaltijden bestellen maar niet afhalen, worden ze na de nodige waarschuwingen van de site gehaald. Op deze wijze bewaart de community haar zelfreinigend vermogen en zorgt zij voor een aangename sfeer. Al met al zijn er volgens Marieke ‘honderdduizend keer meer mooie verhalen’ bij Thuisafgehaald dan lastige situaties en zorgt het platform voor een ‘enorme *boost*’ in de moraal. De toewijding aan (hulpbehoevende) medemensen voor wie je zonder winstbejag een hoogwaardige maaltijd klaarmaakt, en de toewijding aan het milieu dat je niet onnodig gaat belasten door verspilling van voedsel en overbodig verpakkingsmateriaal, zijn twee attitudes die – massaal beoefend door de koks en afhalers – grote impact kunnen hebben. De matiging van de initiatiefnemers, die genoeg nemen met een beperkte materiële beloning, omdat voor hen de realisatie van meer sociale cohesie, meer zorg voor mensen in de marge, meer inclusie ook

winst is, is een andere houding die eveneens veel impact kan hebben, omdat de initiatiefnemers een voorbeeldfunctie hebben voor de community. Marieke en Jan willen mensen zo veel mogelijk de gelegenheid geven bij hun project betrokken te raken en er mede-eigenaar van te worden. 'Als we flyers nodig hebben, ga ik die niet maken maar vraag ik of er een thuiskok of afhaler is die dat kan en die dat leuk vindt om dat voor ons te doen', zegt Marieke. Thuisafgehaald draagt bij aan wat een *'sharing economy'* of *'collaborative consumption'* heet. 'Er is gewoon een kok en een afhaler en die hebben samen een transactie en daar worden ze allebei blij van. En de één heeft iets waar de ander behoefte aan heeft. Het is een marktplaats, dus dat is een soort economie', zegt Marieke. In de *'sharing economy'* wordt niet zo zeer uitgegaan van schaarste, maar van de overvloed die er is. 'Er wordt steeds gezegd dat we tekort hebben maar dat is helemaal niet zo', vindt Marieke. 'We hebben meer dan genoeg, het zit alleen op de verkeerde plek. Delen is vermenigvuldigen. Als je eenmaal begint met delen, dan gaan je ogen open wat er allemaal te delen valt.' Tegenwoordig willen mensen hun vervoermiddelen, hun energie, hun woningen, hun kleding, hun eten delen. Marieke hoopt dat dit de huidige economie op de kop zal kunnen zetten als de beweging nog veel groter wordt.

In het kader van mondiaal burgerschap heeft Marieke zich verdiept in de vraag welke waarden in onze individualistische en anonieme maatschappij in de verdrukking zijn gekomen en hoe deze waarden heringevoerd zouden kunnen worden. Met Thuisafgehaald scheidt ze samen met Jan Thij een concrete context waarin een nieuwe balans gevonden kan worden in wat mensen werkelijk belangrijk vinden. Op het platform kan iedereen zijn eigen concrete mogelijkheden rond het delen van eten afwegen en keuzes maken die voor hem of haar passen bij een rijker, waardiger en dieper samenleven.

De initiatiefnemers Marieke Hart en Jan Thij trekken als reisgenoten met elkaar op en begeleiden elkaar bij de realisatie van hun project. 'Eigenlijk gaat dat heel natuurlijk, omdat onze talenten maar ook onze interesse op heel andere gebieden liggen', legt Marieke uit. Bovendien vinden ze sparringpartners in een club die ze samen met Peerby, SnappCar, Togethr en Konnektid hebben opgericht. 'Wij zijn eerst begonnen met zelf kennis en ervaring uit te wisselen: waar de één heel goed in is, daar weet de ander weer niet zoveel van, dus dat is heel prettig.' Omdat ze allemaal hetzelfde doel hebben, maar 'ieder zich op een ander deelterrein focust', is het heel nuttig om met elkaar op deze wijze op te trekken.

Kort samengevat vallen de volgende kenmerken van de werkwijze van Thuisafgehaald op:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	toewijding aan medemens en milieu, gemeenschapsopbouw, matiging, inclusie, delen van de overvloed
reflexieve praktijken	studie rond mondiaal burgerschap, afwegen van mogelijkheden en het nemen van beslissingen rond het delen van eten
zorg voor het zelf	initiatiefnemers begeleiden elkaar als reisgenoten en trekken ook op met anderen die dezelfde doelen hebben

Waar toe leidt dit?

Door de mondialisering van de publieke sfeer lijkt het zinnig om opnieuw na te denken over de vraag wie burger is (inclusie). Afhankelijk van de context waarin deze vraag gesteld wordt, is het antwoord meer traditioneel of meer postnationaal. 'Het traditionele concept van burgerschap heeft betrekking op de relatie tussen de burger en de staat.' (Topal, 2008, 37) In het postnationale concept is het referentiepunt daarentegen niet de nationale staat, maar de globale gemeenschap van de mensheid, de kosmopolitische democratie (Topal, 2008, 39). Vanwege de economische globalisering, de opkomst van internationale organisaties, de wereldwijde milieuproblematiek, etc. wordt de betekenis van de traditionele nationale lotsgemeenschap steeds meer ondermijnd en wordt de roep naar nieuwe kosmopolitische arena's luider. Thuisafgehaald ziet zichzelf als een burgerplatform in de kosmopolitische arena: ieder die wil kan aansluiten, onafhankelijk van zijn of haar nationale achtergrond. Binnen die kosmopolitische arena creëert Thuisafgehaald een prettige, veilige ruimte waarin mensen elkaar kunnen ontmoeten en zich met elkaar kunnen verbinden. De filosoof Peter Sloterdijk zou deze ruimte als 'sfeer' omschrijven (Sloterdijk, 1999-2004). 'Sferen' zijn voor hem ruimtes waarbinnen mensen zich thuis kunnen voelen. Er is solidariteit en wederzijdse inspiratie. Maar in zo'n 'sfeer' kan ook ruzie ontstaan en tegenwerking. Als er te veel druk wordt opgebouwd, kunnen 'sferen' knappen en als zeepbellen uiteenspatten. 'Sferen' zijn nooit perfect en worden daarom ook altijd bedreigd. De vraag is misschien wel waarom Thuisafgehaald op dit moment als een krachtige eigen 'sfeer' in stand gehouden kan worden. Dit zou te maken kunnen hebben met het gevoel van ontheemding in eigen wijk, stad, regio of land dat veel tijdgenoten delen. Dit gevoel zou je een symptoom van de globalisering kunnen noemen. De 'sferen' van de familie en lokale leefwerelden zijn voor veel mensen verloren gegaan. Thuisafgehaald biedt, voor wie wil, een alternatief: een 'sfeer' waarin openheid, vrijgevigheid, empathie en gezelligheid het verlies van andere 'microsferen' compenseren.

realisatie van meer volheid van leven

bouwen aan een 'sfeer' van openheid, vrijgevigheid, empathie, inclusie, communicatievermogen en gezelligheid

Literatuur:

- Hart, M. (2013) Interview van Marianne Dagevos en Elisabeth Hense over Thuisafgehaald. DANS data guide, 14.
- Sloterdijk, P. (1999-2004). Sphären I, II, III. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Topal, J. (2008). Naar een mondiaal burgerschap? In: Bestuurskunde, 10, 4, 36-45.

<http://www.thuisafgehaald.nl>

<http://sharenl.nl/>

2.2 Rond zorg

► Zorgcoöperatie Hoogeloon

Wie zijn erbij betrokken?

Hoogeloon is een dorp van 2100 inwoners in de Brabantse Kempen. Vanouds leeft men hier van de landbouw en veeteelt. Dat was niet altijd gemakkelijk, maar de Brabantse boeren leerden door de jaren heen dat ze in samenwerkingsverbanden beter uit hun problemen konden komen. De coöperatieve geest nam in Brabant een hoge vlucht en heeft hier nog steeds een sterke basis. Inmiddels zijn de boerencoöperaties voor een vergrijzende bevolking weliswaar minder belangrijk, maar een nieuw soort coöperatie is spraakmakend geworden in Brabant en in heel Nederland: de zorgcoöperatie. Hoogeloon is de uitvinder van dit nieuwe type coöperatie en staat hierom (internationaal in de belangstelling).

Ten gevolge van schaalvergroting en bureaucratisering dreigde de zorg in Hoogeloon – zoals ook elders in het land – steeds verder af te komen staan van de mensen uit het dorp. Maar ouderen en mensen met een beperking hebben juist baat bij zorg in hun leef- en woonomgeving. In 2005 werd de Zorgcoöperatie Hoogeloon opgericht, die zowel zorgaanbieder als ook organisator van zorg is. Ze heeft nu 250 leden, die op democratische wijze meebepalen hoe de coöperatie de zorg in Hoogeloon inricht. De coöperatie werkt met zestig vrijwilligers, hoofdzakelijk jonge gepensioneerden, die een groot deel van de verzorgingstaken rond de dagbesteding op zich nemen. Daarnaast heeft de coöperatie professionals in loondienst: een zorgcoördinator, die samen met een andere medewerker de verantwoordelijkheid draagt voor het WMO-loket en samen met verpleegkundigen de thuiszorg organiseert en uitvoert. Bovendien heeft de zorgcoöperatie in samenspraak met de lokale overheid en lokale professionele partners twee zorgvilla's in Hoogeloon gerealiseerd. Het personeel voor deze villa's is in 2013 ondergebracht in een eigen stichting van de coöperatie: de stichting Samen Anders Zorg.

De plaatselijke middenstand, bedrijven en banken subsidiëren concrete activiteiten van de coöperatie, en haast de hele bevolking van Hoogeloon draagt op de een of andere wijze een steentje bij aan de verwezenlijking van goede en betaalbare zorg in het eigen dorp. De voorzitter van de coöperatie, Ad Pijnenborg, en vicevoorzitter Jo van der Heijden zien in Hoogeloon de participatiemaatschappij dan ook op een enthousiasmerende wijze gerealiseerd.

Sommige critici stellen dat de Zorgcoöperatie Hoogeloon niet model kan staan voor de inrichting van de zorg elders in het land, en zij wijzen daarbij met name op het tekort aan vrijwilligers in grote delen van het land. Mede hierdoor zou de zelforganisatie van de zorg op veel plaatsen niet van de grond komen, vrezend zij. Veel anderen sympathiseren daarentegen met de Zorgcoöperatie Hoogeloon en willen leren van de ervaringen die in Brabant zijn opgedaan. In april 2013 namen meer dan tweehonderd mensen uit het hele land deel aan een conferentie waarop de aanpak van Hoogeloon uitvoerig aan de orde kwam.

Als wij schetsmatig in kaart brengen wie bij de Zorgcoöperatie Hoogeloon betrokken is of zich op de een of andere wijze hiertoe verhoudt, komen wij uit bij de volgende groepen en hun specifieke rollen:

initiatiefnemers	enkele dorpsbewoners die de Zorgcoöperatie Hoogeloon in het leven geroepen hebben
medewerkers	enkele professionals en 60 vrijwilligers
medestanders	lokale overheid, lokale professionele partners
ondersteuners	middenstand, banken, inwoners van Hoogeloon
doelgroepen	ouderen, mensen met een beperking in Hoogeloon
critici	mensen die het modelkarakter van de Zorgcoöperatie Hoogeloon betwijfelen
sympathisanten	mensen die de Zorgcoöperatie Hoogeloon als model zien voor eigen initiatieven om de zorgproblematiek in hun regio te helpen oplossen

Wat doen zij?

In het huidige zorgstelsel worden een aantal waarden die burgers belangrijk vinden, onvoldoende gerealiseerd. Ouderen en mensen met een beperking moeten vaak verassen naar grote zorginstellingen in de regio. Bovendien is de zorg erg bureaucratisch en log. Je moet 'twaalf formulieren invullen en drie maanden wachten' voordat je een rollator of een scootmobiel geregeld hebt. Dossiers in de intramurale zorg zijn 'veertig pagina's dik en moeten vier of vijf keer afgevinkt worden', zegt Jo van der Heijden. Er worden steeds meer regeltjes opgesteld omdat professionals niet aansprakelijk gesteld willen worden als er iets misgaat. Zo mogen er in een instelling geen zacht gekookte eitjes meer opgediend worden. Er mag geen vis op tafel van een visboer die niet gecertificeerd is. Kinderen mogen hun zorgbehoevende ouders niet helpen bij het wassen zo gauw pa en ma in het verpleeghuis zitten. Bewoners van instellingen raken door die overdaad aan regels hun gewone leven kwijt, ze verliezen hun bewegingsvrijheid en worden bang en onzeker gemaakt. Met name de wensen naar meer persoonlijke (keuze)vrijheid, meer regie over het eigen leven, meer huiselijkheid in een zorginstelling en meer geborgenheid in de sociale gemeenschap worden te weinig gehoord. De Zorgcoöperatie Hoogeloon neemt deze wensen wel serieus. In haar visie op goede zorg staan dan ook de volgende punten centraal: het behoud en het ontwikkelen van zorg, diensten en faciliteiten in het dorp; de versobering van de regelgeving in de zorg; de kleinschaligheid van de zorg. Op deze wijze werkt Hoogeloon aan het behoud van 'de huiselijke wereld' (Boltanski & Thévenot) voor ouderen en mensen met een beperking, maar geeft ook een *boost* aan 'de collectieve wereld' (Boltanski & Thévenot), versterkt de samenhang en saamhorigheid in het dorp.

Wat betekent dit concreet? Een belangrijk aanbod van de zorg in Hoogeloon is de dagbesteding. Een wekelijks hoogtepunt hiervan is het eetpunt. 'Eén keer per week komen mensen die zich daarvoor aangemeld hebben, bij elkaar', vertelt Jo. 'We zijn gestart met zeven mensen aan tafel en nu zijn er ondertussen zes- of zevenentwintig

iedere week.' Mensen komen op deze wijze uit hun isolement. Eventueel doen ze ook aan andere activiteiten van de dagbesteding mee, zoals biljarten, kaarten of handwerken. 'Ik denk dat dit sociale hart heel belangrijk is', zegt Jo. Daarnaast is er in Hoogeloon een aanspreekpunt waar mensen 'op hun gemak' met hun hulpvragen naartoe kunnen. Hier werken professionele hulpverleners die hun doelgroepen goed kennen en op onbureaucratische wijze hulp kunnen bieden die afgestemd is op de behoeften. Een deel van de hulp wordt vervolgens ingevuld door vrijwilligers, die betrokken raken bij een concrete vraag: een uurtje wandelen, hulp bij het strijken, een middagje langskomen. 'Zo houd je de zaak levendig', zegt Jo. Ook lotgenoten en burens kunnen veel voor elkaar betekenen, als de behoefte maar duidelijk gecommuniceerd wordt en mensen op de hoogte zijn van een concreet aanbod. Voor ouderen en mensen met een beperking heeft de zorgcoöperatie zorgvilla's laten bouwen. Daarmee drukt het dorp uit dat goede zorg in Hoogeloon beschikbaar is en dat zorgbehoevenden een waardig leven kunnen leiden in hun eigen gemeenschap. In de zorgvilla's is ook plek voor dementerenden. Deze groep krijgt in Hoogeloon bijzondere begeleiding, waardoor de gemeente als een van de eerste gemeenten is aangemerkt als dementievriendelijk.

Omdat aan de invulling van de nieuwe waarden kosten verbonden zijn die de zorgsector niet zonder meer kan dekken, heeft de Zorgcoöperatie Hoogeloon een eigen economisch model ontwikkeld. De belangrijkste middelen voor de financiering van de projecten komen – net als elders – uit de AWBZ en WMO. Maar daarnaast spelen donaties in natura, de inzet van vrijwilligers, de betrokkenheid van de middenstand en de burgers van het dorp, de vereenvoudiging van managementstructuren en een optimale afstemming van vraag en aanbod in het dorp een grote rol.

Mede door dit economisch model brengt de Zorgcoöperatie Hoogeloon de burger terug in het spel dat de overheid en de markt veel te sterk naar zich toe hadden getrokken. De overheid ziet zich verplicht om rechtvaardigheid en toegankelijkheid in de zorg te waarborgen, wat betekent dat eenzelfde zorgpakket voor ieder lid van de samenleving bereikbaar moet blijven. De markt wil de zorg op concurrerende wijze uitvoeren, wat betekent dat hij zich wil laten afrekenen op efficiëntie, veiligheid en omvang van de zorg. Nu laat ook de burger zijn stem horen en maakt duidelijk dat voor hem rechtvaardigheid, toegankelijkheid, efficiëntie, veiligheid en omvang niet de enige belangrijke waarden in de zorg zijn, maar dat ook persoonlijke vrijheid, regie over het eigen leven, huiselijkheid en gezelligheid in de eigen gemeenschap hoog op de agenda staan.

De belangrijkste kenmerken van het werk van de Zorgcoöperatie Hoogeloon kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	persoonlijke (keuze)vrijheid, regie over het eigen leven, huiselijkheid in een zorginstelling en geborgenheid in de sociale gemeenschap
implementatie van waarden	via behoud en ontwikkeling van zorg, diensten en faciliteiten in het dorp; versoering van regelgeving in de zorg

kerntaken	de zorgcoöperatie faciliteert ontmoeting en versterkt gemeenschap; ze bouwt bureaucratie af en denkt vanuit behoeften; ze cultiveert betrokkenheid door de realisatie van gemeenschapsprojecten; ze schaaft formele hulp terug en schaaft burenen-, lotgenoten- en vrijwilligershulp op; ze stelt 'zorgvilla's' beschikbaar voor ouderen en mensen met een beperking
economische aspecten	de coöperatie financiert haar projecten via AWBZ en WMO, donaties in natura, inzet van vrijwilligers, betrokkenheid van de middenstand en de burgers van het dorp, vereenvoudiging van managementstructuren, een optimale afstemming van vraag en aanbod

Hoe doen zij dit?

Het succes van de Zorgcoöperatie Hoogeloon is niet op de laatste plaats te danken aan de houding die door het bestuur en de leden van de coöperatie ingenomen worden. Allereerst is het verzet tegen onwenselijke maatschappelijke ontwikkelingen te noemen. Met hun verzet tekenen de leden van de coöperatie niet enkel protest aan, ze eigenen zich de problemen rond de zorg ook toe als iets wat hen zelf aangaat, en ze bedenken ook zelf oplossingen voor deze problemen. Vervolgens valt de grote toewijding van de leden van de coöperatie op: toewijding aan de dorpsgemeenschap en in het bijzonder aan de zorgbehoevenden. Mensen in de marge (ouderen, zieken, gehandicapten) worden met respect en zorg omgeven. Door deze toewijding wordt de gemeenschap opgebouwd, de sociale cohesie versterkt en het dorp toegerust voor de toekomst. Hoewel hierbij veel positieve energie wordt ervaren, moeten de bestuursleden van de coöperatie ook heel wat spanningen en ambivalenties kunnen uithouden. De beoogde invulling van de zorg brengt namelijk met zich mee dat er onderhandeld moet worden met diverse belanghebbenden, dat grenzen verlegd moeten worden, dat een grote en diverse achterban tot zijn recht moet komen. Ten slotte wordt door de bestuursleden van de coöperatie de deugd van de matiging beoefend: zij doen hun werk immers zonder winstbejag.

Ten behoeve van het nemen van goede, weloverwogen en uitgebalanceerde beslissingen met het oog op meer 'volheid van leven', heeft het bestuur van de Zorgcoöperatie Hoogeloon een kritische, zelfreflexieve kijk op het eigen handelen ontwikkeld. De leden van de coöperatie 'zijn de eigenaren van de vereniging. Zij kunnen je aanspreken op je beleid', zegt Jo. De bestuursleden moeten onderscheiden wat daadwerkelijk bijdraagt aan meer levenskwaliteit in Hoogeloon. Hiervoor wegen zij de argumenten van professionals en burgers. Zij houden rekening met de emoties van kwetsbare groepen en hun mantelzorgers. Zij voelen de gevolgen van de concrete gang van zaken, zij ervaren de pijnpunten en kennen het genot en de vreugde als de puzzelstukjes in elkaar passen. Het verzamelen van relevante informatie, het aftasten van de mogelijkheden en het nemen van beslissingen in een coöperatie leeft van de gevoeligheid voor elkaar, de sensitiviteit voor het geheel. Daar waar mensen elkaar over en weer raken, waar ze *in touch* met elkaar zijn, ontwikkelen ze een passende belichaming van hun waarden (Nancy, 2003).

Hoe kunnen zich de leden van de coöperatie, met name de bestuursleden de nodige support voor hun vernieuwende weg verschaffen? Hoe organiseren zij voldoende 'zorg

voor het zelf'? De initiatiefnemers trekken als reisgenoten met elkaar op en begeleiden elkaar. De gezamenlijke doelen staan voorop. Hieraan werkt het bestuur, maar het geeft ook voortdurend inzicht aan de leden en blijft luisteren naar hun wensen. Het bestuur van de coöperatie legt niet op hoe het moet, maar geeft steun, bemoedigt, luistert en koppelt terug naar de achterban. Op deze wijze ontstaat veel draagvlak in het dorp. Bovendien groeit het zelfbewustzijn en het besef dat je samen sterk bent. Overheden en instellingen gaan je serieus nemen, willen met je in gesprek en luisteren naar je ideeën. Daardoor kun je gemakkelijker 'de poot stijf houden' als je doelen in de knel dreigen te komen. Je legt genoeg gewicht in de schaal om bij betrokken partijen gehoor te vinden. 'Instanties ontwikkelen zelfs een zwak voor je', vertelt Jo, 'omdat ze weten dat een coöperatie zonder winstbejag het belang van de gemeenschap dient.' Inmiddels beseft de overheid dat community's zoals de Zorgcoöperatie Hoogeloon in de toekomst onmisbaar zijn voor het medevormgeven van de zorg. Van haar kant wil de overheid meer ruimte geven aan de inbreng van community's, maar zij is nog zoekende hoe dit gefaciliteerd moet worden. De grootste vraag voor beleidsmakers lijkt te zijn: 'Hoe ontstaan natuurlijk gevormde en autonome community's met een vanzelfsprekende continuïteit die de kwaliteit en de kosten van de zorg positief kunnen beïnvloeden?' (Skipr, 12/2012) Community's zijn niet zomaar te 'maken'. Dat weet men ook in Hoogeloon: het opzetten van een zorgcoöperatie kan nooit werken als het initiatief van de beleidsmakers of instituties komt. Iets anders, diep menselijks staat aan het begin: vanuit de persoonlijke onvrede met het gemis van bepaalde waarden in de huidige zorg, en ook vanuit de persoonlijke drive en het eigen enthousiasme voor alternatieve vormen van zorg worden krachten gemobiliseerd. Jo van der Heijden noemt deze krachten 'de ziel in het gebeuren'. Volgens hem is deze 'ziel' nodig om energie aan de slag te gaan, de achterban erbij te houden en naar buiten toe aanstekelijk te werken. De 'vuurtjesstokers', zoals Jo ze noemt, zijn de koplopers van de community. Zij zetten de visie neer van wat het leven van de betrokken burgers waardevoller, meer de moeite waard kan maken. De vuurtjesstokers zien het ook als hun taak voor harmonie en draagvlak te zorgen, steeds weer de betrokkenheid van de leden aan te wakkeren en zodoende continuïteit aan het project te geven.

Kort samengevat vallen de volgende kenmerken van de werkwijze van de Zorgcoöperatie Hoogeloon op:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	verzet tegen onwenselijke ontwikkelingen, toewijding aan de samenleving en de medemens, gemeenschapsopbouw, uithouden van spanningen en ambivalenties, matiging
reflexieve praktijken	verzamelen van relevante informatie, afwegen van mogelijkheden, nemen van beslissingen <i>in touch</i> met elkaar
zorg voor het zelf	leden van de coöperatie begeleiden elkaar als reisgenoten en koesteren 'de ziel in het gebeuren'

Waar toe leidt dit?

Sinds 2011 wordt er in Nederland geëxperimenteerd met vernieuwing in de zorg volgens Zorg Zonder Regels. Instellingen die hierbij betrokken zijn, willen iets doen tegen de onvrijheid van hun bewoners. Bewoners klagen er namelijk over dat hun identi-

teit wordt verkruid omdat ze door een overmaat aan regels niet meer volgens hun eigen ideeën mogen leven. Zo mogen ze bij een bepaalde buitentemperatuur bv. niet in de zon zitten. Meer vrijheid voor de bewoners moet bekocht worden met het accepteren van meer risico's. Of het accepteren van meer risico's daadwerkelijk een beter leven betekent, moet eerst nog uitgelegd worden. Voor de vernieuwing die regelarme instellingen willen realiseren, wordt op dit moment dan ook aan een nieuwe verantwoordingsystematiek gewerkt.

In Hoogeloon zoeken ze een iets andere weg. Hier gaat het ook om vrijheid en persoonlijke autonomie, maar minstens evenzeer om respect, geborgenheid, gezelligheid en relaties met anderen die in het teken staan van vertrouwen en empathie. Het gaat om de vaste plaats die ieder in de gemeenschap heeft, om het regelen van de aangelegenheden van zorgnemers op basis van persoonlijk contact en nabijheid. Het gaat om het behoud of opnieuw aanjagen van goede gewoontes, goede omgangsvormen en gezond verstand. Het gaat dus om een aantal waarden die samen bijdragen aan 'volheid van leven'. Robert en Edward Skidelsky noemen deze waarden ook 'basisgoederen' die 'op zich goed zijn, en geen instrument om iets anders te bereiken' (Skidelsky & Skidelsky, 2012). Niet enkel de persoonlijke autonomie, gezelligheid en geborgenheid maar ook andere 'basisgoederen' komen vaak onder druk te staan, wanneer mensen hulpbehoevend worden of een beperking hebben. De vraag is dan: slagen we erin om ook in deze situatie ervoor te zorgen dat mensen de mogelijkheid wordt geboden om deze goederen te blijven verwezenlijken? De oplossing van Hoogeloon is: 'basisgoederen' rechtstreeks koesteren en minder afhankelijk worden van instrumenten – zoals meer geld, meer regels. Men wil in Hoogeloon ook niet het ene basisgoed – bv. autonomie – uitspelen tegen een ander basisgoed – bv. geborgenheid. Basisgoederen moeten direct en in evenwicht met elkaar verwezenlijkt worden. Met deze strategie wil Hoogeloon de dreigende problemen rond de kwaliteit en de kosten van de zorg ten goede keren. En passant is dit winst voor het hele dorp. Door de enthousiasmerende inzet van de zorgcoöperatie is de samenhang in het dorp vergroot en de druk op mantelzorgers verlaagd. Niemand valt buiten de boot. Het laagdrempelige aanbod van de coöperatie heeft het leven van veel dorpsbewoners aantoonbaar verrijkt.

realisatie van meer volheid van leven

rechtstreeks streven naar
basisgoederen

Literatuur:

- Botanski, L. & Thévenot, L. (2006). *On Justification. Economies of Worth*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Heijden, van der J. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over de Zorgcoöperatie Hoogeloon met Jo van der Heijden. DANS data guide, 14.
- Nancy, J.-L. (1993). *Le sens du monde*. Parijs: Galilée.
- Skidelsky, R. & Skidelsky, E. (2012). *Hoeveel is genoeg? Geld en het verlangen naar een goed leven*. Antwerpen: De Bezige Bij.

<http://www.zorgcooperatie.nl>

Unal zorg

Wie zijn erbij betrokken?

De oprichtster van Unal zorg, Aysel Disbudak, heeft een boek geschreven over haar moeilijke kinder- en jeugd jaren (Caliskan, 2006). Haar ouders van Turkse afkomst waren met het dagelijkse leven in Nederland overvraagd. Het was ingewikkeld voor hen om genoeg geld voor het levensonderhoud te verdienen. Bovendien wisten ze zich geen raad met hun verstandelijk beperkte zoon Unal. Een echte opvoeding konden ze geen van hun kinderen bieden. Zo was Aysel als klein kind al vaak op zichzelf aangevoelen. Ze moest meehelpen in het gezin, problemen opvangen. Hierbij hoorde ook de zorg voor Unal, haar broertje, die in haar beleving eigenlijk haar zoon is, want zij heeft hem grootgebracht. Met dertien werd ze uitgehuwelijkt naar Turkije. Ze vluchtte terug naar Nederland en werd in een tweede huwelijk slachtoffer van zware mishandelingen. Ook uit dit huwelijk wist ze zich te bevrijden. Daarna greep ze haar kans en volgde een opleiding op het gebied van het maatschappelijk werk en later management. Ze richtte een belangenorganisatie op voor mensen met eenzelfde familiale achtergrond als de hare. Deze belangenorganisatie gaf Aysel de mogelijkheid om haar onvrede onder de aandacht te brengen en velen te mobiliseren die vergelijkbare ervaringen hebben opgedaan als zij. Zo'n vijf of zes jaar vocht ze samen met lotgenoten via deze belangenorganisatie voor betere zorg. Om velen te sensibiliseren, was ze bereid om haar privéleven te delen met het publiek. Haar worsteling met bepaalde aspecten van de Turkse cultuur, met name de vrouwonvriendelijke kant, is daar een belangrijk deel van. Maar die worsteling betekent niet dat ze afstand neemt van haar culturele achtergrond. Integendeel, haar vertrouwdheid met de Turkse mentaliteit, haar kennis van de waarden en normen van deze gemeenschap ziet zij als haar kapitaal. Dit kan ze inzetten om concrete situaties beter te begrijpen en samen met haar cliënten naar een positieve draai te zoeken. Zo'n acht jaar geleden, toen de overheid de markt vrijgaf voor zorginstellingen, bekostigd door de AWBZ, werd Aysel ondernemer met een eigen bedrijf: Unal zorg. Aysel zegt: 'Het is mijn boosheid over het onrecht dat Unal maar ook mij is aangedaan, die boosheid heeft me hier gebracht.' Aysel wil niet voor een baas werken, maar wil met haar bedrijf een eigen weg zoeken. 'Ik wil, als ik iemand help, daar helemaal voor gaan, en op mijn manier. Dus moet ik een eigen bedrijf hebben.'

Unal zorg heeft zo'n zeventig betaalde medewerkers, van wie de meeste ambulante zorg in gezinnen geven. Daarnaast is er ook een dagbesteding, het Unal College, dat deels wordt gerund door vrijwilligers, waar de focus net als in de ambulante zorg op zelfontwikkeling ligt. Veel medewerkers en vrijwilligers komen uit gezinnen met (licht) verstandelijk beperkten en zijn dus net als Aysel ervaringsdeskundigen. De andere hebben in ieder geval een passie voor deze doelgroep, 'geven heel veel om hen en hebben veel liefde voor hen'. Samen met het bedrijf Tjupakabra heeft Aysel een bordspel ontwikkeld, en Care Experts en TTS beheren het declaratieverkeer voor Unal zorg. Als directeur van Unal zorg wordt Aysel ondersteund door drie managers: een zorgmanager, een facilitaire manager en een manager bedrijfsvoering. Daarnaast is er een Raad van Toezicht en een cliëntenraad.

Unal zorg heeft regelmatig overleg met zusterinstellingen en verder is er samenwerking met o.a. de volgende uiteenlopende instellingen: Bureau Jeugdzorg Amsterdam,

William Schrikker Groep, SIGRA, Amsta, Amsterdams Buurvrouwen Contact, MEE Amstel en Zaan, Calibris, ROC Amsterdam, Mexit, Cordaan, Diaconie, Skanfonds voor mensen in nood, Gemeente Amsterdam, Care Expert en TTS, Zorgkantoor Agis-Achmea, CIZ (Centrum Indicatiestelling Zorg).

Aysel Disbudak is heel actief en heeft een groot netwerk opgebouwd. Zij heeft vanaf 2001 verschillende prijzen gewonnen en veel publiciteit gekregen, o.a. in 2006 de Colourfull Business Women Award en in 2008 de AGIS Zorgverbeteraarsprijs.

De meeste cliënten van Unal zorg komen uit een overbelast gezin van allochtone afkomst. Vaak spelen er meerdere problemen tegelijkertijd (schulden, relatieproblemen, gezinsleden met een beperking), waardoor er voor een cliënt onvoldoende basis is om de eigen problemen op te lossen. Vanwege de verwevenheid van de problematiek in het hele gezin, betreft Unal zorg vaak ook de rest van het gezin bij de zorg.

Hoewel er – zoals in elke instelling – af en toe cliënten van Unal zorg zijn die ontevreden zijn over de wijze waarop ze worden behandeld, oogst Aysel toch vooral veel sympathie en lof voor haar werk. Zij wordt regelmatig voor een interview gevraagd of als spreker uitgenodigd voor een symposium en zij werkt mee aan publicaties over de zorg voor verstandelijk beperkten van allochtone afkomst.

Een schetsmatig overzicht van degenen die op de een of andere wijze bij Unal zorg betrokken zijn, ziet er als volgt uit:

initiatiefnemer	Aysel Disbudak als directeur van Unal zorg
medewerkers	ca. 70 medewerkers in de ambulante zorg en op het Unal College, drie managers, vrijwilligers
medestanders	lokale professionele partners, hulporganisaties
ondersteuners	instanties die prijzen aan Aysel Disbudak toekennen
doelgroepen	mensen van diverse culturele achtergronden met een (lichte) verstandelijke beperking
critici	af en toe cliënten die niet tevreden zijn
sympathisanten	mensen die Aysel Disbudak uitnodigen voor publicaties en lezingen

Wat doen zij?

Bij Unal zorg is alles erop gericht om de cliënt en zijn of haar gezin weer zelfstandig, op eigen kracht te laten functioneren. Hierbij hoort o.a. dat de persoonlijke (keuze) vrijheid van iedere cliënt serieus wordt genomen en dat hem of haar een sterk geïndividualiseerde zorg wordt aangeboden, dat wil zeggen, dat de geboden hulp zorgvuldig wordt afgestemd op de individuele cliënt. Diens culturele achtergrond en specifieke problematiek staan voorop. De hulpverlener past zich aan de mogelijkheden van de hulpvrager aan en zorgt voor voldoende geborgenheid als basis voor de zelfontwikkeling van de cliënt. Hij of zij streeft ernaar niet enkel de cliënt, maar ook de andere gezinsleden integraal vooruit te helpen. Hierbij spelen persoonlijke verzorging, praktische ondersteuning, het verbeteren van de communicatie binnen het gezin en het vergroten van competenties van enkele gezinsleden een belangrijke rol.

Een fundamentele uitdaging in de zorg voor multiprobleemgezinnen is het feit dat de hulpverlener niet op voorhand weet wat het probleem is, hoe hij of zij aan de slag moet gaan en welke oplossing haalbaar is. De gangbare strategie – ontrafelen van het probleem, werken via beproefde procedures, verwezenlijken van de bekende doelen – is in het werken met probleemgezinnen niet geschikt. Hier moet de hulpverlener in feite een omgekeerde strategie gebruiken: simultaan met het vinden van een uitweg uit een complexe, problematische situatie, gaat hij of zij ook begrijpen wat er mis was. Zoals David Stark (2009) beschrijft, is voor een werkwijze als deze ‘een open end’ nodig en moeten we onze weg zoeken ‘via een onvoorspelbare conversatie’. Er moet immers iets nieuws gevonden worden en je weet nog niet waaruit dit precies bestaat. In het geval van Unal zorg bestaat dit nieuwe bijvoorbeeld uit het samenbrengen van tot dusver in bepaalde opzichten incompatibele culturen en het slaan van een brug naar mensen met een beperking. We kunnen niet verwachten dat dit een harmonieus proces is. Integendeel, er zal voortdurende wrijving en dissonantie voelbaar zijn. Om hiermee uit de voeten te kunnen, moet een organisatie ‘heterarchisch’ te werk gaan, zoals Stark uitlegt. Met Stark zou je een heterarchische organisatie kunnen omschrijven als een platte organisatie van heterogene systemen die elk diverse evaluatieve principes mogen hanteren en op basis daarvan mogen optreden. Voor Unal zorg betekent dat concreet: ruimte geven aan elke hulpverlener om volgens eigen inzicht en intuïtie een afstemming op het probleemgezin tot stand te brengen. Dit vraagt veel van de medewerkers: ze moeten snel kunnen schakelen, ze moeten zich tegenover verschillende partijen verantwoorden en ze kunnen niet terugvallen op vanzelfsprekende routines.

Aysel geeft haar werknemers een eigen interne opleiding, want ‘je kan niet zomaar aan de slag’. Een communicatietraining is van belang, net als agressietraining. ‘Dus als je een huis binnengaat: wat voel je dan en wat zie je dan? Daar trainen we ze op.’ Van belang is ook dat de hulpverlener leert inschatten wanneer je iemand met rust moet laten en je beter gewoon wat simpele, praktische dingen kunt doen. Aysel heeft een eigen spel ontwikkeld waarmee hulpverleners en cliënten de specifieke problematiek van een gezin beter in kaart kunnen brengen. ‘Het is een bordspel voor hulpverleners en licht verstandelijk beperkten. Dat spelen ze met elkaar voor de bewustwording en daarna komt dan de acceptatie.’ Aysel wil bovendien de non-verbale vaardigheden en de intuïtie van haar medewerkers ontwikkelen, ‘want met theorieverhalen alleen kom je er niet’. Uiteindelijk gaat het erom dat de hulpverleners leren omgaan met hele complexe casussen: ‘Dan is bijvoorbeeld één van de ouders beperkt en die is dan bewust uitgehuwelijkt aan iemand uit Turkije of Marokko, zodat ze een mantelzorger hebben. De familie heeft dat geregeld. Dan komen de uitgehuwelijkten in Nederland, denkend dat ze naar een rijk land gaan waar ze het tien keer beter zullen hebben dan in een arm dorp. Maar dat hebben ze onderschat, want ze komen hier en krijgen zelf kinderen met een beperking en dan heb je ook nog een beperkte man of vrouw, dan zien ze door het bos de bomen niet meer. En dan heb je ook nog een schoonfamilie die heel veel van je eist, want die doet net alsof ze je gekocht hebben, als mantelzorger, die zien je als een gratis verzorger. Dan heb je een heel moeilijke casus. Want hoe ga je die vrouw ondersteunen en haar in haar waarde laten? Hoe ga je die kinderen behandelen en in hun waarde laten? Want die kinderen zijn ook zielig, want een van de ouders is beperkt en ze zijn zelf beperkt. Hoe ga je de familie daarin meenemen? Dat is een hele puzzel.’

Jaarlijks wordt er in Nederland veel geld voor hulpverlening aan multiprobleemgezinnen uitgegeven, maar helaas worden deze middelen niet altijd effectief benut (Skipr daily, 29 juli 2012). Met Unal zorg wil Aysel Disbudak laten zien dat zorg aan (allochtone) gezinnen met (meerdere) problemen wel zinvol en doeltreffend georganiseerd kan worden. 'Wij bereiken best wel snel dingen', zegt zij. 'Wij mogen tot anderhalf jaar behandelingen bieden, en dat moet je wel kunnen redden in die anderhalf jaar. Tot nu toe hebben we nog nooit iets gehad waarvan we dachten: hier bereiken we echt niks mee.'

Unal zorg is een dynamisch en jong bedrijf dat met AWBZ-middelen zorg op maat biedt. De landelijke bekendheid van Aysels biografie helpt haar om haar bedrijf zichtbaar te maken en de juiste cliënten en vrijwilligers naar haar toe te trekken.

De belangrijkste aspecten van de inzet van Unal zorg kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	persoonlijke (keuze)vrijheid, regie over het eigen leven, een veilige en onbevooroordeelde sfeer, betere communicatie binnen gezinnen, betere persoonlijke verzorging en praktische ondersteuning, uitbreiding van competenties van gezinsleden
implementatie van waarden	via heterarchische aanpak van de complexe problemen
kerntaken	communicatietraining en agressietraining voor medewerkers, ontwikkelen van non-verbale vaardigheden en intuïtie van medewerkers, bordspel voor cliënten en hulpverleners, het ontrafelen van zeer complexe casussen
economische aspecten	financiële middelen van de AWBZ voor multiprobleemgezinnen, bekendheid van Aysel als businessfactor, inzet van vrijwilligers

Hoe doen zij dat?

De oprichting van Unal zorg kan gezien worden als een daad van verzet tegen bepaalde misstanden in de zorg. Terwijl het er in Aysels belangenorganisatie vooral om ging protest hiertegen aan te tekenen, gaat Unal zorg een stap verder. Met Unal zorg eigent Aysel Disbudak zich de problemen met verstandelijk beperkten (van allochtone afkomst) en hun gezinnen toe als iets waar zij zelf een oplossing voor kan bieden. Zij heeft de moed om voor deze groep mensen een bedrijf op te zetten dat niet alleen bijdraagt aan de oplossing van hun problemen, maar ook nog eens banen creëert voor een behoorlijke groep medewerkers. Om haar initiatief tot een succes te maken, moeten de medewerkers van haar bedrijf zich een aantal houdingen en attitudes eigen maken. Allereerst is van belang dat zij zich kunnen toewijden aan (allochtone) multiprobleemgezinnen, in het bijzonder aan de medemens met een verstandelijke beperking. Deze toewijding wordt vaak al in de kinder- en jeugd jaren van de hulpverleners ingeoefend of is gebaseerd op een grote passie voor deze doelgroep. Het kunnen uithouden van dissonanties behoort eveneens tot het repertoire van de medewerkers van Unal zorg, die met veel maatschappelijk engagement op de werkvloer staan. Unal zorg is weliswaar een bedrijf, maar ademt nog steeds de sfeer van Aysels belangenorganisatie.

Ook reflexieve praktijken gericht op het zoeken naar meer levenskwaliteit spelen in de aanpak van Unal zorg een rol van betekenis. Het goed in elkaar laten grijpen van bewuste en onbewuste momenten bij het nemen van complexe beslissingen is een bijzonder punt van aandacht. Volgens Dijksterhuis kun je bij complexe beslissingen drie fasen onderscheiden: 'In de eerste fase moet je de informatie verzamelen die relevant is voor een beslissing. (...) In deze fase moet je bewuste aandacht gebruiken. In de tweede fase moet je kiezen. (...) Deze fase moet je aan je onbewuste overlaten. Slaap er een nachtje over, en doe vervolgens wat je intuïtie je ingeeft. In de derde fase gebruik je weer je bewustzijn voor het precisiewerk (de addertjes onder het gras controleren).' (Dijksterhuis, 2007) De voorbereidende informatiefase en de afsluitende check kunnen profiteren van het bewuste nadenken, terwijl het keuzemoment zelf profiteert van de slimme intuïtie. Zakelijke argumenten gaan hand in hand met persoonlijke intuïtie. De innerlijke voorkeur voor en de tegenzin in bepaalde mogelijkheden wegen zwaar, maar ook de voors en tegens van de zakelijke alternatieven worden afgewogen. Gevoelens en argumenten moeten elkaar aanvullen, ineenvloeiën en elkaar bevestigen, om uiteindelijk tot keuzes te komen die het leven rijker, voller en waardiger kunnen maken. Aysel schakelt met name twee clusters van emoties voor het intuïtieve en creatieve zoeken naar oplossingen in: boosheid, woede en strijdlust enerzijds en zorgzaamheid, meegaandheid en verbondenheid anderzijds. Aysels boosheid, woede en strijdlust komen voort uit het tekort aan zorg, ondersteuning en respect tijdens haar jeugd. Volgens eigen zeggen konden deze ervaringen haar of op de 'PAAZ-afdeling' doen belanden of sterk en stoer maken. Aysel ging de kant op van 'een sterke wil en sterke karaktereigenschappen'. Ze herkent zichzelf in de verhalen van andere bekende Nederlanders die samen met haar in het boek van schrijfster Marja den Boer 'Durven doen wat je raakt' (2011) geportretteerd zijn. Het zijn 'allemaal mensen met bagage', ze hebben vergelijkbare ervaringen opgedaan: 'armoede, strijden, boosheid, veel dingen meemaken'. Daardoor zijn ze allemaal een bepaalde kant opgegaan: je eigen gang gaan, een sterke wil ontwikkelen, je niets aantrekken van tegenwind, bestendig worden tegen stress. Die boosheid, woede en strijdlust leiden bij Aysel ook tot zwart-witdenken. Dit zet ze in haar leef- en werkomgeving gericht in om anderen wakker te schudden, de belangen van een verdrukte scherp te krijgen, actie uit te lokken, haar eigen wil kracht bij te zetten. Aysels zorgzaamheid, meegaandheid en verbondenheid komen voort uit haar relatie met haar verstandelijk beperkte broer Unal. In de omgang met Unal heeft zij non-verbale vaardigheden aangeleerd, haar invoelingsvermogen ontwikkeld. Deze zachte krachten zet Aysel nu in haar werk in om het vertrouwen van haar cliënten te winnen en hen een positieve kant op te laten gaan. Heel basale dingen zijn hierbij van belang: warmte en geborgenheid geven, respect en aandacht hebben, bemoedigen tot zelfontwikkeling. Met haar empathie creëert Aysel een grote openheid voor de cliënt. Zij laat emoties en empathie meewegen bij het nemen van beslissingen. De zoektocht naar meer levenskwaliteit kent bewuste en onbewuste momenten, rationele en emotionele vaardigheden houden elkaar in balans.

Ook studie en scholing in Unal zorg zijn gericht op het streven naar meer 'volheid van leven'. De eigen opleiding binnen het bedrijf ondersteunt de medewerker in het begeleiden van een open zoektocht naar wat de betreffende cliënt en zijn of haar gezin als meer 'volheid van leven' beschouwen. De hulpverlener legt niet op wat een cliënt moet leren of hoe de weg naar het leerdoel eruit ziet. Er wordt vooral gekeken naar de

mogelijkheden van de cliënt: waar kan en wil iemand zich ontwikkelen, en hoe kan de hulpverlener deze ontwikkeling ondersteunen.

Welke support organiseren de medewerkers van Unal zorg voor zichzelf om hun inzet vol te houden? Enerzijds vinden zij houvast in speciale trainingen (agressie- en communicatietrainingen) en anderzijds worden hun bepaalde instrumenten aange-reikt die ze op de werkvloer in kunnen zetten (bv. bordspel). Op deze wijze groeit het zelfbewustzijn in het eigen bedrijf. Er ontstaat een nieuwe cultuur in de omgang met multiprobleemgezinnen (van allochtone afkomst), en deze cultuur draagt niet enkel de cliënten in hun zoektocht naar een waardiger en rijker leven, maar ook de mede-werkers die hun cliënten begeleiden.

Kort samengevat vallen de volgende kenmerken van de werkwijze van Unal zorg op:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	verzet, moed, toewijding, uithouden van spanningen en ambivalenties
reflexieve praktijken	argumenten en emoties mee laten wegen bij het nemen van complexe beslissingen, studie en scholing
zorg voor het zelf	hulpverleners worden ondersteund door trainingen en de beschikbaarheid van instrumenten, samen ontwikkel je een nieuwe cultuur

Waar toe leidt dit?

Het verhaal van Unal zorg gaat over een groep mensen die vanwege hun culturele achtergronden en verstandelijke beperkingen minder gemakkelijk participeren in de samenleving. De strategie om ze er wel bij te halen is heel eenvoudig: de hulpverlener past zich aan de mogelijkheden van de cliënt aan en biedt hem bruggetjes naar zelf-ontwikkeling, naar meer samenhang in het gezin, naar meer kansen in de samenleving. Eerst worden elementen buiten het gezin opgepakt. 'Op een gegeven moment zien gezinnen dan het effect, bijvoorbeeld op school, als de juf belt dat het goed gaat. En dan denken ze: wat gebeurt er nou? Dan raken ze geïnteresseerd in wat we precies doen. We zorgen ervoor dat ze zelf naar ons toekomen met het verzoek: Help ons, we staan er nu voor open.' Inclusief, alle culturen insluitend denken en handelen zoals in Unal zorg, leeft op vanuit sociale emoties en is 'het meest menselijk en het meest ver-menselijk' (Young-Bruehl, 2010). Het gaat er niet om hoe ver een cliënt komt, maar dat hij of zij meedoet, erbij hoort. Aysel licht toe: 'Wij zijn heel erg van het zelf ontwik-kelen, zelf ontplooiën, en dat stimuleren we ook. Onze dagbesteding noemen we Unal College.' Op dit college staan oplossingen centraal, niet problemen. Met het motto 'alle beetjes helpen' geeft het college aan dat ook kleine stapjes in de ontwikkeling waardevol zijn en dat elke positieve draai die gevonden wordt, de moeite loont en een schakeltje kan zijn in het bereiken van een dieper, rijker en waardevoller (samen)leven.

realisatie van meer volheid van leven	inclusief, alle culturen insluitend denken en handelen
---------------------------------------	--

Literatuur:

- Boer, M. den (2011). Durven doen wat je raakt. Zaltbommel: Thema.
- Caliskan (nu: Disbudak), A. (2006). De nootjes van het huwelijk. Amsterdam: Maarten Muntinga.
- Disbudak, A. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Unalzorg. DANS data guide, 14.
- Dijksterhuis, A. (2007). Het slimme onbewuste. Amsterdam: Bakker.
- Skipr daily, 29 juli 2012.
- Stark, D. (2009). The Sense of Dissonance. Princeton: Princeton University Press.
- Young-Bruehl, E. (2010), Hannah Arendt-lezing in Nijmegen: Soeterbeekprogramma.

<http://www.unalzorg.nl/>

<http://www.ayseldisbudak.nl/>

■ Eigen Kracht Centrale

Wie zijn erbij betrokken?

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd in Nieuw-Zeeland de jeugdzorg grondig gewijzigd. Door de invoering van een nieuw jeugdzorgmodel, gebaseerd op Family Group Conferencing (FGC), deed men meer recht aan de Maoribevolking. Deze werkwijze werd in 1989 in de Nieuw-Zeelandse wet opgenomen. In veel landen vond de FGC navolging, ook in Nederland. Hier introduceerde Rob van Pagée, deskundige in de pleegzorg, in 2001 samen met anderen de Eigen Kracht-conferentie (Nederlandse term voor FGC) en in 2002 werd de Eigen Kracht Centrale opgericht. Inmiddels heeft Fiet van Beek, voormalig onderzoeker naar de beleving van kinderen en jongeren in de jeugdzorg, het stokje overgenomen. Zij staat als bestuurder aan het hoofd van de Eigen Kracht Centrale, die met veertig medewerkers en 750 burgercoördinatoren een organisatie met landelijke uitstraling is geworden. De Eigen Kracht Centrale wordt gekenmerkt door democratische structuren met korte lijnen. De Raad van Bestuur maakt deel uit van de beleidskring. Hiernaast heeft de Eigen Kracht Centrale een Raad van Toezicht. De medewerkers begeleiden op regionaal niveau Eigen Kracht-conferenties, zij organiseren trainingen, geven invulling aan communicatie en administratie en onderhouden internationale contacten. De burgercoördinatoren zijn niet in dienst van de Eigen Kracht Centrale, maar werken als freelancers en begeleiden enkele Eigen Kracht-conferenties per jaar.

Om haar doelen te bereiken werkt de Eigen Kracht Centrale samen met overheden (provincies en gemeenten), zorginstellingen, jeugdzorginstellingen (o.a. Bureau Jeugdzorg en instellingen voor Jeugd en Opvoedhulp), cliëntenplatforms, ondersteuners van cliëntenraden (LOC Zeggenschap in Zorg), ouderenorganisaties, onderwijsinstellingen, woningcorporaties (o.a. Eigen Haard), etc. Ook wisselt de Eigen Kracht Centrale ervaringen en expertise uit met relevante deskundige partnerorganisaties zoals Perspectief (Kenniscentrum voor Inclusie en Zeggenschap), Restorative Justice Nederland (voorheen het Forum voor Herstelrecht) en Eropaf. Daarnaast neemt de Eigen Kracht Centrale deel aan diverse platforms, zoals het Platform Hogescholen & Eigen Kracht-conferenties, de Expeditie Jeugdzorg Twente en People Building Peace Nederland. Bovendien mengt de Eigen Kracht Centrale zich in het politieke debat

en is adviserende en lobbyende partij in de ontwikkeling van nieuwe wetgeving. De Eigen Kracht Centrale heeft haar visie bij de wetgevende instanties dusdanig voor het voetlicht weten te brengen dat op 15 maart 2011 een amendement in de Tweede Kamer is aangenomen waarin families die met de jeugdbescherming te maken krijgen, eerst het recht hebben op het maken van een eigen plan. Daarnaast werd in 2013 het maken van een 'familiegroepsplan' opgenomen als basis van de nieuwe *Jeugdwet*. De Eigen Kracht Centrale onderhoudt internationale contacten met partnerorganisaties in onder meer België, Duitsland, Bosnië, Polen, Oekraïne, Servië, Tsjechië, Engeland, Nieuw-Zeeland, de Verenigde Staten en de Republiek Singapore.

Sinds haar oprichting ontving de Eigen Kracht Centrale financiële steun van het VSBfonds, SKAN, Stichting Kinderpostzegels Nederland, Stichting DOEN, Oranje Fonds, Stichting Steunfonds Pro Juventute Nederland, Innovatiefonds Zorgverzekeraars, Steunfonds Maryska Jansen-Schwarz en Nationaal Fonds Kinderhulp.

Veel gemeenten en provincies dragen de kosten voor de Eigen Kracht-conferenties die de Eigen Kracht Centrale organiseert voor mensen die op de een of andere manier fors in de problemen zitten. Koplopers op dit gebied zijn de Provincie Overijssel en de Gemeenten Amsterdam en Rotterdam. Ideële steun ontving de Eigen Kracht Centrale recentelijk van Kennisland (denktank voor sociale vernieuwing) en Vrij Nederland door de toekenning van de prijs Radicale Vernieuwer 2013.

Tot de doelgroep van de Eigen Kracht Centrale behoren momenteel vooral kinderen en jongeren, maar ook gezinnen, ouderen, ernstig en chronisch zieken, daklozen, mensen met psychische problemen, gedetineerden, mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking, etc. kunnen baat hebben bij dit besluitvormingsproces. In feite kan iedereen die – hoe dan ook – in problemen verkeert waarvoor hij of zij zelfstandig geen oplossing kan vinden, een beroep doen op vrienden, bekenden en hulpverlening via een in de Eigen Kracht-conferentie gemaakt plan. Daarnaast zijn professionele hulpverleners (al dan niet in opleiding) en de burgercoördinatoren een doelgroep van de Eigen Kracht Centrale. Voor hen worden opleidingstrajecten en trainingen aangeboden.

De Eigen Kracht Centrale kan, wat het bovengenoemde wetsvoorstel betreft, op sympathie rekenen van talrijke instanties en burgers. Als voordeel van het wettelijk vastleggen van het netwerkberaad wordt gezien dat het netwerk een bepaalde status krijgt en dat mensen het recht krijgen om eerst zelf een plan te maken, voordat anderen het overnemen. Uit onderzoek blijkt dat dit ook nog eens duidelijk goedkoper is dan de huidige werkwijze in de kinderbescherming. Tegenstanders menen dat het wetsvoorstel een te verplichtend karakter heeft, waardoor de uitvoering te veel wordt vastgelegd. Moeten de uitvoerders niet zelf in samenspraak met ouders kunnen bepalen hoe ze te werk willen gaan? En vloeit uit deze aanpak niet veel te veel bureaucratie voort? De discussie over het netwerkberaad vindt plaats in een tijd waarin de uitvoering van de jeugdzorg volledig naar de gemeenten wordt gedecentraliseerd. De regering wil een aantal onderdelen van het nieuwe wetsvoorstel, waaronder het netwerkberaad, pas in laten gaan op het moment dat deze transitie is afgesloten. Een kamerbrede meerderheid in de Tweede Kamer heeft de regering echter verzocht om de invoering van het netwerkberaad niet uit te stellen, maar – als het wetsvoorstel wordt aangenomen – dit onderdeel samen met de andere onderdelen van de nieuwe

wet op 1 januari 2015 in werking te laten treden. Dit is inmiddels gebeurt waardoor de verhoudingen tussen overheid, professionals en burgers drastisch zijn veranderd.

Een schetsmatig overzicht van de diverse betrokkenen en hun rollen ziet er als volgt uit:

initiatiefnemers	2001: Rob van Pagée met een viertal jeugdzorgorganisaties; heden: Fiet van Beek als bestuurder van de Eigen Kracht Centrale en de raad van toezicht
medewerkers	40 professionele medewerkers en 750 burgercoördinatoren als freelancers
medestanders	overheden (provincies en gemeenten); zorginstellingen, jeugdzorginstellingen (o.a. Bureau Jeugdzorg en instellingen voor Jeugd en Opvoedhulp), cliëntenplatforms, ondersteuners van cliëntenraden (LOC Zeggenschap in Zorg); ouderenorganisaties; onderwijsinstellingen; woningcorporaties (o.a. Eigen Haard); uitwisselingspartners Perspectief (Kenniscentrum voor Inclusie en Zeggenschap), Restorative Justice Nederland (voorheen het Forum voor Herstelrecht) en Eropaf!; Platform Eigen Kracht en Hogescholen, Expeditie Jeugdzorg Twente en People Building Peace Nederland; politieke partijen in Nederland; internationale partnerorganisaties in onder meer België, Duitsland, Bosnië, Polen, Oekraïne, Servië, Engeland, Nieuw-Zeeland, de Verenigde Staten en de Republiek Singapore
ondersteuners	donateurs VSBfonds, SKAN, Stichting Kinderpostzegels Nederland, Stichting DOEN, Oranje Fonds, Stichting Steunfonds Pro Juventute Nederland, Innovatiefonds Zorgverzekeraars, Steunfonds Maryska Jansen-Schwarz en Nationaal Fonds Kinderhulp; Kennisland en Vrij Nederland kenden de prijs Radicale Vernieuwer 2013 toe
doelgroepen	burgers die te maken hebben met het (dreigende) ingrijpen van overheden of organisaties: kinderen, jongeren, gezinnen, ouderen, ernstig en chronisch zieken, daklozen, mensen met psychische problemen, gedetineerden, mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking, etc.; coördinatoren en professionals (in opleiding)
critici	mensen die het modelkarakter van de Eigen Kracht-conferentie betwijfelen, organisaties die bezuinigingen vrezen als er door Eigen Kracht-conferenties minder professionele hulp nodig blijkt
sympathisanten	mensen die de Eigen Kracht-conferentie als model zien voor nieuwe wetgeving in Nederland

Wat doen zij?

De Eigen Kracht Centrale bepleit, ook voor burgers in ernstige problemen, de noodzaak van het samenbrengen van de kracht van de eigen kring. Met familieleden, vrienden, burens, leden van een kerkgemeenschap, leden van een club e.d. een plan maken

om eigen problemen te boven te komen komt al eeuwenlang overal ter wereld voor. Maar verdienen burgers die in de problemen beland zijn, wel de kans om zelf plannen te maken? En kunnen kinderen, zeker als het gaat om kinderen die door de jeugdzorg worden opgevangen, wel een goede waarnemer zijn van hun eigen leven? Ja, vindt Fiet van Beek, de zelfredzaamheid van een mens kan weliswaar door omstandigheden in de knel komen, maar de meeste burgers zijn heel goed in staat om samen met een kring van betrokkenen om hen heen zelf naar oplossingen voor hun problemen te zoeken. Fiet noemt dat 'samenredzaamheid'. De Eigen Kracht Centrale faciliteert zo'n samenredzaamheid in eigen kring. Dit betekent meer persoonlijke vrijheid voor de betrokken hulpvragers, meer geborgenheid in hun eigen huiselijke en sociale gemeenschap, meer samenhang in de geboden hulp. Professionals krijgen in dit verhaal een dienende, ondersteunende rol. Zij verstrekken relevante informatie en geven inzicht in goede argumenten, maar de regie over een plan van aanpak blijft zo veel mogelijk bij de hulpvrager zelf. Alleen als er een wettelijke basis voor is, kan een organisatie kaders stellen waarbinnen het te vormen plan zich moet bewegen.

Hoe de burger in de afgelopen eeuw steeds meer uit de kinderbescherming verdween en dat 'de overheid op dit terrein tot op de dag van vandaag niet terugtreedt en juist steeds verder in de leefwereld van ouders en kinderen doordringt', beschrijft Van Montfoort (2012) in zijn historisch overzicht van de inrichting van de kinderbescherming in Nederland. Dat de burger echter – ook vanuit het perspectief van de overheid – zijn eigen stem terug moet krijgen, is volgens Van Montfoort helder, gezien de ideologie van de *Wet werk en bijstand* (2003) en de *Wet maatschappelijke ondersteuning* (2006). Beide wetten willen de zelfredzaamheid van de burger vergroten en leggen verantwoordelijkheden terug bij burgers. De burger keert dus (voorzichtig) terug in de kinderbescherming, maar wordt door de overheid nog enkel voor het uitvoeren van bepaalde taken aangesproken. Medezeggenschap over wat er moet gebeuren, krijgt de burger bij wet nog nauwelijks. Eigen Kracht-conferenties worden tot op heden alleen daar aangeboden waar gemeente of provincie voor financiering heeft gezorgd; er bestaat nog geen wettelijk recht op een onafhankelijk gefaciliteerde Eigen Kracht-conferentie. De *Wet herziening kinderbeschermingsmaatregelen*, waarin het eerder beschreven amendement (2011) is opgenomen, is begin 2014 aanvaard door de Eerste Kamer. De tekst in de wet luidt: 'De stichting [bedoeld is: Bureau Jeugdzorg] stelt ter uitvoering van haar taak als eerste de ouder of ouders met gezag in de gelegenheid om samen met bloedverwanten, aanverwanten of anderen die tot de sociale omgeving behoren binnen zes weken een plan van aanpak op te stellen of een bestaand plan aan te passen. Slechts indien de concrete bedreigingen in de ontwikkeling van het kind hiertoe aanleiding geven of de belangen van het kind anderszins geschaad worden, kan de stichting hiervan afzien.' (Artikel 262A.1) De Eigen Kracht-conferentie dient als voorbeeld voor de beoogde werkwijze in de kinderbescherming. De regering noemt deze werkwijze 'netwerkberaad' en geeft aan dat de regie voor het opstellen van een plan bij de leden van het netwerk moet liggen en niet bij professionals, omdat 'gebleken is dat de eigenaar van het probleem, samen met eigen mensen, ook de sleutel voor de oplossing in handen heeft' (Hermans, 2013). Op dit moment wil de regering met pilots onderzoeken of het netwerkberaad altijd de vorm moet hebben van een Eigen Kracht-conferentie en welke andere vormen van netwerkberaad geschikt zouden kunnen zijn voor het opstellen van een plan van aanpak.

In een Eigen Kracht-conferentie brengt de niet van zorginstellingen afhankelijke burgercoördinator mensen bij elkaar rondom een duidelijke kwestie, een centrale hulpvraag. Die vraag moet goed geformuleerd worden, zodat op verbindende wijze met elkaar naar een antwoord gezocht kan worden. Hierover spreekt de Eigen Kracht-coördinator met de hoofdpersoon (hulpvrager) en het netwerk. Wie er betrokken wordt uit het netwerk is ook een punt van gesprek. De leidende vraag hierbij is: wie kan het wat schelen hoe het met jou gaat? De conferentie zelf bestaat uit een informatief gedeelte waarin hulpverleners met verschillende deskundigheid infomeren over ziektebeelden, mogelijke vormen van begeleiding en de beschikbaarheid daarvan. Het tweede gedeelte van de conferentie is besloten – ook de coördinator is er dan niet bij. In dit besloten gedeelte denken de deelnemers uit de leefwereld van de hoofdpersoon na over de problematiek en stellen samen een plan op dat een oplossing biedt voor het probleem. Ten slotte neemt de coördinator het plan met de deelnemers van de conferentie door en wordt bekeken of de afspraken concreet genoeg zijn. Ook wordt er gekeken naar het vervolg: wie roept de mensen weer bij elkaar als er nieuwe ontwikkelingen zijn? Een Eigen Kracht-conferentie duurt meestal meerdere uren en leidt in 98% van de gevallen tot een eigen plan.

Om hun taak als Eigen Kracht-coördinator naar behoren te kunnen vervullen krijgen de kandidaten een training. 'Eerst is er een soort voorlichtingsbijeenkomst waarin duidelijk wordt wat het wel en wat het niet is. Dan krijgen zij een training van twee dagen en een paar weken later nog een dag. Ze doen daarin ook een aantal opdrachten, ze kijken kritisch naar zichzelf en de trainers geven feedback. Vervolgens organiseren ze een eerste conferentie, worden daarbij goed gecoacht, en als dat allemaal klopt worden ze Eigen Kracht-coördinator. Dan benaderen we hen voor kwesties en families die passen bij hun achtergrond en vaardigheden', legt Fiet uit. De coördinatoren moeten vooral 'burger' blijven, maar hebben wel een aantal vaardigheden nodig om in ingewikkelde situaties mensen bij elkaar te brengen en het proces van ontknoping van de problematiek in goede banen te leiden. Om het werk van de Eigen Kracht-conferenties goed aan te laten sluiten op de professionele hulpverlening richt de Eigen Kracht Centrale zich ook op het trainen van professionals, zowel 'on the job' als in opleiding. De Eigen Kracht Centrale heeft daarom enkele jaren geleden ook een platform tot stand gebracht voor Eigen Kracht en hogescholen. Daarnaast draagt de Eigen Kracht Centrale bij aan de vernieuwing van de jeugdbescherming in de projecten Save en Verve.

Dat Eigen Kracht-conferenties ook in financieel opzicht aantrekkelijk zijn, is inmiddels in de regio Amsterdam onderzocht. Wat betreft de jeugdzorg, bleek dat een conferentie na aftrek van kosten gemiddeld € 17.000 per situatie bespaarde. Als beschikbare middelen dus in een conferentie geïnvesteerd worden, zijn ze elders minder nodig, is het uitgangspunt.

Kenmerkend voor de inzet van de Eigen Kracht Centrale zijn vooral de volgende aspecten:

waardeconfiguratie	persoonlijke (keuze)vrijheid, zelfredzaamheid, samenredzaamheid, regie over het probleem (de kwestie) en het plan van aanpak, beschikbaarheid van relevante informatie, samenhang in de geboden hulp, huiselijkheid en geborgenheid in de eigen sociale gemeenschap, veiligheid voor het kind, versterken van sociale verbanden
implementatie waarden	via aanbod van Eigen Kracht-conferenties op basis van vrijwilligheid, trainingen voor (aanstaande) professionals, lobbyen voor wetwijzigingen ter versterking van eigen kracht
kerntaken	bij elkaar roepen en begeleiden van Eigen Kracht-conferenties, trainen en coachen van burgercoördinatoren, opleiden van professionals (in spe), deelnemen aan politiek debat over eigen kracht
economische aspecten	per geval bespaart de overheid in de jeugdbescherming na aftrek van kosten gemiddeld € 17.000

Hoe doen ze dit?

De oprichting van de Eigen Kracht Centrale kan gezien worden als een reactie op het ontoereikende systeem van de jeugdzorg. In de resultaten van haar onderzoek naar de beleving van kinderen en jongeren in de jeugdzorg zag Fiet steeds weer eenzelfde patroon, steeds weer dezelfde punten die in de zorg voor deze doelgroep ontbraken: macht, informatie, samenhang. De beginletters van deze punten vormen samen het acroniem 'mis' – dit is wat er mis gaat in de kinderbescherming, wat voortdurend tot frictie leidt tussen families en geboden zorg, zegt Fiet. Maar: 'Ouders en jongeren willen baas blijven over wat er tijdens hulpverlening met hen gebeurt. Zij willen daarvoor relevante informatie van deskundige personen en eisen dat daarbij de samenhang van gebeurtenissen op de verschillende levensterreinen behouden blijft en ze wensen samenwerking bij eventuele oplossingen' (Eigen Kracht Centrale, 2011). Bovendien klagen kinderen en jongeren erover dat er niet naar hen wordt geluisterd. Hun eigen beleving en ervaringen worden onvoldoende gehoord. In feite is dat nog steeds de klacht die centraal staat in onderzoek naar de mening van cliënten en die Fiet nog steeds vaak hoort: 'Niemand luistert naar mij!' of 'We worden niet serieus genomen.' Naar wie wordt dan wel geluisterd? De organisatie en de uitvoering van de zorg voor kinderen en jeugd is in handen van professionals die samen met de wetgevende instanties de koers bepalen. De professionals blijven in hun eigen denkkaders, zijn vooral gefocust op wat er fout gaat, en zoeken naar oplossingen die passen bij hun specialisme. Burgers laten zich te gemakkelijk meeslepen in deze gang van zaken en zijn ook met handen en voeten gebonden aan dit systeem, vindt Fiet.

Om de Eigen Kracht Centrale tot een succes te maken moeten de medewerkers en de burgercoördinatoren bepaalde houdingen en attitudes inoefenen. Allereerst is er toewijding nodig: toewijding aan de samenleving als geheel en aan de zorgbehovende medemens in het bijzonder. Fiet spreekt in deze context ook van liefde: 'Liefde is het cement van de samenleving, liefde houdt iedereen bij elkaar en dat is persoonlijke betrokkenheid. Als dat er niet is, wordt het een heel nare wereld, maar gelukkig is dat er wel.' Met name kwetsbare mensen in de marge doen een appel op het vermogen tot liefhebben. 'Dat is meestal vooral met je familie zo', licht Fiet toe, 'omdat je daar

heel veel verbinding mee hebt, ook qua historie. Maar dat kunnen ook mensen zijn die iets verder van je af staan. Ik noem dat ook vaak betrokkenheid, dat betekent dat de magneet er in zit.’

Met ‘duwen en trekken’ wil de Eigen Kracht Centrale de toewijding, liefde en betrokkenheid van mensen in de kinderbeschermingspraktijk vruchtbaar maken. Ze loopt daarbij op tegen een aantal ‘drempels’ die het recente WRR-rapport *Vertrouwen in burgers* (2012) signaleert: (1) ‘De schurende logica’s tussen burgers en beleidsmakers’ – Professionals zien de praktische kennis van burgers vaak niet en houden vooral vast aan hun eigen, exclusieve – want professionele – kennis. Daarmee blijft niet enkel belangrijke kennis onbenut, het werpt ook een hoge drempel op voor succesvolle samenwerking (p. 107-112). (2) ‘De remmende structuren en systemen’ – Vernieuwers grijpen de kansen van een nieuwe aanpak, maar moeten een moeilijk spel spelen in de ‘rooie oceaan met allemaal haaien’, waarin niet enkel om goede oplossingen, maar ook om invloed en geld gevochten wordt (p. 112-118). (3) ‘Kortetermijnoriëntatie’ – Beleidsmakers kiezen vaak voor makkelijke, want haalbare doelen. Lastige, meer ingrijpende vraagstukken zoals het vergroten van vertrouwen op eigen kracht, worden vooruitgeschoven (p. 118-121). (4) ‘Onzekere sleutelhouders’ – Elk veranderingsproces is afhankelijk van een klein aantal mensen die fungeren als trekker of verbinder voor anderen. Maar omdat verantwoordelijke bestuurders of politiek verantwoordelijken voortdurend wisselen, hebben deze sleutelhouders vaak te weinig houvast in het veranderingsproces (p. 121-127). Deze en andere drempels vormen de context waarbinnen de Eigen Kracht Centrale haar weg moet zoeken. Het is niet altijd gemakkelijk hierbij een lange adem te hebben, de spanningsboog te bewaken en door te zetten en vol te houden. Maar er zijn veel successen. Inmiddels hebben al bijna tienduizend burgers de kans gekregen en meest gegrepen om zelf een plan te maken en grip op hun leven te houden. Bovendien blijken er kosten in de zorg bespaard te kunnen worden. Ook voor de verankering van eigen kracht in de wet moet de Eigen Kracht Centrale blijven vechten. Het eerder genoemde wetsartikel is weliswaar aangenomen, maar bij een volgende wet is het wederom zaak om te bepleiten dat ook daarin de grondbeginselen van ‘eerst mensen zelf en dan anderen’ worden opgenomen. Een voorbeeld hiervan is de *Jeugdwet* waarin dit principe in eerste instantie ontbrak, maar later is toegevoegd door moties uit de Tweede Kamer (zie de hoorzitting hierover op 5 september 2013 in de Tweede Kamer). De Eigen Kracht Centrale roept de Tweede Kamer dan ook op om de lijn van haar eerdere beleid vast te houden.

Ook reflexieve praktijken zijn in de aanpak van de Eigen Kracht Centrale van groot belang. Elke Eigen Kracht-conferentie wordt gedragen door deelnemers die zelf geraakt worden door de keuzes die gemaakt moeten worden. Zij moeten onderscheiden wat bijdraagt aan meer ‘volheid van leven’ en zij voelen ook de gevolgen van de concrete gang van zaken. Op basis van ‘samenredzaamheid’ vindt in zo’n conferentie een creatief zoekproces plaats waarin burgers, maar ook professionele partijen betrokken zijn, om tot een goede oplossing voor de situatie van een hulpzoekende te komen. Als kompas in dit zoekproces ziet Fiet ‘een soort oerkracht’ in de mens, namelijk dat je wilt ‘dat het goed gaat met mensen waarmee je een verbinding hebt’. Het afwegen en onderscheiden van mogelijkheden en het afstemmen van de opties op de concrete persoon in zijn of haar situatie wordt in de Eigen Kracht-conferentie door dit innerlijke zoeklicht gestuurd. De persoonlijke band met de hulpvrager stimuleert om mee te

denken en een oplossing te zoeken. En als mede-eigenaar van een plan is men vervolgens vaak ook gemotiveerd om mee te helpen bij de uitvoering van dat plan.

Ook de studie en scholing in de Eigen Kracht Centrale zijn gericht op het nastreven van meer 'volheid van leven'. Onderzoek in de jeugdzorg kon aantonen dat gezinnen die hebben deelgenomen aan Eigen Kracht-conferenties, zich 'in positieve zin ontwikkelen', dat de Eigen Kracht-conferentie 'op zijn minst zo goed presteert als de reguliere jeugdbeschermingspraktijk, ook op de langere termijn', dat een Eigen Kracht-conferentie 'als booster extra energie en kracht in het leefsysteem genereert' (PI Research / WESP 2008). Vanzelfsprekend blijven professionals nodig in de kinderbescherming, zegt ook Van Montfoort, maar ze moeten meer aandacht hebben voor 'reflectie over wat er aan de hand is, wat er goed gaat en welke volgende stappen moeten worden genomen bij vragen die wringen en schuren' (Van Montfoort, 2012). Er moet samen met burgers een reflectieve praktijk worden opgebouwd. Ook de professionals onderling moeten reflecteren op hun werk. 'Door in teamverband te reflecteren op het handelen in de praktijk kan de praktijkkennis van professionals gedeeld en benut worden voor verbetering van de kwaliteit' (Jongepier & Schoonderwoerd, 2012). Een goede reflectieve praktijk lijkt de sleutel te zijn waarmee professionals een waardevoller, rijker en dieper leven voor kinderen en jeugd dichterbij kunnen brengen. Dit lukt des te beter als professionals aansluiten bij de afwegingen en keuzes die in 'krachtringen' zijn gemaakt en de oplossingen die daar zijn gevonden. Dan kan het daadwerkelijk lukken het perspectief van het kind aan de orde te laten komen, mensen de regie over het eigen leven te laten houden of weer terug te geven, hun voldoende informatie te verstrekken, en samen met hen integrale plannen te maken, waarin de verschillende leefgebieden zijn opgenomen die uit balans waren geraakt.

Welke support organiseren de Eigen Kracht-conferenties voor zichzelf om hun inzet vol te houden? Eigen Kracht-conferenties leggen de problemen niet reflexmatig in handen van professionals. 'Als je dat wel doet, heb je kans dat het gaat escaleren, opschalen, zoals dat dan heet', zegt Fiet. Een Eigen Kracht-conferentie werkt precies andersom. Met een Eigen Kracht-conferentie zoeken burgers steun en bemoediging in hun eigen kring en helpen burgercoördinatoren voor het zelfstandig vinden van deze weg. Op deze wijze groeit het zelfbewustzijn in eigen kring en het besef dat je samen sterk kunt zijn. Samen cultiveer je het verlangen dat het goed gaat met je medemensen. Samen herontdek je je zelfredzaamheid en de samenredzaamheid. Daardoor gaan instellingen je serieus nemen, willen met je in gesprek en luisteren naar je ideeën.

Kort samengevat vallen de volgende kenmerken van de werkwijze van de Eigen Kracht Centrale op:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	verzet, toewijding, gemeenschapsopbouw, uithouden van spanningen en ambivalenties
reflexieve praktijken	het gezamenlijke zoeken naar goede oplossingen, trainingen en scholing
zorg voor het zelf	hulpzoekenden en hun kring worden bijeengebracht en bemoedigd door burgercoördinatoren, samen cultiveer je het verlangen dat het goed gaat met je medemensen, samen herontdek je zelfredzaamheid en samenredzaamheid, versterken van eigen kracht

Waartoe leidt dit?

Mensen in nood – ook kinderen – ervaren hun leven als rijker en waardevoller wanneer ze zelf zeggenschap krijgen over het plan dat hen uit de problemen moet helpen. ‘Dat is eigenlijk heel eenvoudig’, zegt Fiet. ‘Er is ook eigenlijk niemand tegen. Het wordt pas ingewikkeld zodra je het een plek gaat geven.’ In ons huidige systeem gaan wij namelijk uit van overheidsingrijpen op basis van criteria die gefocust zijn op wat er fout is gegaan. In lijstjes wordt benoemd in welke deficiënte situaties de overheid mag ingrijpen. ‘Maar er staat nergens in die lijstjes dat je eerst moet zorgen dat er een hele groep mensen bij elkaar gezeten heeft om te kijken of je het niet op een andere manier kan oplossen. En dat is toch eigenlijk heel dwaas’, meent Fiet. De Eigen Kracht Centrale wil de persoonlijke zoektocht naar oplossingen, het eigen wikken en wegen, het nadenken en keuzes maken bevorderen, ook als mensen in de problemen zitten. Dit leidt tot meer ‘volheid van leven’ voor de betrokkenen en uiteindelijk voor de hele samenleving. Voor de professionals in de diverse organisaties blijkt het heel lastig, zo niet onmogelijk te zijn naar de hele breedte van de problematiek van hun cliënten te kijken. ‘Er is onderzoek gedaan waarin er, op het moment dat mensen zich aanmelden bij de Eigen Kracht Centrale, aan de anmeldende professional gevraagd werd wat er in het plan zou staan als hij of zij het plan zelf zou moeten maken. Dat is vergeleken met wat families vervolgens deden. En daar waren een aantal enorme verschillen te merken’, zegt Fiet. ‘Ten eerste was het zo dat professionals sneller naar intensievere vormen van zorg grepen, maar één van de belangrijkste dingen was dat ze vooral dingen in dat plan zetten binnen hun eigen gezichtsveld, binnen hun tak van sport. Werk je bij de jeugdzorg, heb je het over opvoeding; werk je bij schuldhulpverlening, heb je het daarover, maar kijk je niet naar de opvoeding. Maar de families kijken naar het hele gezin, naar die persoon en wie daarbij hoort, en maken integrale plannen. Dus die hebben het over gemiddeld vier leefgebieden, terwijl de plannen van de professionals voornamelijk dingen bevatten die horen bij het leefgebied waarop ze zelf actief zijn. Dat is een heel groot verschil.’ Uiteindelijk bestaat meer ‘volheid van leven’ voor de hulpvrager dus zowel in de realisatie van meer eigen zeggenschap als ook in de realisatie van oplossingen voor de hele breedte van de problematiek.

realisatie van meer volheid van leven

meer eigen zeggenschap en oplossingen voor de hele breedte van de problematiek

Literatuur

- Beek, F. van (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over de Eigen Kracht Centrale. DANS data guide, 14.
- Hermans, J. (2013). Eigen Kracht in de wet? In: Maatwerk 06/2013, vol. 14, uitgave 3, 34-35.
- Jongepier, N. & Schoonderwoerd, C. (2012). De reflectieve praktijk in de jeugdzorg. Jeugdbeleid, nr. 3, 139-143.
- Montfoort, A. van (2012). Kinderbescherming: de terugkeer van de burger. Mulock Houwerling. Nederlands Jeugdinstuut / Adviesbureau Van Montfoort / Het Kinderrechtenhuis.
- PI Research/WESP (2008). De familie aan zet. Duivendrecht.

WRR (2012). Vertrouwen in burgers.
Eigen Kracht Centrale (2011). Het eerste decennium Eigen Kracht.

<http://www.eigen-kracht.nl/nl>

2.3 Rond geld

▮ Stichting Stro

Wie zijn erbij betrokken?

Stichting Stro is eind jaren zestig, begin jaren zeventig begonnen als een van de eerste milieclubs in Nederland. De stichting richtte zich op de vervuilingsproblematiek. Vanaf het begin van de jaren negentig werd de switch gemaakt naar 'zelf banken en je eigen geld maken'. Dat deed op dat moment nog niemand, terwijl steeds duidelijker werd dat onze milieuproblemen wel degelijk samenhangen met de wijze waarop ons geld in elkaar steekt. Gaandeweg verbreedde de focus van Stro en werd ook de armoedeproblematiek aangepakt.

Stro wil laten zien dat een geldsysteem anders en beter kan en dat een gezond evenwicht tussen productie, dienstverlening en voorziening enerzijds en koopkracht anderzijds wel degelijk mogelijk is. Dat voorkomt niet enkel verarming van een aanzienlijk deel van de bevolking. Het is ook beter voor het milieu, omdat er dan zuiniger wordt omgegaan met natuurlijke stoffen en veel producten een tweede leven krijgen. Jaap Vink kon zich in deze analyse van Stro uitstekend vinden toen hij in 2003 betrokken raakte bij de stichting. Hij kwam uit de milieukunde en ontwikkelde zich gaandeweg steeds meer richting economie. 'Ik heb al doende geleerd en natuurlijk ook veel publicaties gelezen', zegt hij. 'Zo ben ik er steeds verder ingerold, totdat ik het zelf kon uitleggen aan anderen.'

Stichting Stro heeft een aantal medewerkers in dienst, waaronder twaalf programmeurs, maar ook mensen die subsidies verwerven of samen met partners leiding geven aan internationale projecten. Een aantal van hen heeft topcarrières gemaakt bij *global players* zoals Philips, IBM, Shell en het Azlan Training Centre of bij de Verenigde Naties. De directeur van Stro is Henk van Arkel. Hij is ook de belangrijkste initiator van projecten, auteur en medeauteur van een zestal boeken over een nieuwe visie op economie en ontwikkelingssamenwerking. Stichting Stro heeft een Raad van Toezicht die verantwoordelijk is voor het beleid en de algemene gang van zaken. De Raad van Toezicht verleent goedkeuring aan de financiële jaarverslagen en de begrotingen. Voor ondersteunende werkzaamheden beschikt Stro over een aantal vrijwilligers die enthousiast zijn over de missie van de stichting.

Projecten van Stro worden samen met bedrijven, instellingen, particulieren of overheden uitgevoerd. Bij de opzet en monitoring van deze projecten worden soms verdere specialisten en partners betrokken. Stro is op dit moment werkzaam in een aantal Europese landen die diep getroffen zijn door de economische crisis (o.a. Spanje, Italië en Griekenland). Hier werkt de stichting samen met overheden en grotere netwerken

van bedrijven, maar richt zich daarnaast ook op lokale initiatieven. In verschillende landen van Zuid-Amerika begeleidt Stro diverse lokale geldinitiatieven, die deels al vele jaren succesvol zijn. Sommige initiatieven stoppen ook weer zodra het economisch beter gaat. Stro heeft eigen software ontwikkeld, die men gratis kan downloaden. In Nederland zijn er 'zeker honderd projecten die hem gebruiken'.

Ideële ondersteuning vindt Stro via berichten in de media, bv. dagblad *Trouw*. Voor de materiële ondersteuning staat Stro in contact met een heel netwerk van mogelijke subsidiegevers dat het werk van Stro mede mogelijk maakt. Zo heeft Stro bv. veel steun vanuit het ministerie voor Ontwikkelingssamenwerking. 'Daar is wel fors op bezuinigd', zegt Jaap, 'dus het budget voor de komende periode is veel minder.' Stro richt zich daarom meer op Europese subsidies. 'Daar hebben we er een aantal van gehad', vertelt Jaap, 'maar per half 2012 viel een groot gedeelte van deze inkomstenbron weg.' Donateurs zijn er nog wel, maar dat 'is ook beperkt'. *Crowdfunding* is een nieuwe mogelijkheid en Stro hoopt ook via 'sociale investeerders' een volgende stap te kunnen zetten. Heel blij is Stro met de E-Pay Innovation Award van 50.000 dollar, die de stichting in het voorjaar van 2014 heeft gewonnen.

Tegenwoordig komen potentiële doelgroepen van Stro vaak uit eigener beweging naar Stro toe om een project op te zetten dat hen uit de milieu- of armoedeproblematiek kan halen. Stro gaat graag op dit soort aanvragen in als de stichting er ook zelf iets van kan leren en nieuwe modellen kan uittesten. Als bestaande modellen gebruikt kunnen worden, stelt Stro haar gratis software ter beschikking en deelt op deze manier haar kennis, 'zodat anderen er zelf mee aan de slag kunnen'.

Onder de sympathisanten van alternatieve *currencies* rekent Stro naast delen van de bevolking die hiervan kunnen profiteren, ook verschillende politieke partijen die toe willen werken naar oplossingen voor de milieu- en armoedeproblematiek. Critici wijzen op de beperkte reikwijdte van alternatieve *currencies*.

Een schetsmatig overzicht van de diverse betrokkenen en hun rollen ziet er als volgt uit:

initiatiefnemers	de oprichters van Stichting Stro, de huidige directeur en zijn team, de Raad van Toezicht
medewerkers	deels zeer ervaren professionele medewerkers met indrukwekkende curricula; vrijwilligers
medestanders	bedrijven, instellingen, overheden en particulieren; zusterorganisaties
ondersteuners	media, donateurs en subsidiegevers
doelgroepen	bedrijven, instellingen, overheden en particulieren; mensen die met alternatieve <i>currencies</i> uit de problemen kunnen komen
critici	degenen die wijzen op de beperkte lokale reikwijdte
sympathisanten	delen van de bevolking die profiteert, politieke partijen

Wat doen zij?

Tot nu toe begeleidt Stro vooral projecten op lokaal niveau, maar de stichting werkt samen met anderen ook aan een nieuwe universele munt. 'Ons uiteindelijke doel is om een model te ontwikkelen wat echt een verschil maakt met het huidige geldsysteem en dat dermate meer aantrekkelijk is dan dit systeem dat het een concurrent wordt, zodat het steeds meer gebruikt gaat worden door mensen en bedrijven naast dit huidige systeem', zegt Jaap. 'We denken nu dat we qua model iets hebben dat echt een alternatief zou kunnen zijn, maar dit specifieke model met al die bepaalde eigenschappen is nog niet in de praktijk gebracht. Het heeft dus nog niet bewezen dat het kan werken.' Met zo'n alternatieve munt worden sociale, culturele, ecologische en economische beleidsdoelen nagestreefd: het gaat er dus om een munt te ontwikkelen die mensen met elkaar verbindt, hun culturele contexten helpt bewaren, hun milieu ontziet en bovendien ervoor zorgt dat ze niet in de armoede belanden. Op lokaal niveau is het ontwerpen van zo'n alternatieve munt al een ingewikkelde zaak waarbij veel afwegingen moeten worden gemaakt. Op mondiaal niveau is dit nog eens vele malen complexer en vergt het een lange ontwikkel- en testperiode. Aan het begin van zo'n ontwikkeltraject staan open brainstormdiscussies. Medewerkers van Stro gaan in gesprek met partners die een project willen opzetten of de software van Stro willen gebruiken. Bovendien worden soms ook (internationale) partners bij de kwestie betrokken die net als Stro veel ervaring hebben met alternatieve geldsystemen. Volgens Jaap helpt brainstormen op basis van de 'open source'-gedachte om de krachten te bundelen en gemeenschappelijk vooruit te komen. Stro doet veel moeite om bij te houden wat er – waar dan ook ter wereld – op het terrein van alternatieve geldstelsels gaande is en welke netwerken van belang zijn. Al deze gegevens worden verzameld en bij zo'n brainstormdiscussie ingezet. Je hebt namelijk een zeker reservoir aan ideeën en een zekere massa aan meedenkende creatieve geesten nodig om een vruchtbaar ontwikkelproces in te gaan. Heel vaak blijkt in die brainstormdiscussies op een bepaald moment dat ideeën om verschillende redenen niet haalbaar zijn. Maar 'soms krijg je iets te pakken wat wel werkt'. Inmiddels komen er steeds meer professionele initiatieven, waardoor ook meer financiële middelen en meer mankracht ter beschikking staan. In alle projecten van Stro gaat het om een optimale afstemming van een geldsysteem op de sociale, culturele, ecologische en economische doelen die in een concrete situatie worden nagestreefd. Zo'n afstemming op de eigenlijke doelen die men wil bereiken, loopt over vele schijven en er moet naar balans en optimalisering van het geheel worden gezocht. Het is dan ook niet vreemd dat een nieuw geldsysteem in het begin vaak weeffouten kent. Pas als een systeem twintig jaar draait, spreekt Jaap van een volgroeid en duurzaam systeem dat zichzelf blijkt te kunnen bedruipen.

Hoe beter een geldstelsel met het oog op een bepaalde problematiek is opgezet, des te effectiever kan het deze problematiek helpen oplossen. Stro is deskundig op allerlei terrein: 'Van een project op wijkniveau waar mensen een eigen wijkmunt hebben met briefjes waarmee ze producten en diensten van elkaar kopen, tot landelijke netwerken van bedrijven die overtollige of nog niet verkochte voorraad met elkaar verkopen met een eigen netwerkmunt', zegt Jaap. 'We hebben betalingssoftware ontwikkeld, die eigenlijk alle betalingen in zo'n systeem mogelijk maakt, en ook de administratie. Daarnaast de handleidingen, alle informatie die je nodig hebt om het zelf als regio te kunnen opstarten, zodat je uiteindelijk een netwerk van netwerken krijgt en

er op vele plekken zulke systemen zijn. Pas dan zou je op macroniveau een verschil kunnen maken. Maar tot op heden zijn die systemen er nog niet, behalve in Zwitserland – daar schijn je enig macro- economisch effect te kunnen meten van een netwerk (WIR – Wirtschaftsring Genossenschaft) dat daar opereert.’ Stro draagt haar kennis omtrent alternatieve *currencies* ook uit via publicaties (nieuwsbrief, website, boeken). ‘Binnenkort komt er een nieuw boek van ons uit, waarin zowel onze filosofie als de praktijk beschreven wordt. Het gaat heel interessant worden en we gaan het op een speciale manier verspreiden: mensen kunnen het gratis ontvangen en aan een ander doorgeven.’

Een probleem waar Stro tegenaan blijft lopen, is het gebrek aan inkomsten. Maar weinig projecten kunnen eigen inkomsten genereren, en als dat al lukt, is het niet veel. Stro wil in de nabije toekomst daarom wat meer aandacht besteden aan het ontwikkelen van software voor commerciële gebruikers die best in staat zijn om te betalen. In ruil voor de gratis software krijgt Stro als tegenprestatie wel eens een vertaling van de software in een andere landstaal. Maar al dit soort vormen van steun zijn natuurlijk beperkt en subsidies en donaties blijven voorlopig de voornaamste bron van inkomsten.

De belangrijkste aspecten van de inzet van Stichting Stro kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	sociale, culturele, ecologische en economische beleidsdoelen
implementatie van waarden	via alternatieve <i>currencies</i>
kerntaken	het ontwerpen en monitoren van alternatieve <i>currencies</i> ; kennis hieromtrent verwerven via eigen onderzoek en doorgeven via het beschikbaar stellen van gratis software en publicaties
economische aspecten	de stichting wordt gefinancierd door middel van subsidies en donaties, daarnaast door ontwikkeling van commerciële software en bijdragen in natura (aanleveren van vertalingen van de software), Stro werkt met gewoon geld en alternatief geld

Hoe doen zij dat?

Het is voor veel jonge mensen niet meer om het even wat ze doen, en al helemaal niet hoe ze het doen. Steeds meer jongeren zoeken alternatieve carrièrekansen: banen die een zinvolle bijdrage leveren aan sociale, culturele en ecologische doelen. In het huidige Europa, dat voor jonge mensen veel te weinig banen ter beschikking heeft, kunnen deze ideeën op het eerste gezicht vreemd aandoen. Kun je dit soort eisen wel aan je werk stellen? Is dit niet een elitair perspectief voor de *happy few*, terwijl de massa blij moet zijn als er überhaupt een baantje te vinden is? Toch zien sommige experts juist hierin de oplossing: dat voor toekomstige generaties niet méér geld, succes en macht van het hoogste belang zijn, maar saamhorigheid, een gezond milieu en rechtvaardige economische structuren.

Wat betekent dit concreet en hoe is dit te bereiken? Wetenschappers als Niko Paech (2012 & 2013) lichten toe hoe de nieuwe waarden bv. in de zogenoemde ‘*transition towns*’ gerealiseerd worden. *Transition towns*, zoals Totnes (Engeland), zijn dorpen of steden die het leven van hun inwoners voelbaar verbeteren door de inzet van lokaal geld, korte productieketens, ruilkringen en reparatieplekken, gemeenschapstuinen, alternatieve energieverzorging, etc. In deze dorpen of steden wordt niet enkel het aanbod van centrale producten en diensten voor het dagelijkse leven anders, ook de vraag naar deze producten en diensten is ingrijpend gewijzigd. Mensen beginnen zich erin te oefenen minder te verbruiken, dingen te hergebruiken, producten gemeenschappelijk te benutten, kringlopen te sluiten, minder betaald werk te verrichten en meer tijd te steken in zelfverzorging en zorg voor elkaar, etc. Zij leren op elkaar te vertrouwen en de wederzijdse afhankelijkheid van elkaar constructief in te vullen. Op deze wijze ontstaat er een nieuwe vorm van economie, de zogenaamde ‘post-groei-economie’. Producten en diensten worden in deze nieuwe vorm van economie minder tot een conventionele handelswaar gemaakt, maar blijven door de inzet van ‘ander’ geld toch toegankelijk. Dat maakt conventioneel betaalde arbeid minder noodzakelijk, waardoor parttime werk aantrekkelijker wordt en er meer tijd voor andere activiteiten vrij komt. Al deze verschuivingen en het ingewikkelde proces van transformatie naar zo’n nieuwe situatie begeleidt en ondersteunt Stichting Stro met haar aanbod van alternatief geld. Hoe omvattender de aanpassing die gewenst wordt, en hoe meer mensen of hele gemeenschappen geïnvolveerd zijn, hoe ingewikkelder de collectieve leer- en keuzeprocessen zijn en hoe meer factoren in elkaar moeten grijpen. Om een passend geldsysteem te kunnen ontwerpen, is het volgens Jaap nodig de eigen kennis belangeloos met elkaar te delen en elkaar zonder onmiddellijke tegenprestaties vooruit te helpen. Naast de dienstbaarheid speelt dus ook de deugd van de matiging een grote rol. ‘Veel van wat wij nu doen, daar krijgen we niks voor terug’, zegt Jaap. ‘Dus als ik advies geef aan een systeem, daar krijgen we niks voor terug. De projecten die we uitvoeren, daar krijgen we in principe ook niet voor betaald. Tenzij – en dat is natuurlijk meestal het geval – we er een subsidie voor hebben.’ Dat betekent ook dat de salarissen bij Stro beperkt zijn: Henk van Arkel, de directeur van Stro, ontving in 2011 een bruto jaarsalaris van € 18.172, een forse, vrijwillige verlaging ten opzichte van 2010 vanwege de teruglopende inkomsten van Stro. Volgens de berekeningsmethode van de Code Wijffels voor Goede Doelen zou hij maximaal € 87.000 mogen verdienen, waar hij dus zeer ruim onder zit, zoals op de website van Stro te lezen is.

De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling stelt in haar rapport *Terugtrekken is vooruitzien* (2013) dat het ontstaan van een gevarieerd aanbod van vernieuwende maatschappelijke initiatieven in Nederland alleen mogelijk is als hiervoor ook de financiële kaders gegeven zijn. Welke financiële kaders de overheid voor nieuwe maatschappelijke initiatieven kan beogen en welke gevolgen met de beperkte mogelijkheden verbonden zijn, vat de Raad als volgt samen: (1) Maatschappelijke initiatieven zullen in de toekomst meer gebruik moeten maken van private middelen, daarmee zijn ze ‘zelf (mede) risicodragend’ en kunnen dus ook failliet gaan. (2) Er zal ook voor basisvoorzieningen zoals het onderwijs gezocht moeten worden naar ‘nieuwe combinaties van collectieve en particuliere middelen’. In deze voorzieningen zal de overheid in beperkte mate inhoudelijke voorwaarden kunnen stellen. Dat betekent dat er dus ook in basisvoorzieningen meer variatie mogelijk zal worden. (3) De financie-

ringsarrangementen van maatschappelijke initiatieven zullen moeten veranderen. 'Als maatschappelijke initiatieven zelf hun financiering moeten regelen, dient daar een passende lastenverlichting door de overheid tegenover te staan.' De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling spreekt in haar rapport nog enkel over een verandering van de financiële kaders, niet over een verandering van de huidige aard van de financiële middelen zelf. Toch zijn het zeker ook vormen van 'complementair' of 'ander' geld die binnen de nieuwe kaders van een terugtrekkende overheid ruimte zullen geven aan vernieuwende maatschappelijke initiatieven. De overheid, de markt en de burgergemeenschap zijn op dit moment allemaal in beweging om hun steentje bij te dragen. Burgers experimenteren met alternatieve stelsels, de markt past zich aan de waarden van de nieuwe generatie aan, de overheid stelt haar kaders bij. Nog lijkt het te vroeg om over het nieuwe te juichen. Maar één ding lijkt duidelijk: we moeten zoeken naar nieuwe afstemmingen voor onze financiële kaders en onze financiële middelen, want de oude lijken in veel opzichten versleten te zijn.

Als er een oplossing komt (voor het design en de monitoring van een munt), is dat volgens Jaap vooral te danken aan het samen cultiveren van creatief denken, gedifferentieerd kijken naar problemen, geduldig doorspelen van verschillende oplossingen, elkaar corrigeren en stimuleren, samen volhardend zijn, ondanks tegenslagen. 'Je moet dus echt volhardend zijn', zegt Jaap. 'Er zijn af en toe natuurlijk ook leuke successen, en dat maakt dat je wel doorgaat.' Samen trekken de medewerkers van Stichting Stro als reisgenoten met elkaar op. Ze begeleiden en bemoedigen elkaar. Samen houden ze een vuurtje warm, blijven met elkaar hun droom koesteren. Van daaruit begeleiden en bemoedigen ze derden die behoefte hebben aan advies en training.

Kort samengevat springen de volgende kenmerken van de werkwijze van Stro in het oog:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	elkaar vertrouwen; belangeloos delen van kennis; toewijding aan milieu, medemens, werk; matiging; uithouden van spanningen en ambivalenties
reflexieve praktijken	mogelijkheden aftasten, modellen uitproberen, resultaten evalueren
zorg voor het zelf	medewerkers trekken als reisgenoten met elkaar op, ze bieden consultancy en trainingen voor iedereen

Wartoe leidt dit?

Ons huidige leven is erg kwetsbaar geworden omdat het te veel afhankelijk is van groei; ook doen we te weinig zelf en zijn te veel aangewezen op derden (Paech, 2012). De waarschijnlijkheid neemt dan ook toe dat we onze huidige levenswijze binnenkort achter ons moeten laten; de vraag is enkel of dat gebeurt 'by design or by disaster'.

Overall testen mensen op dit moment alternatieve mogelijkheden om de overgang naar een andere levenswijze 'by design' voor elkaar te krijgen. Met 'complementair' of 'ander' geld helpt Stichting Stro hierbij op tal van gebieden: de bevordering van eigen

productie (levensmiddelen, handwerk); het verlengen van de levensduur van voorwerpen (reparatie); het uitwisselen van diensten in sociale netwerken (zorg, educatie); de regionale economie; *community supported agriculture* (CSA); renovatie, *re-building*, *re-manufacturing*; het winnen van hulpbronnen door afbraak en sloop. Velen die hiermee bezig zijn, ervaren deze overgang als bevrijding en winst: het menselijk leven wordt er waardiger, meer verantwoordbaar door. Er ontstaat verbondenheid met elkaar, nieuwe creativiteit. Onthaasting wordt mogelijk, omdat er minder geld nodig is. Overprikkeling kan vermeden worden, het gevaar van burn-out vermindert. De koplopers ervaren niet zo zeer het afzien van consumptie, maar meer het genot van het goede: goede producten, eerlijke gezonde productieprocessen, solidaire handelswijzen, een schoon milieu. Op deze wijze herwinnen mensen kracht en soevereiniteit – ook in crisistijd (Toxopeus, 2014).

realisatie van meer volheid van leven

ander geld als tool voor een betere wereld

Literatuur:

Paech, N. (2013). Wachstum – Aufstieg und Fall eines Dogmas. In: Universitas 68, 26-35.

Paech, N. (2012). Befreiung vom Überfluss. München: oekom verlag.

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (2013). Terugtrekken is vooruitzien. Den Haag.

Toxopeus, H. (2014). Een @nder soort geld. Utrecht: Jan van Arkel.

Vink, J. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Stichting Stro. DANS data guide, 14.

<http://www.strohalm.nl/>

Qoin

Wie zijn erbij betrokken?

Qoin is opgericht door voormalige medewerkers van Stichting Stro: Edgar Kampers en Rob van Hilten. Toen Edgar Kampers in 1993 bij Stichting Stro kwam werken en voor het eerst hoorde over alternatief geld, geloofde hij er volgens eigen zeggen 'geen bal van', maar dook er wel helemaal in 'om erachter te komen wat het was'. Verschillende keren stapte hij er tijdelijk weer uit, omdat er geldproblemen waren. Dan nam hij tijdelijk ergens anders een baan aan om in zijn levensonderhoud te kunnen voorzien. Hetzelfde deed Rob van Hilten, toen ook werknemer van Stichting Stro. Ook Rob stapte er geregeld uit om elders te werken. Tot ze van dat andere werk 'zo gek werden' dat ze tegen elkaar zeiden: 'Zeg je baan maar weer op, we gaan weer iets doen.' En dan gingen ze weer verder bij Stro en later bij Qoin. 'Altijd met Rob', zegt Edgar. 'Hij is bijzonder complementair aan wat ik doe. Rob en ik werken nu 20 jaar samen.'

De medewerkers van Qoin zijn aangetrokken op basis van verdere complementariteit in deskundigheid. 'Iemand als Annette is daar een heel goed voorbeeld van', zegt Edgar. 'Zij komt zeer complementair binnen, met andere kwaliteiten, een andere manier van kijken, zij versterkt heel erg ons team.' Ook de frisse en jonge blik van de

andere medewerkers van Qoin die vers van de universiteit komen, wordt zeer gewaardeerd. Zij brengen veel ideeën mee, zijn energiek en willen allemaal zinvol werk verrichten.

Qoin werkt samen met overheden, bedrijven en particulieren op vier beleidsterreinen: de groene, sociale, culturele en B2B (*business to business*) terreinen. Belangrijke partnerorganisaties van Qoin zijn o.a. nef (*the new economics foundation*), WeHelpen (platform voor vrijwilligers), Spice (ontwikkelaar van *time banks*), DORA Amsterdam (Duurzame ondernemers in de regio Amsterdam) en vele andere. Bij de opzet en monitoring van de projecten betreft Qoin soms specialisten van deze partnerorganisaties. Wie daarnaast concreet aan het ontwerp van een alternatieve munt meewerkt, hangt af van het doel van de munt. Als het om de bevordering van milieubewust gedrag gaat, moeten (lokale) overheden aan tafel met producenten die een groen assortiment bieden, hergebruik stimuleren of anderszins tot duurzaam consumentengedrag motiveren. Voor een impuls aan sociale doelen kunnen (lokale) overheden en welzijnsorganisaties zaken doen met betrokken burgers. Culturele doelen zullen door (lokale) overheden samen met culturele instellingen en burgers aangemoedigd worden. En de onderlinge bedrijvigheid (B2B) wordt vooruitgeholpen door vertegenwoordigers uit de bedrijfswereld, al dan niet in samenspraak met (lokale) overheden. Qoin ziet zichzelf steeds als ondersteunende partij, die voor de technische kant van het ontwerp zorgt en bovendien de doelen helpt aanscherpen en alle partijen samenbrengt. Qoin werkt samen met diverse Europese universiteiten om een masteropleiding op te zetten voor mensen binnen de sociale wetenschappen en economie. Doel van die opleiding is dat je onderzoeker wordt binnen het thema 'alternatieve *currencies*', dat je als manager van dit soort systemen gaat werken of dat je dit soort systemen als designer helpt inrichten. Een netwerk van fellows om Qoin heen zorgt voor nog meer inspiratie en biedt samenwerkingsmogelijkheden in een internationale en multiprofessionele omgeving.

Qoin heeft subsidies verworven van stichting DOEN en is behoorlijk succesvol in *crowdfunding* (Geld voor Elkaar): 'We hebben in twee en een halve dag € 50.000 opgehaald! Dat is erg snel, ik ken geen enkel voorbeeld dat sneller ging', zegt Edgar. Volgens hem lukt het Qoin een brede groep aan te spreken, juist omdat Qoin niet commercieel werkt. Edgar schat dat er wereldwijd maar vijftig mensen hun levensonderhoud kunnen verdienen met hun inzet voor alternatieve *currencies*, waaronder Qoin met zo'n tien medewerkers. Als koploper in de ontwikkeling en monitoring van alternatieve *currencies* ontvangt Qoin grote subsidies van Europese fondsen. Dit is ook nodig, omdat de meeste opdrachtgevers niet in staat zijn Qoin op commerciële basis te betalen.

Op dit moment voelen zich veel mensen aangetrokken tot initiatieven rond alternatieve *currencies*. Het is een ontwikkeling van los zand naar een echte beweging. Daarbij is de aard van de beweging anders dan de vredesbeweging of de vrouwenbeweging of de gelijke-rechtenbeweging in de voorbije decennia. Toen zat men veel meer in verticale kokers of een soort zuilen, die naast elkaar stonden en gericht waren op één thema, 'waarbij de mensen in die kokers heel vaak swopten van de ene naar de ander, maar wel een kernfocus hielden', zegt Edgar. Daarentegen is het thema 'alternatief geld' een horizontaal thema. 'Dat is een thema dat dwars door alle sociale bewegingen heen snijdt' en een ander type beweging veroorzaakt.

De sympathisanten van de alternatieve *currencies* hechten veel waarde aan de geestelijke beginselen van een community en willen via eigen *currencies* de levenskwaliteit van een gemeenschap verbeteren. Qoin weet per dag nu zo'n duizend sympathisanten te bereiken en wil doorgroeien naar honderdduizend. Dat kan alleen maar door met anderen rond dit thema samen te werken en te zeggen: 'We hebben allemaal hetzelfde belang, laten we die vijver doen groeien, het is een *blue ocean*.' De critici van alternatieve geldstelsels wijzen op de beperkte reikwijdte van een alternatieve munt. Tot op heden is het namelijk nog niet gelukt een universele alternatieve munt te ontwerpen en te monitoren.

Een schetsmatig overzicht van de diverse betrokkenen en hun rollen ziet er als volgt uit:

initiatiefnemers	Edgar Kampers en Rob van Hilten
medewerkers	7 jonge professionele medewerkers die complementair zijn aan Edgar en Rob
medestanders	bedrijven, instellingen, overheden en particulieren; partnerorganisaties; universiteiten; fellows
ondersteuners	donateurs en subsidiegevers als stichting DOEN, Geld voor Elkaar en Europese Fondsen
doelgroepen	mensen die met alternatieve <i>currencies</i> op groene, sociale en culturele terreinen en in B2B uit de problemen kunnen komen
critici	degenen die wijzen op de beperkte lokale reikwijdte
sympathisanten	degenen die samen de <i>blue ocean</i> van ethische community's gaan vergroten

Wat doen zij?

Omdat geld doorgaans als een voorgegeven realiteit ervaren wordt, staan mensen er vaak te weinig bij stil dat dit geld wel degelijk door mensenhand geconstrueerd is en dat de wijze waarop ons geldstelsel functioneert, op afspraken berust. Geld kan er ook anders uitzien, en als we willen, kunnen we ons geldstelsel ingrijpend veranderen. Voor veel mensen is dit een *mind-blowing* idee dat langzamerhand meer aan het land is. Volgens Edgar brengt het ontwerpen en gebruiken van een alternatieve munt het 'menselijke element' terug in de economie: mensen bepalen weer rechtstreeks mee wat voor hen waardevol is. Een kleine groep 'met visie' start het project en gaandeweg worden gedrag, attitude en inzicht van de leden van een hele gemeenschap in harmonie gebracht met haar waarden. Qoin heeft vier beleidsvelden ontwikkeld waarop alternatief geld zinvol kan zijn. Allereerst is er het 'groene beleidsveld, alles wat te maken heeft met duurzaamheid, klimaatverandering, ontbossing, biodiversiteit, het veranderen van het koopgedrag van consumenten, het verbreden van het assortiment van bedrijven, afvalscheiding, al dat soort thema's', zegt Edgar. Ook het hergebruik en de reparatie van spullen spelen een belangrijke rol op dit beleidsveld. Het tweede beleidsveld is alles wat sociaal is, wat verbetering brengt voor een

(gemarginaliseerde of versnipperde) gemeenschap. Hier gaat het om het activeren van mensen ter bevordering van sociale cohesie. Vaak werkt men samen met vrijwilligers die sociale netwerken helpen opbouwen en die allerlei sociale vraagstukken helpen invullen nu de overheid zich om diverse redenen steeds meer terugtrekt. Het derde gebied – de culturele *currencies* – hangt daartegenaan. Gemeenten laten vrijwilligers alternatieve munten op het sociale terrein verdienen, die ze vervolgens in de culturele sector uit kunnen geven. Met culturele *currencies* kun je bv. een cursus volgen of naar een museum of theater gaan. Het vierde beleidsveld zijn de *business-to-business* (B2B-) *currencies*. Dan gaat het over de vraag hoe we binnen een bepaalde sector meer winst, meer omzet, meer klanten krijgen. Via B2B kun je werken aan het verlengen van lokale waardeketens, het creëren van lokale banen, het betalen van lokale belasting, het versterken van een lokale sector. Qoin stemt een alternatief geldstelsel af op één of meerdere van deze beleidsvelden, waarbij er veel aandacht is voor de finetuning op de concrete mogelijkheden, respectievelijk wensen.

Als je alternatieve *currencies* inzet om op één van de genoemde beleidsvelden een bepaalde waardeconfiguratie te bevorderen, hoef je niet te beginnen bij kennis waardoor de attitude verandert en je bij gedrag uitkomt. Eigenlijk werkt het andersom. Een kleine groep met visie start een project. De doelgroep hoeft dat bewustzijn niet te hebben. 'Als ze zich laten motiveren door de verandering in de structuur, als dat gedrag eenmaal verandert en ingesleten raakt, zie je vanzelf dat die attitude en de kennis ook veranderen', zegt Edgar.

Qoin verbindt zichzelf tegenwoordig aan een beperkt aantal modellen voor alternatieve *currencies*. Deze modellen maken Qoin heel sterk, en Qoin gebruikt de daarmee opgedane kennis en ervaring in consultancy, trainingen en studieprogramma's. Aan de grondslag van de modellen ligt ethisch werk, dat verbonden wordt met sociaal wetenschappelijke, economische en juridische kennis. Auteurs als Bernard Lietaer, Jem Bendell en Jeroen Blanc hebben hierover baanbrekende boeken geschreven. 'We doen momenteel steeds meer met de Erasmus Universiteit, we staan op het punt om strategisch te gaan samenwerken met Nijenrode en ook in Nijmegen hebben we hier en daar wat contacten', zegt Edgar. Het was in de afgelopen decennia leren, leren, leren voor Edgar en Rob. Zij hebben inmiddels alle modellen die er voor alternatieve *currencies* bestaan, wel een keer getest.

Qoin wordt gefinancierd via subsidies uit o.a. Europese fondsen, donaties van particulieren en inkomsten uit eigen projecten. In de afgelopen jaren hebben Edgar en Rob hun levensonderhoud regelmatig via ander werk georganiseerd. Tot op heden blijft het erg moeilijk om rond het thema alternatieve *currencies* voldoende inkomsten te verwerven. Toch lukt het Qoin als één van de beste spelers in het veld nog altijd om overeind te blijven.

De belangrijkste aspecten van de inzet van Qoin kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	groene, sociale, culturele en B2B beleidsdoelen realiseren binnen ethische community's
implementatie waarden	via alternatieve <i>currencies</i> het gedrag en daarnaar ook de attitude en het inzicht van een doelgroep veranderen
kerntaken	het ontwerpen en monitoren van alternatieve <i>currencies</i> ; kennis hieromtrent doorgeven in consultancy, trainingen en studieprogramma's
economische aspecten	Qoin wordt gefinancierd via subsidies en donaties en kan maar weinig inkomen uit eigen projecten verdienen; medewerkers gaan soms tijdelijk elders geld verdienen; Qoin werkt met gewoon geld en alternatief geld

Hoe doen zij dit?

Het oprichten van Qoin kan gezien worden als een daad van verzet tegen het monopolie van conventionele geldstelsels. Terwijl conventionele geldstelsels maatschappelijke problemen vaak (mede)veroorzaken, moeten alternatieve *currencies* in concrete (lokale) contexten een bijdrage leveren voor de oplossing ervan. Hoe is dit mogelijk? Een belangrijke rol spelen de toewijding aan de natuur en het milieu, toewijding aan de (gemarginaliseerde) medemens en de eigen (versnipperde) community's, de toewijding aan creativiteit, het alledaagse werk en de (lokale) arbeidsmarkt. De initiatiefnemers beoefenen de deugd van matiging wat betreft hun eigen inkomen. Zij zijn zelfs bereid telkens weer elders geld te verdienen om met hun projecten door te kunnen gaan. De vele vrijwilligers die bij de projecten betrokken zijn, versterken de gemeenschap, kijken om naar mensen in de verdrukking, ondersteunen mensen in de marge. Er wordt een belangrijke bijdrage geleverd voor het schoonhouden van het milieu en de bewaring van de schepping. Dit alles betekent ook strijd, het uithouden van spanningen en ambivalenties.

Een bijzondere rol van betekenis hebben reflexieve praktijken bij de aanpak van Qoin. Omdat geldstelsels, ook alternatieve geldstelsels, erg complex zijn, moeten veel aspecten worden bedacht en tegen elkaar worden afgewogen. Belangrijke vragen zijn bv. hoeveel groene, sociale, culturele en B2B-waarden met elkaar gecombineerd kunnen worden, en hoe verschillende alternatieve stelsels elkaar kunnen versterken. Omdat dit soort vragen erg ingewikkeld zijn, werkt Qoin samen met universiteiten en onderzoeksinstituten.

Hoe slagen Edgar en Rob erin om hun werk met alternatieve *currencies* vol te houden? 'Ik denk dat dat passie is,' zegt Edgar. 'Van dit werk krijg ik veel energie, ik krijg er echt ongelooflijk veel energie van.' Bovendien functioneren de collegiale werksfeer en de horizontale verhoudingen binnen Qoin als 'zorg voor het zelf': er is geen 'killing bureaucratistische top-down-manier van denken'. Het gezamenlijke enthousiasme voor de meerwaarde van wat Qoin doet, is een factor die het hele team vooruitdraagt. Maar het belangrijkste fundament van Qoin is mogelijk de lange en hechte vriendschap tussen Edgar en Rob. Zij bemoedigen en inspireren niet enkel elkaar en hun medewerkers, maar ook hun partnerorganisaties, fellows en klanten op hun zoektocht naar meer 'volheid van leven'.

Kort samengevat springen de volgende kenmerken van de werkwijze van Qoin in het oog:

voorbeeldige houdingen, attitudes en handelingen	toewijding aan milieu, medemens, creativiteit, werk; matiging; uithouden van spanningen en ambivalenties
reflexieve praktijken	partijen bij elkaar brengen, mogelijkheden aftasten, modellen uitproberen, resultaten evalueren; scholing en onderzoek
zorg voor het zelf	medewerkers trekken als reisgenoten met elkaar op, ze bieden consultancy en trainingen voor iedereen

Waar toe leidt dit?

Op dit moment is nog nauwelijks in te schatten hoe anders onze samenleving eruit zal zien als veel meer mensen hun eigen *currencies* ontwerpen en veel meer *currencies* in omloop komen. Wel is duidelijk dat alternatieve *currencies* het geestelijke profiel van een community versterken. Volgens Edgar gaat het niet om de implementatie van een vooropgezette van boven af opgelegde ethiek. Dat kan niet werken. Veeleer is het nodig de eigen geestelijke beginselen van een gemeenschap weer van onderop te voeden en te laten groeien. 'Wij zijn te opgewekt weggerend van de morele uitgangspunten, de principes waar de economie zich door zou moeten laten leiden', stelt Tomáš Sedláček in zijn bestseller *De economie van goed en kwaad* (2012, 371). 'De teugels van het economisch beleid zijn gevierd en een tekortpsychose in de vorm van een gigantische berg aan schulden is het gevolg. Voordat wij een nieuwe horizon opzoeken, moeten wij in ons denken over de economie eerst een paar stappen achteruit zetten. Als een wiskundige een fout constateert in zijn berekeningen, werkt hij daar immers ook niet mee door; dat zou die fout heus niet verhullen of oplossen. De enige optie is dan: teruggaan naar het moment waarop de fout is gemaakt, die corrigeren, en vervolgens verder rekenen.' De fout corrigeren betekent o.a. niet enkel met materiële dingen bezig zijn. Materiële dingen zijn weliswaar belangrijk, ze zijn een bron van vreugde voor de mens, maar niet de enige. In materieel opzicht bezitten we meer dan alle generaties voor ons. Maar dat levert niet automatisch meer voldoening op. Daarom moeten we de focus verleggen. Edgar noemt 'het opnieuw bouwen van liefdevolle relaties en netwerken' als een andere, minstens even belangrijke focus. 'De manier waarop je geld creëert, met wie je het creëert en welke standaarden je hanteert, bepalen of het ethiek heeft en of het de doelen kan ondersteunen die je hebt.' Wat Edgar betreft moeten we in onze samenleving terug naar dit soort uitgangspunten. Hij zit daarmee op dezelfde lijn als Sedláček, die stelt: 'Wij moeten leren van de crisis; dat lijkt onze enige hoop te zijn. Goede tijden zijn niet geschikt voor nauwgezet onderzoek en reflectie, laat staan voor een aanzienlijke – en waarlijk berouwvolle – koerswijziging. De waarheid komt pas aan het licht in een crisis – maar dan ook vaak onaangenaam open en naakt en in alle felheid: Onze tijd kent geen matiging.' (Sedláček, 2012, 371) Kunnen we een nieuw verhaal vertellen waarin de matiging onze koers weer mee mag bepalen? Edgar en Rob vertellen dit nieuwe verhaal van de matiging in talloze variaties: minder verspilling van grondstoffen, meer inzet van vrijwilligers en meer sociale cohesie, meer cultuur met

minder financiële middelen, minder focus op geld als een doel in zichzelf. Geld moet weer een middel worden om opnieuw uitdrukking te geven aan menselijkheid.

Doorvertaald naar een concreet project kan dat volgens Edgar betekenen dat we ons de vraag stellen: 'Wij willen dat de gemiddelde bewoner van deze buurt vijftig uur of honderd uur per jaar extra vrijwilligerswerk gaat doen, hoe bereiken we dat?'

realisatie van meer volheid van leven

ander geld als tool voor een betere wereld

Literatuur:

Kampers, E. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over Qoin. DANS data guide, 14.

Sedláček, T. (2012). De economie van goed en kwaad. Schiedam: Scriptum.

<http://www.qoin.org/>

D Dette Glashouwer

Wie zijn erbij betrokken?

Door bezuinigingen in de kunstsector als gevolg van de economische crisis verloor theatermaker Dette Glashouwer haar baan en haar inkomen. Wat te doen in deze situatie? Hoewel het thema 'geld' zeker niet Dettes grote liefde was, nam ze toen het aanbod aan om een cursus over geld te verzorgen. Ze dook in het thema, leerde veel over de psychologie van het geld, over de geschiedenis van het geld en dat ons huidige geldstelsel zeker niet duurzaam kan zijn. Dette kwam in aanraking met Jozef van Keulen, die bij Shell carrière heeft gemaakt. Van hem hoorde ze voor het eerst dat geld zoveel dimensies heeft, dat er zoveel spelregels aan vast zitten en dat we het ook heel anders in zouden kunnen richten. Ze nam deel aan een internationaal congres over complementair geld in Lyon en las een hele stapel boeken van Stiglitz, Achterhuis, Lie-taer en anderen. Ze ging in gesprek met mensen van Stro en Qoin. En ze ontdekte dat het in je persoonlijke leven helemaal niet gemakkelijk is om op een zuivere manier met geld om te gaan. 'Ik zou niet weten hoe ik moet leven als ik niet corrupt zou willen zijn. Je kan niet vrij van zonden zijn in deze wereld', zegt Dette. Toch was ze zo diep geraakt door alle kritiek die er op het huidige geldstelsel is, dat ze onderdeel wilde worden van de boeiende groep alternatieve denkers en doeners die ze had leren kennen. Dette wil meehelpen anderen er bewust van te maken 'dat geld niet is wat je denkt dat het is, dat er veel meer omheen zit en dat het allemaal anders zou kunnen'. Dette doet dit in de vorm van educatief toneel. 'Je voelt wel dat er binnen de kunsten steeds meer behoefte aan is. Je moet mensen onderwijzen', zegt ze. Zo ontstonden in de laatste jaren de theaterprogramma's *Geld en genoeg* (2011), *Geld voor beginners* (hiervoor won Dette de Gouden Mus, de prijs voor de beste Paradevoorstelling 2012), *Money, money, money* (combinatie van de twee eerstgenoemde producties, 2013) en *Dette goes to Africa: follow the money* (2014). Maar hoe maak je een theaterprogramma als het over zo'n ingewikkelde zaak gaat als geld? Dette haalt hiervoor advies bij haar regisseur Dirk

Groeneveld. Met hem gaat ze door haar teksten heen. Ze moet 'een soort vertaling' maken: heel ingewikkelde materie begrijpelijk maken, zodat de toeschouwer erbij kan komen. Een handige werkwijze voor haar is om te starten bij haar eigen fascinatie en deze dan in verhalende wijze aan haar toeschouwer voor te leggen: 'Kijk nou eens wat ik tegen ben gekomen!' Haar show wordt verder uitgewerkt met kostuummakers, componisten, specialisten voor het decor en lichtontwerpers. Geregeld wordt Dette begeleid door filmmakers die haar reizen en haar voorstellingen documenteren.

Heel grappig vond Dette dat toeschouwers naar aanleiding van haar programma's tegen haar zeiden: 'Nou, theater, theater? We willen actie! Wanneer ga je wat doen?' De vonk slaat blijkbaar over en toeschouwers projecteren hun verwachtingen op Dette. 'Wil je niet woordvoerder van Occupy worden? Wanneer richt je nu een politieke partij op?' Deze vragen van haar toeschouwers laten zien dat Detttes programma's heel wat losmaken. In samenwerking met ex-bankier Helen Toxopeus organiseert Dette soms een aandeelhoudersvergadering na afloop van een voorstelling. Dit 'schept meer inzicht in de afkomst van de gelden waarmee de voorstelling mogelijk gemaakt is. Op inventieve wijze wordt, naast de bijdragen die verkregen worden uit subsidies, gebruikgemaakt van privaat geld. Het publiek kan aandeelhouder worden en een financiële bijdrage leveren aan de volgende voorstelling. Het is aan het publiek om te kiezen in welke richting Glashouwer haar onderzoek naar geld voortzet' (8weekly.nl).

De toeschouwers van haar programma's komen uit brede lagen van de bevolking. Het zijn zeker niet enkel medewerkers van banken die haar willen zien, al hebben banken in de context van congressen, etc. wel veel belangstelling voor haar producties. 'Misschien is het wel zo dat er nog nooit een thema zo ontzettend bovendrijft in de maatschappij waar iedereen het over wil hebben', zegt Dette. Wanneer ze bezig was met het maken van een voorstelling, dacht ze soms: 'Ai, komen de geldstromen nog wel, als ik dit doe?' Maar omdat ze niemand schuldig verklaart (ook de medewerkers van banken niet) en zichzelf niet achterhoudt, blijven mensen vriendelijk. Ze ontvangt veel positieve recensies en haar shows worden graag ingehuurd (zie bv. toneel.blog.nl/festivals/). Men vindt haar optredens geestig, grappig, luchtig, leerzaam, bijzonder – kritiek kom je eigenlijk niet tegen. Veel heftiger dan haar contact met mensen uit de bankwereld vond Dette trouwens haar contact met mensen in Afrika. Zij zegt: 'Ik vond het behoorlijk heftig om in Afrika te zijn en wit te zijn en zo'n lading te dragen – de lading van slavenhandel, de lading van kolonialisme, imperialisme, landenroof.' Het is confronterend dat het in Afrika voortdurend om geld gaat en om afhankelijkheid; dat iedereen de verwachting heeft gesponsord te kunnen worden. Deze voortdurende en begrijpelijke impliciete kritiek op de onrechtvaardige rijkdom van veel blanken – of meer nog aan de onrechtvaardige armoede in Afrika – was voor Dette op pijnlijke wijze continu voelbaar toen ze ter voorbereiding van een nieuw programma drie weken in Kenia verbleef.

Een schetsmatig overzicht van de diverse betrokkenen en hun rollen ziet er als volgt uit:

initiatiefnemer	Dette Glashouwers
medewerkers	regisseur Dirk Groeneveld en andere theaterprofessionals en filmmakers, Helen Toxopeus als voorzitter van haar aandeelhoudersvergadering
medestanders	talrijke auteurs, sprekers, activisten, adviesbureaus, mensen uit Afrika en andere continenten die met het thema 'geld' bezig zijn
ondersteuners	deelnemers aan haar aandeelhoudersvergadering, positieve recensenten, subsidiegevers zoals stichting DOEN en Fonds Podiumkunsten, etc.
doelgroepen	iedereen die wil nadenken over geld
critici	negatieve recensies zijn nergens te vinden
sympathisanten	bezoekers van haar theatervoorstellingen, mensen die haar productie uitnodigen en met haar in gesprek zijn

Wat doen zij?

Dette maakt *'believed-in'*-theater (Schechner, 1990). De geloofwaardigheid van Dettes stukken komt bv. tot stand door momenten, waarin Dette over haar eigen ervaringen met geld vertelt. Ze noemt dit ook 'biechttheater': ze laat zien dat ze zelf met diverse aspecten van ons huidige geldstelsel worstelt en er niet in slaagt een ethisch verantwoordbare weg te bewandelen. Ook op andere wijze geeft ze er blijk van dat ze serieus en authentiek met haar stof bezig is. Zo verbindt ze het verlies van haar baan met haar programma of haar reis naar Afrika. De meest reële verbinding met de alledaagse omgang met geld bereikt Dette door de encenering van haar aandeelhoudersvergaderingen, geleid door Helen Toxopeus (zie ook Toxopeus, 2011). Deze vergaderingen verbinden Dettes programma op een aantrekkelijke wijze met het alledaagse leven. In haar eerste aandeelhoudersvergadering vertelde Dette trots wat haar plannen waren, hoe ze mede met het geld van haar aandeelhouders haar programma's gestalte wil geven en via deze weg haar kunst een nieuwe financiële basis wil geven. Dette merkte dat dit werd opgepikt: 'Dat zijn dingen die ze willen horen.' De toeschouwers worden op deze wijze tot medespelers van Dette. Ze doen mee in haar speelse – en tegelijk werkelijke – zoeken naar een andere wijze van bestaan. Fictie en werkelijkheid versmelten: er ontstaat een visioen van hoe het anders zou kunnen. Dat raakt mensen, zet ze aan het denken, brengt ze wellicht zelfs in beweging. Hier hoopt Dette op. Dat bijvoorbeeld het belastingstelsel verandert. Dat in de toekomst niet meer de arbeid, maar de grondstoffen belast worden. Daarachter zit het idee dat dit socialer en milieuvriendelijker is. 'Als je die regels verandert, en geen belasting meer heft op arbeid, zodat iedereen aan het werk is, en je gaat wel belastingen op grondstoffen, want je wil dat er duurzaamheid komt, dan krijg je een hele omkering in de economie, en dan krijg je ook dat mensen meer spullen laten repareren, want dat is goedkoper en ook beter te doen.' Voor Dette is dit al bijna meer dan een visioen: ze ziet het al gebeuren. 'Ik verheug me daar ontzettend op, dat die belasting verandert.' Inspiratie voor het zoeken naar andere waarden dan ons westerse streven naar materiële rijkdom kwam Dette

ook in Afrika op het spoor. Naast de armoedeproblematiek trof ze daar ook een soort andere rijkdom aan: het besef van natuur en onthaasting. 'Daar in Afrika voel je niet dat gepuf, er is een enorme rust. In elk geval gaat de wereld niet aan vlijt ten onder.' Wat haar opviel was 'een soort menselijkheid'. 'Alles wat een tweede leven kan krijgen, krijgt dat, en het was niet alleen maar armoeig. Er is ook een soort levendigheid.' In haar programma gaat Dette associatief door heel veel informatie heen. Daardoor kan ze allerlei bruggen slaan. Ze zegt: 'Niemand heeft al die verbanden zoals ik ze leg, al gezien. Ook bankiers niet, of economen, want het is natuurlijk ook niet zo dat alle bankiers doorhebben hoe geldsystemen in elkaar zitten.' Dette ziet het als haar missie om aan bewustwording te doen, maar wil ook best een stap verder gaan. Een nieuw projectidee van haar is: 'Dat je iets gaat ervaren van ander geld'. Hiermee experimenteert ze door zich zelf o.a. ook met alternatief geld of *barter* (ruilhandel) te laten betalen.

De belangrijkste aspecten van de projecten van Dette Glashouwer kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

waardeconfiguratie	openheid voor werkelijkheid; authenticiteit; bewustwording; (mede)verantwoordelijkheid voor jezelf, medemens, samenleving en milieu
implementatie waarden	via educatief theater
kerntaken	het maken van theaterprogramma's; het insceneren van aandeelhoudersvergaderingen; experimenteren met ander geld
economische aspecten	de voorstellingen worden gefinancierd via aandelen, subsidies en eigen inkomsten; Dette werkt met gewoon geld en alternatief geld

Hoe doen ze dat?

Dette komt vaak in groepen terecht waar heel veel actievoerders zijn, waar mensen dingen anders willen doen en zich toewijden aan hun medemens, het milieu, het zoeken naar creatieve oplossingen. Ze merkt dan dat haar eigen houding zo niet is. Dan denkt ze: 'Om überhaupt jezelf onder ogen te zien, vergt zoveel bereidheid, zoveel moed, dat kan zoveel jaren duren.' In die zin heeft zij van al die acties niet zoveel verwachtingen. Aan de andere kant weet zij het ook niet, omdat acties ook aandacht kunnen richten op dingen die goed gaan, en deze dingen als een soort voorbeeld kunnen functioneren. Wat Dette opviel, is dat er ook veel mensen zijn 'die heel veel gunnen en daar hun geld aan willen besteden'. Er zijn zoveel mensen die van alles hebben bedacht vanuit idealisme. Dette noemt als voorbeeld: 'De *shopping malls* in Amerika: dat heeft een architect bedacht vanuit idealisme, dat er een plek is waar mensen kunnen flaneren en waar ze elkaar kunnen ontmoeten en waar kinderen op scholen of *day-care* kunnen zitten – en ook een paar winkeltjes. Iets heel anders heeft dat overgenomen. Of zoiets als de TV, daar waren mensen zo hoopvol over, dat er een ding bij mensen thuis kwam waarmee je ze kon onderwijzen – nu kon iedereen slim worden! En voor iedereen toegankelijk! En je ziet nu: het is *couch potato*, nog meer propaganda. Het is helemaal niet makkelijk om een mens te zijn in de wereld, met allemaal van die

machten die je niet doorhebt, met loyaliteitsconflicten. Om te snappen in welk systeem je zit, dat is helemaal niet makkelijk.'

Dettes voorstellingen willen mensen aan het denken zetten en roepen ook allerlei gevoelens op. Zo kan geld angst aanjagen: dat er niet genoeg is. Het kan een gevoel van minderwaardigheid geven: dat ik het niet waard ben. Of het brengt vreugde: fijn dat het binnenkomt. Door al deze verbanden bloot te leggen en allerlei bruggetjes te bouwen naar haar eigen leefwereld, maar ook de leefwereld van de toeschouwers, is op het einde van de voorstelling niet meer zeker of het allemaal nog wel zo zit als Dette heeft verteld. Wellicht is de toeschouwer door het zien van Dettes programma veranderd? Het inzicht dat Dette met haar programma verschaft, en de beleving van haar verhaal werken transformerend, allereerst voor haar zelf, maar dan ook voor de toeschouwer. Nieuw inzicht en een nieuwe beleving kunnen bijdragen tot verandering van gedrag en attitude. Het begint bij burgers zoals Dette en haar toeschouwers en kan – als het uitgroeit tot een beweging – een weerslag hebben op de overheid en de markt.

Dette vind het fijn 'dat mensen spelregels verzinnen die ertoe doen'. Met elkaar hiermee bezig zijn ziet ze als 'een soort zingeving'. Zij zou het 'heel fijn vinden als daarvoor meer belangstelling zou kunnen komen'. Want hiermee zorgen mensen op een wezenlijke manier voor zichzelf en voor elkaar. Ze dragen eraan bij iets moois van het leven te maken – in zoverre er bereidheid toe bestaat en mensen er de capaciteiten voor hebben. Het helpen ontwerpen van sturingsmechanismen voor onze maatschappij om zelf en samen overeind te kunnen blijven is een zeer fundamentele taak. Misschien wordt wel steeds duidelijker dat we ons bewust op deze taak moeten toeleveren en dat we deze taak mede via theater kunnen oppakken. Kort samengevat springen de volgende kenmerken van de werkwijze van Dette Glashouwer in het oog:

voorbeeldige houdingen, attitudes, handelingen	bereidheid om naar jezelf te kijken, gunnen, uithouden van spanningen en ambivalenties
reflexieve praktijken	inzicht verkrijgen in de complexe realiteit, beleving van een alternatief verhaal
zorg voor het zelf	samen spelregels maken die ertoe doen

Waar toe leidt dit?

Het verhaal dat door Dette wordt verteld, heeft vervelende en akelige kanten: 'Ik vind het af en toe heel heftig om me in al die crises te verdiepen en in een systeem te zitten waar het zo oneerlijk is. Die godsgroeiende oneerlijkheid waar we in zitten, vind ik gewoon zwaar.' Volgens Dette vergt het veel bereidheid en moed 'om jezelf onder ogen te zien'. Dat is vaak heel pijnlijk. Ze zegt: 'Het is helemaal niet makkelijk om een mens te zijn in deze wereld, met allemaal van die machten die je niet door hebt. Om te snappen in welk systeem je zit, dat is helemaal niet makkelijk.' Toch is er voor haar geen andere weg naar een soort bevrijding. Wie inzicht verwerft, weekt zich los van allerlei krachten die je aandrijven en allerlei reacties die in je opgeroepen worden. Door bewustwording worstel je je los van allerlei aannames en kleutergedrag. Dette investeert er heel veel in om 'volwassen te worden'. Dit lijkt wel een proces dat hoe langer

hoe pijnlijker wordt. Voordat je een stukje vrijheid en verlichting ervaart, 'moet het soms behoorlijk pijn doen'.

realisatie van meer volheid van leven

proces van volwassen worden en
bevrijding door bewustwording

Literatuur:

Glashouwer, D. (2013). Interview van Marianne Dagevos & Elisabeth Hense over het theaterprogramma *Money, money, money*. DANS data guide, 14.

Schechner, R. (1990). 'Magnitudes of performance', in: Richard Schechner & Willa Appel (Eds.), *By means of performance: Intercultural studies of theatre and ritual*, Cambridge: Cambridge University Press, 39-41.

Toxopeus, H. en S. (2011). Een verkenning van ons geldsysteem. Problemen en mogelijke oplossingen. Den Haag: Oxfam Novib.

<http://www.detteglashouwer.com/>

<http://www.8weekly.nl/artikel/11396/dette-glashouwer-dette-goes-to-africa-geld-maakt-wel-gelukkig.html>

toneel.blog.nl/festivals/

---

3 Meer volheid van leven in vernieuwingsinitiatieven rond eten, zorg en geld

Nu diverse vernieuwingsinitiatieven rond eten, zorg en geld in detail beschreven zijn, komt de vraag op of er bepaalde patronen te herkennen zijn: waar is sprake van overeenkomsten en wat zijn de verschillen tussen de diverse initiatieven? In de volgende paragrafen zullen de belangrijkste verschillen en overeenkomsten met betrekking tot het wie, het wat, het hoe en waartoe worden samengevat.

3.1 Wie is op zoek naar meer volheid van leven?

In de besproken vernieuwingsinitiatieven kunnen drie categorieën initiatiefnemers worden onderscheiden: (1) charismatische persoonlijkheden met een enthousiasmerende uitstraling op hun omgeving, (2) complementair samenwerkende collega's die verschillende professionele achtergronden met elkaar verbinden en daardoor nieuwe oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken kunnen aandragen, en (3) organisaties en hun besturen die belangen van kwetsbare of onderdrukte mensen behartigen en op deze wijze ruimte scheppen voor meer levenskwaliteit van mensen in de marge van de samenleving.

1. *Charismatische persoonlijkheden*. In deze eerste categorie komen we drie verschillende ondernemers tegen die allemaal hun eigen persoonlijkheid inzetten om hun onderneming tot een succes te maken: Bob Richters, die als 'alleskanstenaar' met diverse opleidingen en werkervaringen en als sympathieke activist de leefbaarheid van achterstandswijken in Rotterdam vergroot; Aysel Disbudak, die vanuit haar persoonlijke levensgeschiedenis en de emoties die deze geschiedenis heeft opgeroepen, is geworden tot belangenbehartiger van en strijdster voor allochtonen met een (lichte) beperking in Amsterdam; en Dette Glashouwers, die als kunstenares het thema van de financiële crisis oppakt en op een luchtige manier de pijnpunten hiervan in Nederlandstalige of Engelstalige shows aan de orde stelt. Alle drie werken vanuit hun persoonlijkheid, hun specifieke talenten, hun levensgeschiedenis en hun individuele mogelijkheden. Alle drie doen hun 'eigen ding' en verbinden dit met een verdienmodel. Zo is Aysel Disbudak directeur van een bedrijf met zeventig medewerkers, terwijl de andere twee vernieuwers kleinschaliger werken: Dette Glashouwers met enkele professionals die haar show ondersteunen, en Bob Richters met enkele professionals en een hele groep vrijwilligers die hij om zich heen heeft verzameld.
2. *Complementair samenwerkende collega's*. In deze categorie treffen wij drie ondernemers aan die verschillende complementaire samenwerkingsverbanden inzetten om met hun onderneming de maatschappelijke problemen van onze tijd aan te pak-

ken: Huibert de Leede, die met zijn collega op duurzame wijze gezond voedsel produceert en in een gezellige entourage op de markt brengt, Marieke Hart, die met haar partner een initiatief heeft opgestart om je eten te kunnen delen met je burens, en Edgar Kampers, die met zijn collega op verschillende plekken van de wereld naar de voordelen van alternatief geld kijkt. Alle drie zijn ondernemers en verdienen hun levensonderhoud in de vernieuwende samenwerkingsverbanden die ze hebben opgezet. Alle drie bieden nieuwe perspectieven en verrassende oplossingen voor maatschappelijke problemen op lokaal, landelijk of globaal niveau. De nieuwe verbindingen tussen diverse professionele achtergronden zijn de sleutel voor het succes en de aantrekkelijkheid van deze initiatieven.

3. *Organisaties en hun besturen.* In deze laatste categorie gaat het eveneens om het aanpakken van diverse maatschappelijke problemen op lokaal, landelijk of globaal niveau, maar hier gebeurt dit vanuit diverse organisaties met een opdracht voor bepaalde sociale groepen: de Zorgcoöperatie Hoogeloon is opgericht om de zorg voor oude en beperkte bewoners van het dorp Hoogeloon op menselijke maat te realiseren, de Eigen Kracht Centrale pleit voor meer eigen kracht in de jeugdzorg en biedt een alternatieve werkwijze hiervoor aan, en Stro doet onderzoek naar alternatieve geldstelsels en wil een universele munt ontwerpen die minder nadelige gevolgen heeft dan het huidige geld. Voor alle drie organisaties geldt dat ze de belangen van hun doelgroepen behartigen en een structurele transformatie in de samenleving tot stand willen brengen. De organisaties willen zelf geen winst maken, zij worden bekostigd door de overheid, subsidiegevers en donateurs. In alle drie organisaties werken teamspelers die de maatschappelijke kwestie vooropstellen en deze via maatschappelijk en politiek debat en het wijzigen van huidige maatschappelijke stelsels willen oplossen.

Onafhankelijk van de wijze waarop de initiatieven gedragen worden (door charismatische persoonlijkheden, complementair samenwerkende collega's of maatschappelijke organisaties), zijn een goede staf (eventueel versterkt door vrijwilligers) en een sterk netwerk van medestanders, ondersteuners en sympathisanten van groot belang voor het welslagen van het initiatief. De meeste hier besproken initiatieven hebben geen of weinig critici. Maar als die er wel zijn (zoals in het geval van de Eigen Kracht Centrale) is dat een behoorlijke uitdaging voor de dragers van het project. Er gaat dan veel energie zitten in de strijd die moet worden geleverd om op basis van de resultaten van wetenschappelijk onderzoek en politieke processen toch tot een verandering van de huidige gang van zaken te komen.

De hier besproken initiatieven worden door vrouwen en mannen in dorpen of in steden gelanceerd. De meeste van de hier besproken initiatiefnemers zijn autochtone Nederlanders en tussen de vijfendertig en zeventig jaar oud. Vanwege de deels grote investeringen of complexe zaken, lijkt het niet voor de hand te liggen dat heel jonge mensen tot dit soort initiatieven kunnen komen. Wel kunnen jonge mensen als medewerkers met een frisse blik de onderzochte initiatieven verrijken. Deels is een (langere) professionele (top)carrière nodig om de nodige bagage als medewerker mee te brengen. Niet belangrijk lijken monetair kapitaal – geen van de geïnterviewde initiatiefnemers beschikt over veel kapitaal of is erop uit een hoog salaris te verdienen. De focus van de geïnterviewden ligt elders. Waar precies zal in de volgende paragraaf besproken worden.

3.2 Wat wordt er onder meer volheid van leven rond eten, zorg en geld verstaan?

In de besproken initiatieven voor het bereiken van meer volheid van leven staan de volgende vier aspecten centraal: (1) een schoon en fraai milieu als basis voor menselijk welzijn, (2) sociale verbondenheid als basis voor menselijke ontwikkeling, zorg, redzaamheid en gezelligheid, (3) ruimte voor eigenheid en creativiteit als basis voor (persoonlijke/culturele) identiteit, en (4) ruimte voor een ethisch gefundeerde economie als basis voor de realisatie van de genoemde groene, sociale en culturele waarden. In de meeste initiatieven rond eten, zorg en geld worden meerdere aspecten met elkaar verbonden.

1. *Een schoon en fraai milieu.* Dit aspect wordt met name door initiatieven in de voedselsector centraal gesteld en is ook uitdrukkelijk aanwezig in de initiatieven rond geld. Zo werkt Huibert de Leede aan een schoon milieu door het sluiten van kringlopen, het biologisch produceren van voedsel, korte transportwegen, etc. Hij zorgt met zijn bedrijf bovendien voor het verfraaien van een lelijk stadsdeel en het cultiveren van een rijke diversiteit van producten. Bob Richters doet hetzelfde op kleinere schaal met zijn bakken voor groente en fruit op de stoep voor zijn restaurants en elders in de wijk. Beiden bieden bovendien in eigen restaurants zelfgekweekt of ander lokaal voedsel aan dat op een lekkere en gezonde wijze is klaargemaakt. Zij letten op de duurzaamheid en het hergebruik van materiaal. Marieke Hart promoot in aparte acties lokaal en biologisch voedsel, zij werkt verspilling tegen en faciliteert het nuttigen van gezonde, zelfgekookte maaltijden. Jaap Vink en Edgar Kampers laten zien dat dit soort groene doelen goed ondersteund kunnen worden door speciaal hiervoor ontworpen *currencies*. Zo kan een alternatieve munt bijdragen tot meer consumptie van streekproducten. Ook kunnen *currencies* worden ontworpen die de consumptie van bioproducten of vegetarische/veganistische producten bevorderen.
2. *Sociale verbondenheid.* Dit aspect is zowel in de voedselprojecten alsook in de zorgprojecten en de projecten rond alternatief geld belangrijk: Huibert de Leede, Bob Richters en Marieke Hart willen via het produceren en nuttigen van voedsel mensen met elkaar verbinden. Hierbij wordt ook aan mensen in de marge gedacht. Kinderen en jongeren kunnen hun talenten ontwikkelen in stadslandbouwbedrijven of buurtrestaurants. Zij kunnen in de restaurants van Bob Richters meegenieten van een lekkere maaltijd en samen met hun gasten werken aan het cultiveren van inclusieve gemeenschappen. Mensen die niet (meer) in de gelegenheid zijn hun eigen potje te koken, kunnen een maaltijd in de buurt ophalen. Jo van der Heijden, Aysel Disbudak en Fiet van Beek benadrukken het belang van veiligheid en gezelligheid voor mensen die zorg nodig hebben – ouderen, beperkten, mensen in de problemen. In de geborgenheid van een vertrouwde gemeenschap lukt het beter om de eigen competenties op peil te houden of zelfs te vergroten. Mensen genieten van de kracht van hun eigen kring, de huiselijkheid in de zorg, het respect voor hun persoonlijke situatie. Jaap Vink en Edgar Kampers wijzen op het aangename leefklimaat dat bevorderd wordt door sociale *currencies*. Je buurvrouw eens meenemen naar een concert, het gras maaien bij iemand om de hoek en terugbetaald worden

met een avondje oppas of hulp bij het huiswerk van je kinderen levert een prettig gevoel van verbondenheid op en draagt bij aan de leefbaarheid in een wijk of stad.

3. *Ruimte voor eigenheid en creativiteit.* Ook dit aspect komen we in de meeste onderzochte initiatieven tegen. Voor Bob Richters is de ruimte voor eigenheid en creativiteit van wezenlijk belang voor zijn eigen welbevinden en dat van de kinderen en jongeren die in zijn restaurants meedraaien. Door deze ruimte ontstaat plezier en voldoening. In de zorgprojecten is respect voor de eigenheid van de diverse zorgvragers een voorwaarde om zorg op maat te kunnen bieden en de regie over het eigen leven zoveel mogelijk bij de ouderen, beperkten en mensen in de problemen zelf te houden. Dit voorkomt het verbrokkelen van hun identiteit en laat mensen actief deelnemen aan hun sociale gemeenschappen. Dette Glashouwers laat in haar shows zien dat het conventionele geldstelsel de culturele identiteit van mensen in Europa en Afrika aantast, maar dat geld ook anders zou kunnen uitwerken en de diverse culturen juist in hun kracht zou kunnen zetten. Stro en Qoin laten zien hoe gemeenten door alternatieve *currencies* sociale en culturele doelen met elkaar kunnen verbinden en ze daardoor beiden extra aantrekkelijk kunnen maken. Mensen die een plantsoen schoonhouden of anderszins een bijdrage tot de leefbaarheid van hun wijk leveren, worden gecompenseerd door een entreekaartje voor het toneel, een concert of museum. Een *boost* voor het sociale en culturele leven in een stad komt de algehele sfeer ten goede.
4. *Ruimte voor een ethisch gefundeerde economie.* Alle besproken initiatieven leggen de vinger op het pijnpunt van de losgeslagen economie waarin het alleen nog om de financiële winst van enkelen lijkt te gaan. De hier besproken initiatieven maken gebruik van nieuwe vormen van *sharing economy*, *collaborative consumption*, *time banks*, vormen van samenredzaamheid, vrijwillige participatie in het realiseren van belangrijke waarden, de cultivering van gratuite bekommernis om de medemens en het milieu. Gezocht wordt steeds naar (ethisch economische) modellen waarbij zo veel mogelijk mensen op een prettige en luchtige wijze betrokken kunnen worden om onze huidige maatschappelijke problemen te overwinnen. Alternatieve *currencies* kunnen hiervoor een krachtig middel zijn.

De hier besproken initiatieven zijn weliswaar bescheiden wat betreft menskracht en financiële middelen, maar ze beogen toch niet minder dan een transformatie van het huidige voedsel-, zorg- en geldstelsel. In de initiatieven rond eten en geld wordt de transformatie naar een nieuw stelsel via de sector van de markt en de *civil society* gerealiseerd, maar in de initiatieven rond zorg moet dit daarnaast ook via de sector van de overheid gebeuren. In de laatst genoemde sector is de meeste strijd nodig om tot een transformatie te komen. Deze sector is immers sterk gereguleerd en wil voor alle burgers eenzelfde aanbod garanderen. Een alternatief stelsel dat voor iedereen aanvaardbaar is, laat zich echter niet zo gemakkelijk vinden, maar hoeft wellicht ook niet gevonden te worden. De trend lijkt immers te gaan in richting van het diversifiëren van de zorg.

Ook al kan de uitstraling van de besproken initiatieven op dit moment (nog) klein worden genoemd, toch laten deze initiatieven al mogelijke uitwegen uit onze huidige problemen rond eten, zorg en geld zien. De belangrijkste verschuiving die in deze initiatieven plaatsvindt, is te omschrijven als een verschuiving van waarden: minder focus op conventioneel geld, meer oog voor aspecten van het goede leven. Want wat is de

waarde van conventioneel geld, als ik daarvoor geen gezond voedsel en zuiver water meer kan kopen? Wat is de waarde van geld, als ik daarmee geen zorg op maat kan realiseren? Wat is de waarde van geld, als mijn (persoonlijke/culturele) identiteit verbreekt? Alle vernieuwingsinitiatieven rond eten, zorg en geld wijzen in de richting van een herontdekking van belangrijke aspecten van het goede leven. Gezien het feit dat deze initiatieven deel uitmaken van een bredere stroom van vernieuwingsinitiatieven die dezelfde waardeverschuiving beogen, is er gegronde reden om te geloven dat een cultuuromslag op handen is.

3.3 Hoe wordt meer volheid van leven gerealiseerd?

De boven beschreven waardeverschuiving wordt bereikt via een aantal praktijken en attitudes die vanouds tot het geestelijk leven worden gerekend: (1) vormen van compassie, (2) deugdbeoefening, (3) *discernment*, (4) begeleidingspraktijken, en (5) ascetische praktijken. In de hier beschreven initiatieven zien wij de genoemde vijf praktijken of attitudes, telkens anders geaccentueerd, terug.

1. *Vormen van compassie*. Aristoteles was één van de eerste filosofen die over compassie nadacht en er een positief oordeel over gaf. Voor hem, en later voor Thomas van Aquino, betekende compassie: *'miserum cor habens super misera alterius'* – een ellendig hart hebben vanwege het leed van een ander (Thomas van Aquino, S. th. II/II, q. 30 a.1 c.a.). Veel van de besproken initiatieven zijn opgestart vanuit zo'n ellendig hart, vanuit het gevoel dat er iets niet klopt, dat het niet goed gaat met iemand, dat er iets mis is of ontbreekt. Zeker is dat gevoel in sommige initiatieven sterker terug te vinden dan in andere, maar voor alle initiatieven geldt dat ze zich bekommeren om een situatie die aan verbetering toe is. Compassie heeft in de christelijke traditie te maken met 'de hongerigen spijzen, de vreemdelingen herbergen, de naakten kleden, de zieken en de gevangenen bezoeken, de doden begraven' (Cat. 2447). Deze zogenaamde 'lichamelijke werken van barmhartigheid' zijn in de traditie altijd breed opgevat: de huidige vormen van *sharing economy*, *collaborative consumption*, gratuite bekommernis om de medemens in de besproken initiatieven rond eten en zorg vinden gemakkelijk aansluiting bij deze oude praktijken. De catechismus van de katholieke kerk spreekt ook over 'geestelijke werken van barmhartigheid'. Daaronder vallen: 'onderricht geven, goede raad verstrekken, de zondaars terechtwijzen, troost brengen en moed inspreken'. Deze geestelijke werken van barmhartigheid zien wij in een eigentijds jasje terug in de trainingen en scholingen die in de diverse initiatieven worden aangeboden om medewerkers en vrijwilligers toe te rusten voor hun streven naar meer volheid van leven. Ook het aanbod van consultancy in de besproken initiatieven rond alternatieve *currencies* kan tot de geestelijke werken van barmhartigheid worden gerekend. Het terechtwijzen van de zondaars betekent in onze tijd wellicht op de eerste plaats de bereidheid naar jezelf te durven kijken en onder ogen durven te zien dat je ook zelf niet zonder zonde blijft in deze wereld. Daarnaast is het bewustmaken van onrechtvaardige structuren van groot belang. In onze samenleving zijn de maatschappelijke problemen rond voedsel, zorg en geld immers zo complex geworden en zitten als vilthaar

zo door alles heen, dat je – zoals Dette Glashouwers op een onthutsende wijze uitlegt – je al medeschuldig maakt als je bv. pensioen opbouwt bij een maatschappij die met eten speculeert of in de wapenhandel investeert.

2. *Deugdbeoefening*. Onder deugden worden voorbeeldige houdingen en praktijken verstaan die van belang zijn voor het goede leven. Filosofen hebben door de eeuwen heen diverse deugdstelsels ontwikkeld. Een van de oudste stelsels is afkomstig van Plato en is bekend onder de naam kardinale deugden (de deugden waar het om draait): *temperantia* (gematigdheid, bezonnenheid), *fortitudo* (dapperheid), *prudentia* (wijsheid) en *justitia* (gerechtigheid). In de christelijke traditie worden de zogenoemde theologale deugden aan dit lijstje toegevoegd: geloof, hoop en liefde. Hedendaagse expressies van deze deugden zijn gemakkelijk in de besproken initiatieven terug te vinden. De meeste initiatiefnemers moeten behoorlijk dapper, bezonnen en wijs zijn om hun project te kunnen opstarten en aan de gang te kunnen houden. Het verzet tegen onwenselijke praktijken vraagt om lef, maar vaak ook om een diplomatieke aanpak, teneinde de gestelde doelen te kunnen bereiken. In alle initiatieven is er impliciet sprake van geloof in de mogelijkheid van volheid van leven en van hoop hierop. In sommige initiatieven wordt de liefde als derde theologale deugd zelfs expliciet genoemd. Vertrouwen hebben, belangeloos delen van kennis en een ander iets gunnen zijn verdere deugden die in de initiatieven worden beoefend en om de kardinale deugden heen zitten. Opvallend is dat in alle initiatieven sprake is van de deugd van matiging. Deze deugd lijkt samen met de deugd van toewijding aan de medemens en het milieu kenmerkend voor de hier besproken vormen van maatschappelijke vernieuwing.
3. *Discernment*. Met de Engelse term *discernment* wordt een spirituele praktijk aangeduid die niet enkel in het christendom maar ook bv. in het jodendom en de islam bekend is. Het gaat daarbij om het zorgvuldig afwegen van mogelijkheden, het aftasten van voor- en nadelen, het bij elkaar brengen van relevante informatie en het nemen van beslissingen met het oog op meer volheid van leven. Diverse vormen van *discernment* komen wij ook in de hier besproken initiatieven tegen: de reflectie op het eigen handelen hoort hierbij, het wegen van argumenten en emoties, het uitproberen van modellen, het zoeken naar oplossingen, etc. Ook scholing en studie kunnen onderdeel zijn van *discernment*. Stadslandbouw, zorg voor mensen met een beperking of voor kinderen in de problemen, het ontwerpen van alternatieve munten zijn voorbeelden van vernieuwingsinitiatieven die zo complex en ingewikkeld zijn, dat ze het niet redden zonder scholing, studie en gezamenlijke reflectie. Keuzes blijken vaak dan goede keuzes te zijn als ze *in touch* met elkaar worden genomen: zo is gegarandeerd dat ieders perspectief tot zijn recht komt.
4. *Begeleidingspraktijken*. Alle spirituele tradities kennen vormen van begeleiding en coaching. Vaak gebeurt dat één op één en laat iemand zich door een ervaren gids vooruithelpen. Maar er bestaan ook andere vormen: mensen kunnen als reisgenoten met elkaar optrekken en elkaar begeleiden, zij kunnen ondersteuning zoeken in een netwerk of gemeenschap of ze kunnen samen een cultuur ontwikkelen die de weg naar de nieuwe toekomst baant. In de hier besproken initiatieven zien wij de diverse mogelijkheden van begeleiding terug: bij *Uit Je Eigen Stad* komen wij de klassieke vorm van coaching in moeilijke periodes tegen, Bob Richters kiest voor regelmatige gesprekken met zijn partner, en Edgar Kampers en zijn collega trek-

ken als reisgenoten met elkaar op. In de Eigen Kracht Centrale wordt de kring die meedenkt en meezoekt naar een positief levensperspectief bij elkaar geroepen en gekoesterd. Dette Glashouwers pleit voor het gezamenlijk zoeken naar spelregels die er in het leven van alledag toe doen. Ook dit soort spelregels bieden de nodige begeleiding en houvast.

5. *Ascetische praktijken*. Wie een geestelijke weg gaat, maakt zich los van het oordeel van anderen en brengt de moed op ongemakkelijke paden te bewandelen. Dit is wat Huibert van de Leede expliciet benoemt. Maar ook de andere initiatiefnemers zijn bereid zich onafhankelijk op te stellen en ongebaande wegen te bewandelen. Dat gaat veelal gepaard met stress (het risico van een mislukking) en ontbering (weinig of geen salaris), maar levert ook de vreugde op van versterking van de eigen kracht. En daar gaat het juist om: geestelijk sterk genoeg worden om weerstand te bieden waar het nodig is, de lef te hebben naar een alternatief te zoeken en de moed om dit ook daadwerkelijk in de praktijk uit te proberen.

De hier besproken initiatieven laten een grote diversiteit aan spirituele praktijken en attitudes zien, ook al worden deze praktijken en attitudes nergens in samenhang gebracht met religieuze tradities. Wij kunnen hier dan ook spreken van seculiere spirituele praktijken. Hiermee worden de bekende spirituele praktijken en attitudes bedoeld die in onze seculiere samenleving niet verdwijnen, maar wel van vorm veranderen.

3.4 Waartoe leidt dit?

Met behulp van de beschreven waardeverschuiving, praktijken en attitudes wordt naar de realisatie van een 'betere wereld' gestreefd. Deze betere wereld wordt gekenmerkt door: (1) kosmopolitische inclusie, (2) meer zelfbeschikking, (3) de bewuste omgang met grondstoffen en het milieu, en (4) het uitvinden van een nieuw economisch systeem. Alle aspecten samen leiden tot verdere vermenschlijking van de mens.

1. *Kosmopolitische inclusie*. Hieronder wordt het groeien van empathie en solidariteit over etnische, religieuze, nationale en culturele grenzen heen verstaan. Mensen creëren met elkaar een voor iedereen toegankelijke sfeer van vrijgevigheid en gezelligheid. Iedereen wordt welkom geheten in de nieuwe kosmopolitische gemeenschap en kan door inzet van eigen creativiteit bijdragen aan de versterking hiervan. Voorbeelden hiervan zien wij met name in de initiatieven rond voedsel: de eilanden van inclusie in de restaurants van Bob Richters, de nieuwe inclusieve microsferen van burens die hun eten delen, en de inclusieve gemeenschap rond de stadsboerderij van Huibert de Leede. De aantrekkelijkheid van deze nieuwe gemeenschappen heeft te maken met hun plezierige vormgeving en hun feestelijke karakter. In deze nieuwe gemeenschappen wordt anders geconsumeerd: goede producten komen tot stand binnen solidaire netwerken. Een schoon milieu en een eerlijke uitwisseling van diensten dragen bij aan het rechtstreeks bereiken van basisgoederen. De focus ligt niet meer zo sterk op materiële dingen. De deugd van de matiging speelt een grote rol, maar de beoefening van deze deugd wordt niet zozeer beleefd als 'afzien van' – het gaat veelmeer om het genot van wat werkelijk goed is, en dat blijkt iets anders te zijn dan materiële rijkdom. Ook in de initiatieven rond de zorg komt scherp naar

voren wat er werkelijk toe doet. De openheid en geborgenheid van een solidaire gemeenschap dragen ertoe bij dat basisgoederen ook voor ouderen, beperkten en mensen in de problemen toegankelijk blijven. De initiatieven rond alternatief geld zijn bedoeld om kosmopolitische inclusie verder te versterken. Voor de betrokken mensen lijken ze een hoopvolle escape uit de verwachte doemscenario's van onze huidige instabiele economie.

2. *Meer zelfbeschikking.* Voor zorgvragers komt de in onze samenleving gangbare zelfbeschikking gemakkelijk onder druk te staan. De initiatieven rond zorg laten zien hoe bejaarden, mensen met een beperking en mensen in de problemen wel zeggenschap over hun eigen leven kan worden gegeven. De persoonlijke vrijheid en de beleving van de eigen identiteit blijken ook voor deze groepen een kostbaar goed te zijn. Ze dragen bij aan de levensvreugde, versterken de eigen kracht en het gevoel van zelfwaarde. De initiatieven rond voedsel dragen bij tot een verruiming van de zelfbeschikking van iedere burger. Het zelf kweken van voedsel en het koken en delen van voedsel maken mensen minder afhankelijk van industriële producten en de veel te lange voedselketens. Een bijzonder groot effect op de zelfbeschikking hebben de initiatieven rond alternatief geld: je eigen *currency* ontwerpen en daarmee je eigen waarden realiseren is voor veel mensen een enorm bevrijdende ervaring. Hierdoor maak je je eigen community (gedeeltelijk) los uit de negatieve invloed van de conventionele economie en geef je haar een sterk middel in handen om haar eigen identiteit te behouden. Door het vergroten van de zelfbeschikking nemen mensen meer verantwoordelijkheid voor zichzelf.
3. *Bewuste omgang met grondstoffen en het milieu.* Niet alleen voor zichzelf, maar ook voor het milieu nemen mensen tegenwoordig meer verantwoordelijkheid. Er wordt zuiniger omgegaan met grondstoffen, materiaal wordt hergebruikt, dingen worden gerepareerd en de duurzaamheid van het milieu wordt bevorderd door het sluiten van kringlopen. De samenleving moet zorgzamer worden wil ze overleven. Hierop wijzen vooral de initiatieven rond voedsel: gezond en lekker voedsel en schoon water is geen vanzelfsprekendheid. Er zal veel moeten veranderen in het gedrag en de attitude van grote bevolkingsgroepen om de honger van de mensheid ook in de toekomst nog te kunnen stillen. De initiatieven rond geld laten in veel inspirerende voorbeelden zien hoe dit doel beter kan worden nagestreefd. Mensen die zich bewust zijn van de problematiek, kunnen de noodzakelijke transformatie in goede banen leiden.
4. *Uitvinden van een nieuw economisch systeem.* Wellicht de belangrijkste vereiste om daadwerkelijk een betere wereld tot stand te brengen is een nieuw economisch systeem. Maar hoe dat eruit zou moeten zien, weet op dit moment nog niemand. De initiatieven rond geld zijn in ieder geval belangrijke stappen in de goede richting en kunnen gaandeweg worden verbeterd. Het zijn pogingen om de economie dienstbaar te maken aan de samenleving, terwijl de samenleving nu dienstbaar lijkt te zijn aan de economie. Hoe langer het huidige economische scenario blijft bestaan, hoe minder leefbaar de wereld voor het grootste deel van de wereldbevolking wordt.

De hier besproken initiatieven van maatschappelijke vernieuwing doen vermoeden dat de verdere realisatie van een 'betere wereld' een moeizame en ingewikkelde weg zal worden. De verbetering van de wereld is namelijk niet enkel een technische uitdaging, maar ook een uitdaging tot verdere vermenselijking van de mens. Hiermee

wordt bedoeld dat het menselijk gedrag, de menselijke attitude en bewustwording in het geding zijn. De mens zal in zijn gedrag, zijn attitude en zijn bewustzijn zelf moeten transformeren om een betere wereld te kunnen creëren. De besproken initiatieven laten zien hoe je deze moeilijke transformatie aantrekkelijk kunt maken en met de nodige humor en lichtvoetigheid vooruit kunt helpen.

4 Besluit

Vanouds hebben de christelijke kerken zich stevig gemengd in het debat over maatschappelijke vraagstukken. Christelijke kloosters waren in de middeleeuwen cruciaal voor de vernieuwing van de land- en tuinbouw. Kloosters waren niet enkel leidend in de teelt van voedsel, maar ook belangrijk voor de doorontwikkeling van de teelt van geneeskruiden. Vanaf de zeventiende eeuw is de enorme invloed van het christendom op de vernieuwing van de zorg duidelijk aan te wijzen. Belangrijke persoonlijkheden die zich ingezet hebben voor verbetering van de zorg waren Frans van Sales (1567-1622) en Jeanne de Chantal (1572-1641), die hun medemensen in nood hebben bijgestaan, Vincent de Paul (1580-1660) en Louise de Marillac (1591-1660), die de slechte omstandigheden van wezen, slaven, zieken en slachtoffers van oorlogen aanpakten, Jean Baptiste de la Salle (1651-1719), die voor het onderwijs aan arme kinderen de katholieke congregatie van de broeders van de Christelijke Scholen heeft gesticht, en de Nederlandse bisschop Joannes Zwijsen (1794-1877), die de Zusters van Liefde en de Broeders van Tilburg heeft opgericht. Ook over de functie van geld en kapitaal is er in de christelijke kerken veel nagedacht. De sociale encyclieken van de Katholieke Kerk (*Rerum Novarum* in 1891, *Quadragesimo Anno* in 1929 en *Centesimus Annus* in 1991) benadrukten de menselijke waardigheid (onafhankelijk van materieel bezit), solidariteit (met armen en minderbedeelden), subsidiariteit (zelfbeschikking waar mogelijk) en het distributisme (verdeling van materieel bezit). Vanuit deze traditie en de waarden, praktijken en attitudes die in de hier besproken initiatieven centraal gesteld worden, zouden de christelijke kerken voldoende reden moeten hebben om de noodzakelijke maatschappelijke vernieuwing rond voedsel, zorg en geld ook nu heel krachtig vooruit te helpen. Het lijkt er echter op dat ze de rol van voortrekker van maatschappelijke vernieuwing nu moeten afstaan aan seculiere initiatieven. Toch zou men ook kunnen argumenteren dat de post-christelijke cultuur in Nederland nog steeds beïnvloed wordt door het sediment van christelijke spiritualiteit dat door de eeuwen heen is afgezet (Van den Brink 2012, 127-167).

Om voor zichzelf en anderen meer volheid, diepte en welzijn te creëren, hebben de initiatiefnemers van de hier besproken projecten op tastende wijze naar passende mogelijkheden voor maatschappelijke vernieuwing gezocht. Geen van de initiatieven ziet het geneesmiddel voor onze maatschappelijke problemen in economische groei. Als wij onze natuurlijke hulpbronnen en onze sociale systemen niet willen uitputten, moeten wij juist veel terughoudender worden met het streven naar economische groei. Daarentegen kunnen oude geestelijke praktijken zoals vormen van compassie, deugdbeoefening, *discernment*, begeleidingspraktijken en ascetische praktijken nu van grote waarde zijn. De besproken initiatieven laten zien hoe verfrissend deze praktijken werken, hoe goed besteed en hoe weldadig deze inzet is. Ook de doelgroepen van deze initiatieven zijn positief over de waardeclusters die hier voor het voetlicht worden gebracht. Nieuw gedrag en nieuwe attitudes worden gecultiveerd, een nieuwe levensoriëntatie wordt ontdekt. Dat gebeurt niet onder de paraplu van een religie, maar er wordt wel aandacht besteed aan de oude welbekende attributen van God (in de

christelijke, joodse of islamitische tradities): empathie, verbondenheid, respect, liefde, verantwoordelijkheid, gerechtigheid, etc. De initiatiefnemers zijn gevoelig voor deze 'goddelijke attributen' en de dingen die mis zijn en verbetering behoeven. Opmerkelijk is dat deze gevoeligheid nog steeds de aanjager lijkt te zijn voor maatschappelijke vernieuwing – ook in onze seculiere samenleving.

Op dit moment lijkt er een mentaliteitsverandering gaande te zijn, zoals de socioloog Jeremy Rifkin constateert: de mensheid leert haar voorraden en hulpbronnen gemeenschappelijk op ethisch-spirituele wijze te beheren zonder dat onze ecosystemen instorten. Rifkin denkt dat de mens van de toekomst liever wil delen dan bezitten (*Süddeutsche Zeitung*, 16 september 2014, 19). De mens lijkt zijn interesse in eigendom en wellicht ook in geld te verliezen en meer belang te gaan hechten aan het algemeen nut. Elinor Ostrom, de enige vrouw die ooit een Nobelprijs voor de Economie heeft gewonnen (de toekenning van de prijs was in 2009), heeft dit thema op indrukwekkende wijze aan de orde gesteld. De hier besproken initiatieven van maatschappelijke vernieuwing in Nederland laten zien dat deze mentaliteitsverandering in concrete contexten rond voedsel, zorg en geld in feite een kwestie is van spiritualiteit. Met andere woorden: slechts door de ethisch-spirituele gevoeligheid van concrete mensen krijgt deze theorie van maatschappelijke transformatie handen en voeten.

